

GAZDÁLKODÁS

www.hermanottointezet.hu

Scientific Journal on Agricultural Economics

A TARTALOMBÓL

Szántóföldi növénytermesztő gazdaságok jövedelmezősége, 2004–2014

Év	Adózás előtti eredmény			Össztőke jövedel- mezősége, %	Munka jövedel- mezősége, ezer HUF/ÉME
	ezer HUF/ üzem	ezer HUF/ha	ezer HUF/ ÉME		
2004	1 979,9	29,0	1 305,2	8,7	2 241,4
2005	1 982,6	28,5	1 396,4	8,0	2 314,2
2006	3 103,9	43,1	2 026,9	10,8	2 926,5
2007	3 877,9	57,1	2 765,4	12,8	3 815,1
2008	4 478,3	60,9	3 142,7	12,3	4 276,9
2009	2 219,2	29,7	1 634,6	6,5	2 807,5
2010	3 598,2	50,9	2 869,7	9,4	4 011,8
2011	7 067,9	105,5	5 631,0	15,9	6 841,4
2012	7 375,4	114,0	5 729,0	14,9	6 995,3
2013	6 005,5	98,5	4 949,5	12,2	6 305,3
2014	6 171,7	100,6	5 036,9	11,8	6 388,9

Forrás: Biró Szabolcs tanulmánya

 Munkaerő-gazdálkodás
a szántóföldi
növénytermesztésben

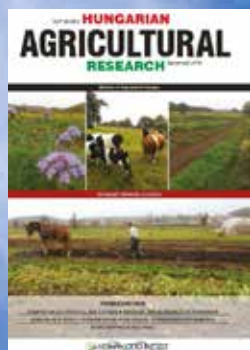
 Frissdiplomások
az agrárgazdaságban

 Felárfizetési hajlandóság
funkcionális
élelmiszereknél

 Magyarország
lógazatának
pozicionálása

 Lovas szolgáltatók
vizsgálata

 Pálinkabérfőzdek
fejlesztési lehetőségei

TARTALOM

TUDOMÁNYOS CIKK

<i>Biró Szabolcs</i> : A hazai szántóföldi növénytermesztés munkaerő-gazdálkodásának helyzete és kilátásai	279
<i>Dajnoki Krisztina – Kun András István</i> : Frissdiplomások foglalkoztatásának jellemzői az agrárgazdaságban	289
<i>Szakály Zoltán – Soós Mihály – Kovács Sándor – Polereczki Zsolt</i> : A felárfizetési hajlandóságot befolyásoló tényezők elemzése funkcionális élelmiszereknél	305
<i>Mihók Zsuzsanna</i> : A lóágazat helyzetének elemzése újszerű megközelítésben és Magyarország lóágazatának pozicionálása	322
<i>Gombkötő Nóra – Kránitz Zsófia – Pongrácz László</i> : Lovas szolgáltató tevékenységet végző vállalkozások működésének vizsgálata Mosonmagyaróvár környékén	336
<i>Harcza Imre Milán</i> : Pálinkabérfőzdek fejlesztési lehetőségének vizsgálata.....	350
<hr/>	
Előfizetési felhívás	365
Summary.....	360
Contents.....	364

A GAZDÁLKODÁS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA

SZÉKELY CSABA

a Szerkesztőbizottság elnöke
egyetemi tanár, Sopron

KAPRONCZAI ISTVÁN

főszerkesztő,
c. egyetemi tanár, Budapest

RIEGER LÁSZLÓ

felelős koordinátor,
c. egyetemi tanár, Budapest

BORBÉLY CSABA

egyetemi docens, Kaposvár

FEHÉR ALAJOS

egyetemi magántanár, Kompolt

FORGÁCS CSABA

egyetemi tanár, Budapest

HEGYI JUDIT

egyetemi docens, Mosonmagyaróvár

KÁPOSZTA JÓZSEF

egyetemi docens, Gödöllő

CSETE LÁSZLÓ

tiszteletbeli főszerkesztő,
c. egyetemi tanár, Budapest

TAKÁCSNÉ GYÖRGY KATALIN

doktori iskolák koordinátora,
egyetemi tanár, Budapest

LAKNER ZOLTÁN

egyetemi tanár, Budapest

MEZŐSZENTGYÖRGYI DÁVID

c. egyetemi tanár, Budapest

PUPOS TIBOR

egyetemi tanár, Keszthely

SZABÓ G. GÁBOR

tudományos főmunkatárs, Budapest

SZÚCS ISTVÁN

egyetemi docens, Debrecen

TUDOMÁNYOS TANÁCSADÓ TESTÜLETE

ALVINCZ JÓZSEF

egyetemi tanár, Kaposvár

CSÁKI CSABA

akadémikus, professor emeritus
Budapest

FERTÓ IMRE

egyetemi tanár, Budapest

JUHÁSZ ANIKÓ

főigazgató, Budapest

LEHOTA JÓZSEF

egyetemi tanár, Gödöllő

MAGDA SÁNDOR

egyetemi tanár, Gyöngyös

NÁBRÁDI ANDRÁS

egyetemi tanár, Debrecen

POPP JÓZSEF

egyetemi tanár, Debrecen

SZÚCS ISTVÁN

egyetemi tanár, Gödöllő

UDOVECZ GÁBOR

egyetemi tanár, Kaposvár

////////////////////////////////////TUDOMÁNYOS CIKK////////////////////////////////////

A hazai szántóföldi növénytermesztés munkaerő-gazdálkodásának helyzete és kilátásai

BIRÓ SZABOLCS

Kulcsszavak: szántóföldi növénytermesztés, munkaerő-állomány, termelékenység.

JEL-kód: Q12, J21.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A szántóföldi növénytermesztés munkaerő-gazdálkodásának helyzetét európai uniós és az üzemek méretcsoportjai szerinti összehasonlításban vizsgáltam. A gazdálkodás eredményei alapján az ágazat pénzügyi helyzete kedvező, a foglalkoztatás színvonala stabil. Az európai uniós összehasonlítás alapján a munkaerő-felhasználás kedvező, a fajlagos munkaerő-lekötés alacsony, azonban a munkatermelékenységben, így a munkajövedelemben és a bérekben is jelentős a lemaradás az élvonaltól. Az üzemcsoportos vizsgálat szerint a nagyobb méretű üzemek viszonylag kedvezőbb munkatermelékenysége a szolgáltatási tevékenységük kiterjedtségével magyarázható. A szántóföldi ágazat a mezőgazdasági munkaerő negyedét (115,8 ezer ÉME) közvetlenül alkalmazza, míg az értékláncban az inputok beszerzésével mintegy 23,5 ezer fő, az élelmiszeriparban pedig közel 28 ezer fő alkalmazásához közvetten járul hozzá. További kutatási feladat a témakörben a logisztikai feladatok munkaerő-szükségletének felmérése, lehatárolása lehet.¹

BEVEZETÉS

A szántóföldi növénytermesztés jellemzőinek és közvetlen munkaerő-felhasználásának feltárásához az *Eurostat* és a *KSH*, valamint az *EU FADN* és az *AKI Tesztüzemi adatbázisainak*, az értéklánc közvetett munkaerő-felhasználásának meghatározásához pedig a *NAV élelmiszer-ipari*, valamint az *AKI mezőgazdaságigép-, növényvédőszer- és műtrágya-értékesítési adatbázisait* használtam fel. A munkaerő-felhasználást európai uniós tagállamok szerinti összehasonlításban, Magyarországon pedig üzemméretcsoportok

szerint is értékeltem. A termékpálya-szervezés munkaerőigényét az integrációk értékelése és az inputanyagok értékesítése alapján vizsgáltam.

A növénytermesztésen belül a szántóföldi növénytermesztéshez tartozó 124,5 ezer gazdaság (az összes gazdaság negyede) használta a mezőgazdasági terület kétharmadát (64,6%) 2013-ban. Az ágazat a teljes mezőgazdasági munkaerő 26,3%-át alkalmazta, a Standard Termelési Értékben meghatározott kibocsátás 39,8%-át állította elő (1. táblázat.). Amennyiben a szántóföldi növénytermesztés és a vegyes gazdálkodás

¹ Az írás a Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága és Baráti Köre, valamint a Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kara által szervezett *A humán erőforrás helyzete (múlt/jelen/jövő) a hazai élelmiszer-gazdaságban* című konferencián elhangzott előadás alapján készült (Debreceni Egyetem GTK, 2016. április 22.).

ágazatok szerepét összevontan értékeljük, a két ágazathoz tartozik az üzemek fele (47,7%), a mezőgazdasági terület háromnegyede (78,2%), a munkaerő-állomány közel fele (46,0%) és a teljes állatállomány 27,7%-a, valamint az STÉ-értékben meghatározott mezőgazdasági kibocsátás 56,3%-a. Az így képzett csoport teljesítménye vehető össze leginkább a teljes állatállomány közel háromnegyedét (71,9%) tartó állattenyésztő ágazatokkal, ahol a teljes üzemszám 29,9%-a, a mezőgazdasági terület 17,3%-a (791,7 ezer hektár), a teljes munkaerő-állomány 27,3%-a adta az STÉ-ben meghatározott kibocsátás harmadát (34,5%).

Az ágazat az uniós csatlakozást követő időszakban, illetve a gazdasági válságot követő megtorpanás után folyamatos, magas színvonalú, eredményes gazdálkodást mutatott. A folyó áron számított adózás előtti eredmény megháromszorozódott, átlagosan 6,2 millió Ft üzemenként, 100,6 ezer Ft hektáronként és 5,0 millió Ft éves munkaerőegységenként (ÉME) 2014-ben (2. táblázat). Az ösztöke és a munka jövedelmezősége tartósan magas, az éves átlag 11,8% feletti, illetve 6,3 millió Ft/ÉME feletti 2011 óta.

EURÓPAI UNIÓS ÖSSZEHASONLÍTÁS

A szántóföldi növénytermesztés mint fő specializációs irány az EU27 egészében is megfigyelhető. Az EU27 10,7 millió gazdaságának 29,7%-a (3,2 millió gazdaság) szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozott 2013-ban. Az EU15-ben 24,9% (1,1 millió), az EU10-ben pedig 33,2% (2,1 millió) volt az arányuk 2013-ban. Az új tagállamok csatlakozását követő időszakhoz viszonyítva arányuk az EU27-ben 5,5; az EU15-ben 2,4; az EU10-ben pedig 7,8%-pontosan nőtt. Magyarországon a növekedés 10,5%-pontos volt (Biró *et al.*, 2016).

A szántóföldi növénytermesztő gazdaságok által hasznosított mezőgazdasági terület és annak aránya is nőtt. Az EU27-ben e gazdaságtípushoz kötődik a teljes mezőgaz-

dasági terület 42,4%-a (73,4 millió hektár), aránya 7,5%-pontosan; az EU15-ben 37,7%-a (47,0 millió hektár), aránya 4,6%-pontosan; az EU10-ben pedig 54,4%-a (26,3 millió hektár), aránya 14,7%-pontosan nőtt 2005 és 2013 között. Magyarországon az arány növekedése 12,3%-pontos volt.

A szántóföldi növénytermesztő gazdaságok munkaerő-felhasználásának aránya is nőtt. Az EU27-ben 23,9% (2,1 millió ÉME-ről 2,2 millió ÉME-re nőtt), 7,3%-pontosan a növekedés; az EU15-ben 18,3% (986 ezer ÉME-ről 840 ezer ÉME-re csökkent) és 1,8%-pontos; az EU10-ben pedig 29,4% (1,1 millió ÉME-ről 1,4 millió ÉME-re nőtt) az arány és 12,7%-pontosan a növekedés 2005 és 2013 között. Jelentős növekedés figyelhető meg a felhasznált munkaerő tekintetében Lengyelországban, Észtországban, Szlovéniában, valamint a régi tagállamok közül Írországban és Belgiumban. Magyarországon a munkaerő-felhasználás arányának növekedése 10,7%-pontos (míg a munkaerő az ágazatban 56,4%-kal 115,8 ezer ÉME-re nőtt).

A tíz legnagyobb gabonatermesztő EU-tagállam (sorrendben Franciaország, Németország, Lengyelország, Spanyolország, Románia, Egyesült Királyság, Olaszország, Magyarország, Bulgária és Dánia) 2013-ban az EU teljes gabonatermesztésének (306,0 millió tonna) mintegy 85%-át adta. A legtöbb szántóföldi növénytermesztő gazdaság Romániában (1 millió üzem) és Lengyelországban (700 ezer üzem), a legkevesebb, 16,5 ezer üzem pedig Dániában található (3. táblázat). A legtöbb mezőgazdasági területet Franciaországban (10,5 millió ha) és Spanyolországban (10,2 millió ha) használták szántóföldi növénytermesztésben, a legkevesebbet szintén Dániában (1,1 millió ha), míg a munkaerő-lekötés Lengyelországban (741,1 ezer fő) és Romániában (321 ezer fő) a legmagasabb és Dániában a legalacsonyabb (14,2 ezer fő).

A 100 hektár mezőgazdasági területre jutó munkaerő-felhasználás a szántóföldi növénytermesztő gazdaságok esetében

I. táblázat

A gazdálkodás főbb jellemzői ágazati csoportosítás szerint, 2013

Ágazat	Üzemek száma		Mezőgazdasági terület		Állatállomány		Munkaerő		Kibocsátás*	
	ezer db	%	ezer hektár	%	ezer ÁE	%	ezer ÉME	%	Mrd Ft	%
Növénytermesztés	211,3	43,0	3 163,3	68,9	104,8	5,1	198,5	45,0	780,1	49,0
Szántóföldi	124,5	25,3	2 964,5	64,6	97,9	4,7	115,8	26,3	633,9	39,8
– szabadföldi zöltség	7,7	1,6	56,6	1,2	1,5	0,1	10,7	2,4	40,7	2,6
– zöldeghajtás	7,7	1,6	9,8	0,2	2,0	0,1	12,8	2,9	38,9	2,4
– gyümölcs	39,6	8,1	83,8	1,8	2,3	0,1	31,3	7,1	47,0	3,0
– szőlő	31,8	6,5	48,6	1,1	1,0	0,0	27,9	6,3	19,6	1,2
Állattenyésztés	146,7	29,9	791,7	17,3	1 484,6	71,9	120,4	27,3	549,6	34,5
– húsmarha	26,9	5,5	388,9	8,5	171,9	8,3	27,1	6,1	61,4	3,9
– tejtermelés	6,1	1,2	320,9	7,0	252,8	12,2	19,0	4,3	146,2	9,2
– sertéstartás	26,8	5,5	31,5	0,7	358,7	17,4	18,0	4,1	85,8	5,4
– baromfitartás	87,0	17,7	50,4	1,1	701,2	34,0	56,3	12,8	256,4	16,1
Vegyés gazdálkodás	110,1	22,4	623,3	13,6	475,7	23,0	87,1	19,7	262,9	16,5
Egyéb, nem besorolt	17,0	3,5	10,9	0,2	–	–	11,9	2,7	–	–
Összesen	491,3	100,0	4 589,3	100,0	2 065,1	100,0	441,1	100,0	1 592,6	100,0

Megjegyzés: * Standard Termelési Értékben (STÉ) meghatározva.

Forrás: KSH GSZÓ 2013 alapján AKI Horizontális Elemzési Osztály

2. táblázat

Szántóföldi növénytermesztő gazdaságok jövedelmezősége, 2004–2014

Év	Adózás előtti eredmény			Össztőke jövedelmezősége, %	Munka jövedelmezősége, ezer HUF/ÉME
	ezer HUF/üzem	ezer HUF/ha	ezer HUF/ÉME		
2004	1 979,9	29,0	1 305,2	8,7	2 241,4
2005	1 982,6	28,5	1 396,4	8,0	2 314,2
2006	3 103,9	43,1	2 026,9	10,8	2 926,5
2007	3 877,9	57,1	2 765,4	12,8	3 815,1
2008	4 478,3	60,9	3 142,7	12,3	4 276,9
2009	2 219,2	29,7	1 634,6	6,5	2 807,5
2010	3 598,2	50,9	2 869,7	9,4	4 011,8
2011	7 067,9	105,5	5 631,0	15,9	6 841,4
2012	7 375,4	114,0	5 729,0	14,9	6 995,3
2013	6 005,5	98,5	4 949,5	12,2	6 305,3
2014	6 171,7	100,6	5 036,9	11,8	6 388,9

Forrás: AKI Tesztüzemi rendszer alapján

3. táblázat

Szántóföldi növénytermesztő gazdaságok fő jellemzői az EU27-tagállamokban, 2005, 2013

Tagállam	Gazdaságok száma, ezer db		Mezőgazdasági terület, ezer hektár		Munkaerő, ezer ÉME	
	2005	2013	2005	2013	2005	2013
Bulgária	53,3	54,4	1 969,4	3 983,5	95,2	89,3
Dánia	24,0	16,5	1 083,5	1 068,3	16,0	14,2
Németország	94,7	80,1	4 934,4	5 755,5	117,1	109,9
Spanyolország	196,9	216,1	10 459,1	10 204,6	128,7	140,2
Franciaország	121,0	129,4	8 566,7	10 565,2	137,8	138,7
Olaszország	467,4	315,4	4 779,7	4 629,1	268,7	163,3
Magyarország	105,4	124,1	2 190,7	2 964,5	74,1	115,8
Lengyelország	777,4	702,9	4 252,2	6 542,2	372,6	741,1
Románia	1 135,5	1 041,8	7 182,9	8 013,7	482,7	321,9
Egyesült Királyság	71,8	50,2	5 381,7	6 653,1	75,8	68,4
EU10	2 182,7	2 058,6	18 641,0	26 327,1	1 122,6	1 386,0
EU15	1 313,7	1 104,2	41 409,8	47 016,8	985,6	840,3
EU27	3 503,2	3 168,4	60 095,0	73 377,0	2 111,3	2 228,6

Forrás: EUROSTAT

3,0 ÉME volt az EU27-ben; 1,8 ÉME az EU15-ben; 5,3 ÉME az EU10-ben, illetve 3,9 ÉME Magyarország esetében 2013-ban. A fajlagos munkaerő-felhasználás leginkább a régi tagállamokban javult (az Egyesült Királyságban 27,1%-kal, Németországban 19,6%-kal, Franciaországban 18,6%-kal, Dániában 9,7%-kal csökkent a mutató értéke). Míg az új tagállamok közül jelentős hatékonyságjavulást Bulgária 53,6%-os, Románia 40,2%-os, Szlovákia 35,5%-os csökkenéssel ért el, addig Lengyelországban 29,3%-kal, Magyarországon 15,6%-kal nőtt a munkaerő-felhasználás aránya. Ez utóbbi tagállamokban a növekvő nagyságú közvetlen kifizetések és jövedelmek mellett az üzemek nem gondolkodtak az élőmunkát kiváltó technológiai fejlesztésekben.

Az árutertermelő gazdaságok pénzügyi, vagyoni helyzetét felmérő európai uniós reprezentatív információs rendszer, az FADN adatai alapján a szántóföldi növénytermesztő gazdaságok átlagos termelési jellemzői a tagállamok között igen heterogén képet mutatnak. Az árutertermelő növénytermesztő gazdaságok közül Magyarorszá-

gon az átlagos üzemméret közepes (67,6 hektár), az Egyesült Királyságban 186,8; Németországban 138,0 hektár, Bulgáriában pedig 122,5 hektár (4. táblázat). A bérelt terület aránya szintén közepes Magyarországon (60,7%), Franciaországban a terület 90,0%-a, az Egyesült Királyságban 36,8%-a, Dániában pedig 30,7%-a bérelt.

Az átlagos munkaerő-lekötés az árutertermelő gazdaságokban Magyarországon viszonylag alacsony, 1,9 ÉME/100 ha (az összes gazdaság átlagában az érték 3,9 ÉME/100 ha), míg az Egyesült Királyságban 1,1; Dániában 1,3; addig Lengyelországban 6,2; Olaszországban pedig 5,3 éves munkaerőegységet használnak fel az üzemek 100 hektár mezőgazdasági területre. A nem fizetett (családi) munkaerő aránya alacsony Magyarországon (44,3%). Ennél kevesebb nem fizetett munkaerőt (24,8%) Bulgáriában használnak fel, míg Spanyolországban, Olaszországban és Lengyelországban a nem fizetett munkaerő aránya 80% feletti.

A termésátlagok alapján (búza 4,7; kukorica 5,9 t/ha) Magyarország közepes színvonalon termel, búzából Németországban

4. táblázat

Szántóföldi növénytermesztő gazdaságok termelési szerkezetét jellemző mutatók néhány EU27-tagállamban, 2013

Tagállam	Átlagos UAA, ha	Ebből bérelt, %	Munkaerő, ÉME/100 ha	Ebből nem fizetett, %	Termésátlag		Állatállomány, ÁE/100 ha	Állóeszköz, ezer EUR/ha
					búza	kukorica		
					t/ha			
Bulgária	122,5	89,7	2,8	24,8	4,3	6,9	0,8	1,3
Dánia	91,5	30,7	1,3	59,7	7,3	8,8	5,7	23,8
Németország	138,0	67,1	1,6	52,5	8,0	7,8	6,4	8,1
Spanyolország	60,4	38,2	2,0	85,7	3,4	11,6	0,6	4,6
Franciaország	113,9	90,0	1,5	74,3	7,7	8,4	6,9	3,5
Olaszország	20,5	45,1	5,3	81,6	5,5	9,8	1,2	20,4
Magyarország	67,6	60,8	1,9	44,3	4,7	5,9	2,5	2,9
Lengyelország	26,0	29,1	6,2	84,4	5,5	7,7	6,4	6,9
Románia	53,3	75,7	2,8	61,1	4,0	5,3	1,0	1,6
Egyesült Királyság	186,8	36,8	1,1	50,7	7,8	10,3	10,3	14,8
EU27	53,3	58,4	2,7	71,3	5,9	7,5	4,2	7,5

Forrás: EU FADN adatbázis alapján

8 tonna is megterem, míg kukoricából Olaszországban közel 10 tonna, az Egyesült Királyságban 10,3; Spanyolországban pedig 11,6 tonna az átlagos termés hektáronként. A tárgyieszköz-lekötés Magyarországon alacsony (2,9 ezer EUR/ha), Dániában közel tízszer, Olaszországban hétszer, de még Lengyelországban is kétszer akkora értékű tárgyi eszközt használnak fel a termelésben hektáronként.

A termelési költség Magyarország esetében az EU27 átlagának 71,3%-a (889,4 EUR/ha) (5. táblázat). Az egyes költségtényezők közül a fajlagos energia-költség (144,2 EUR/ha) 15,4%-kal haladja meg, a fajlagos munkabér (93,7 EUR/ha) pedig 5,5%-kal marad el az EU27 átlagától. A költségszerkezetet tekintve a termelési költségen belül az energia (16,2%), a műtrágya (14,3%, 127,3 EUR/ha), az értékcsökkenési leírás (10,8%, 95,9 EUR/ha), a munkabér (10,5%), valamint a vetőmag (9,9%, 88,3 EUR/ha), a növényvédő szer (9,0%, 80,5 EUR/ha), illetve a földbérleti díj (8,2%, 72,2 EUR/ha) jelentősebb tétel.

A tagállamok átlagában az energia-

költség Olaszországban a legmagasabb (213,2 EUR/ha), Romániában a legalacsonyabb (79,1 EUR/ha). Az értékcsökkenési leírás Dániában a legmagasabb (331,6 EUR/ha), Spanyolországban a legalacsonyabb (52,8 EUR/ha), a műtrágyaköltség pedig Franciaországban a legmagasabb (255,3 EUR/ha) és Romániában a legalacsonyabb (94,8 EUR/ha).

A munkabér Dániában a legmagasabb (238,3 EUR/ha) és Spanyolországban a legalacsonyabb (37,3 EUR/ha). A vetőmagköltség Olaszországban a legmagasabb (157,3 EUR/ha), míg Spanyolországban a legalacsonyabb (60,4 EUR/ha). A növényvédőszer-költség Franciaországban 173,8 EUR/ha, Romániában 52,9 EUR/ha, illetve a földbérleti díj költsége Dániában 175,4 EUR/ha, addig Lengyelországban mindössze 27,3 EUR földbérleti díjköltség jut a használt mezőgazdasági területre hektáronként.

A szántóföldi növénytermesztő gazdaságok által előállított bruttó termelési érték Magyarország esetében a termelési költséghez hasonlóan az EU27 átlag

5. táblázat
Szántóföldi növénytermesztő gazdaságok főbb termelési költségei néhány
EU27-tagállamban, 2013

(M. e.: EUR/ha)

Tagállam	Termelési költség	Vetőmag	Műtrágya	Növényvédőszer	Energia	Szerződéses munka	ÉCS	Munkabér	Földbérleti díj
Bulgária	862,7	66,4	118,4	61,2	100,4	20,1	113,9	91,5	173,5
Dánia	2 685,0	98,9	164,5	106,5	115,3	118,2	331,6	238,3	175,4
Németország	1 862,9	118,8	210,2	175,0	166,9	112,6	251,6	184,3	196,5
Spanyolország	582,7	60,4	107,0	39,8	77,2	47,0	52,8	37,3	55,3
Franciaország	1 662,7	122,2	255,3	173,8	100,2	122,5	317,4	88,7	145,6
Olaszország	1 602,2	157,3	171,8	109,3	213,2	82,9	315,6	155,3	100,8
Magyarország	889,4	88,3	127,3	80,5	144,2	54,2	95,9	93,7	72,7
Lengyelország	972,4	74,3	192,8	87,5	124,8	39,3	188,5	66,2	27,3
Románia	599,4	75,7	94,8	52,9	79,1	54,5	65,6	48,9	74,4
Egyesült Királyság	1 443,1	97,6	192,0	147,3	120,4	101,0	244,6	141,7	88,6
EU27	1 246,7	100,4	168,8	105,9	124,9	78,2	201,6	99,1	104,5

Forrás: EU FADN adatbázis alapján

6. táblázat
Szántóföldi növénytermesztő gazdaságok jövedelmi helyzetét jellemző mutatók néhány
EU27-tagállamban, 2013

Tagállam	Bruttó termelési érték, EUR/ha	Termelési költségre jutó bruttó termelési érték	Bruttó hozzáadott érték, EUR/ha	Nettó hozzáadott érték, EUR/ha	Támogatások és adók egyenlege, EUR/ha	Munkajövedelem, ezer EUR/ÉME
Bulgária	782,1	0,9	569,2	455,3	252,4	16,1
Dánia	3 308,0	1,2	1 959,4	1 627,9	295,1	125,0
Németország	1 997,5	1,1	1 174,4	922,8	363,3	58,7
Spanyolország	702,6	1,2	485,7	433,0	216,8	22,0
Franciaország	1 644,4	1,0	876,5	559,1	303,8	37,2
Olaszország	1 973,3	1,2	1 308,9	993,4	363,3	18,6
Magyarország	926,4	1,0	592,7	496,8	279,2	25,7
Lengyelország	1 095,1	1,1	712,1	523,6	289,3	8,5
Románia	775,0	1,3	533,8	468,3	161,7	16,8
Egyesült Királyság	1 455,0	1,0	800,6	556,0	280,8	52,3
EU27	1 341,7	1,1	821,5	619,9	292,3	23,1

Forrás: EU FADN adatbázis alapján

69,0%-a (926,4 EUR/ha) (6. táblázat). A termelési érték Dániában a legmagasabb (3308,0 EUR/ha), Spanyolországban a legalacsonyabb (702,6 EUR/ha). A fedezeti hozzájárulást jellemző terme-

lési költségre jutó bruttó termelési érték Magyarországon (1,04) az EU27 átlagához hasonlóan alakult 2014-ben. A mutató értéke Romániában, Dániában, Spanyolországban, Olaszországban 1,2 feletti, míg

Franciaországban és Bulgáriában 1,0 alatti. A szántóföldi növénytermesztő gazdaságok által előállított bruttó hozzáadott érték Magyarországon 592,7 EUR/ha, az EU27 átlagának 72,1%-a.

A fajlagos bruttó hozzáadott érték Dániában a legmagasabb (1959,4 EUR/ha) és Spanyolországban a legalacsonyabb. A munkajövedelem főleg az alacsony munkaráfordítás miatt Magyarországon 25,7 ezer EUR/ÉME, amely az EU27 átlagát 11,3%-kal haladja meg. A mutató értéke Dániában, Németországban és az Egyesült Királyságban a legmagasabb, 125,0 ezer, 58,7 ezer, illetve 52,5 ezer EUR/ha.

ÜZEMMÉRETCSOPORTOK SZERINTI JELLEMZŐK

Az árutermelő szántóföldi növénytermesztő gazdaságok főbb jellemzőit üzemszoportonként vizsgálva megállapítható, hogy az átlagos üzemméret tekintetében az 50 hektár alatti és az 1200 hektár feletti csoportok között (24,4 és 2292,0 ha) a méretbeli különbség közel százszoros. A munkaerő-állomány 50 hektár felett 1,41,8 ÉME/100 ha körül alakul, míg jelentősebb beruházások, fejlesztések az 1200 hektár feletti üzemekre jellemzőek (7. táblázat).

7. táblázat
Szántóföldi növénytermesztő gazdaságok főbb jellemzői Magyarországon üzemméretcsoportok alapján, 2014

Megnevezés	50 ha alatt	50–500 ha	500–1200 ha	1200–1800 ha	1800 ha felett	Összesen
Mezőgazdasági terület (UAA), ha	24,4	163,8	798,0	1 532,8	2 292,0	69,4
Munkaerő-állomány, ÉME/100 ha	3,9	1,4	1,7	1,8	1,8	2,2
Eszközérték, ezer HUF/ha	1 390,4	898,7	648,9	676,5	683,7	973,1
Bruttó beruházás, ezer HUF/ha	55,1	65,6	59,9	79,5	85,4	64,4
Állatállomány, ÁE/100 ha	5,4	2,3	0,8	2,3	3,3	3,0
Búzahozam, tonna/hektár	4,5	5,0	5,2	4,6	4,8	4,8
Kukoricahozam, tonna/hektár	8,3	8,9	9,3	9,0	8,9	8,8
Értékesítés nettó árbevétele, ezer HUF/ha	325,6	285,7	358,3	380,9	397,7	320,8
mg-i szolgáltatások, ezer HUF/ha	8,3	13,9	37,2	36,6	24,7	17,5
Bruttó termelési érték, ezer HUF/ha	447,3	390,3	470,9	506,4	516,3	433,5
agrártámogatások, ezer HUF/ha	85,3	88,1	92,2	101,2	101,9	89,8
Üzemi költségek, ezer HUF/ha	307,2	267,9	384,2	455,1	438,8	318,4
vetőmag, szaporítóanyag, ezer HUF/ha	31,1	23,2	21,2	20,8	22,5	25,0
műtrágya, ezer HUF/ha	31,2	36,2	45,5	36,7	42,9	36,6
növényvédő szer, ezer HUF/ha	23,6	22,9	30,9	31,7	35,5	25,7
személyi ráfordítások, ezer HUF/ha	37,3	24,6	51,9	67,9	62,3	37,2
földbérleti díjak, ezer HUF/ha	8,1	20,0	37,5	33,2	48,0	22,0
Bruttó hozzáadott érték, ezer HUF/ha	222,1	202,0	209,1	202,8	210,0	209,2
Nettó hozzáadott érték, ezer HUF/ha	193,7	172,6	180,2	166,2	185,4	180,2
Üzemi eredmény, ezer HUF/ha	140,1	122,4	86,6	51,3	77,5	115,0
Össztőke jövedelmezősége, %	10,1	13,7	13,3	7,9	10,5	11,8
Munkajövedelmezőség, ezer HUF/ÉME	4 302,2	9 728,8	7 275,6	5 727,8	6 315,1	6 388,9
Munkatermelékenység, ezer HUF/ÉME	5 642,2	14 203,5	12 378,4	11 352,5	11 448,9	9 491,9

Forrás: AKI Tesztüzemi rendszer alapján

A búza, kukorica hozamaiban jelentősebb különbség nincs a méretcsoportok között, ugyanakkor a bruttó hozzáadott érték a nagyobb üzemekben főként a mezőgazdasági (gépi) szolgáltatások és az agrártámogatások magas szintje miatt 15-25%-kal magasabb. A nagyobb méretű gazdaságokban az üzemi költségek intenzívebb termelésre utalnak: műtrágya esetében 15-20%-kal, növényvédő szer esetében 25-30%-kal magasabb a felhasznált anyagok értéke, míg a személyi ráfordítások átlagosan 40-60%-kal, a földbérleti díjak pedig 60-80%-kal is magasabbak. Az üzemi tevékenység eredménye a kisebb méretű üzemekben jóval magasabb (120-140 ezer Ft/ha), ami főképpen abból ered, hogy a saját használatú földre és a család munkerejére nem számolnak el költséget.

Az adózás előtti eredmény üzemenként 50 hektár alatt átlagosan 3,5 millió, 50-500 hektár közötti üzemeknél átlagosan 20 millió, 500-1200 hektár között 70 millió forint, míg a legnagyobb, 1200 hektár feletti üzemszoportban 50-80 ezer forintos hektáronkénti eredmény keletkezik, átlagos üzemméreteknél 80-170 millió forint adózás előtti eredményt jeleznek üzemenként.

Az ösztöke jövedelmezősége kiegyenlített, 10% körül alakul, míg a munkajövedelem a munka termelékenységét kihasználó üzemméretcsoportokban, az 50-500 hektár közötti, illetve az 500-1200 hektár közötti mezőgazdasági területtel rendelkező csoportokban fajlagosan a legmagasabb, 9,7; illetve 7,3 millió Ft/ÉME, míg a mezőgazdasági üzemek átlagában (5,4 millió Ft/ÉME) ez 44,3 és 26,0 százalékkal alacsonyabb. A munkatermelékenység is hasonló különbségeket mutat, míg a szántóföldi növénytermesztő gazdaságok átlagos munkatermelékenysége (9,5 millió Ft/ÉME) a teljes mezőgazdasági termelés üzemi átlagánál (7,7 millió Ft/ÉME) 19,1%-kal magasabb. A személyi jellegű ráfordítás munkatermelékenységhez vi-

szonyított aránya az 1200-1800 hektáros üzemszoportban (33,5%) és az 1800 hektár feletti üzemszoportban (29,7%) haladja meg jelentősebben, 12,6 és 5,8%-ponttal a mezőgazdaság átlagát (23,9%).

A szántóföldön termesztett növények munkaerő-felhasználásának vizsgálata alapján elmondható, hogy a magas termelési értékkel és ágazati eredménnyel jellemezhető növényfajok (például burgonya, fejeskáposzta) magas fajlagos munkaerőigényük miatt alacsony munkatermelékenységgel jellemezhetők. A munkatermelékenység a hagyományos szántóföldi ágazatokban (búza, kukorica, napraforgó) a legmagasabb, 18,4-33,8 ezer Ft termelési érték/munkaóra (8. táblázat).

FOGLALKOZTATÁS A TERMÉKPÁLYÁN

A szántóföldi növénytermesztés működését meghatározó gabona- és olajnövénytermékpályákon hatékony a foglalkoztatás: az inputanyagok beszerzése jól szervezett, az integráció a termeltetésre és az értékesítésre is egyre inkább kiterjed. Fontos elem még a logisztika, különösen a vasúti szállítás és a belvízi árufuvarozás. Hatékonyabb működés a teljes körű integrációt végző kereskedelmi és szolgáltató társulásokat, illetve a nagyüzemi gazdaságok egy részét jellemzi.

A termelés outputjait vizsgálva a feldolgozók által közvetlenül felvásárolt termésmennyiség mellett jelentősebb részarányt a kereskedők vásárlásai, emellett a termelők exportra történő közvetlen értékesítési képviselnek. A malomiparban foglalkoztatottak statisztikai állományi létszáma 2,2 ezer fő, míg kenyér és friss pékáru, tartósított lisztes áru, valamint tésztafélék gyártásával 24,8 ezer fő foglalkozott 2014-ben. Az olajnövény-termékpályán az olajgyártásban a foglalkoztatottak száma 800 fő.

Az integrátori hálózatok az elmúlt évtizedekben folyamatos változáson mentek keresztül, a korábbi szereplők mellett je-

8. táblázat

Néhány fontosabb szántóföldön termelt növényfaj termesztéséhez kapcsolódó munkaerőigény a meghatározó ártermelő gazdaságokban, 2014

Megnevezés	Ágazati méret, ha/üzem	Hozam, t/ha	Termelési érték (TÉ) ezer Ft/ha	Ágazati eredmény	Munka			
					óra, mó./ha	bér és közteher, ezer Ft/ha	termelékenység, ezer Ft TÉ/mó.	igény, mó./millió Ft TÉ
Búza	88,4	5,2	327,8	109,0	17,7	19,2	18,5	54,0
Kukorica	80,7	9,1	441,5	156,8	19,3	20,6	22,9	43,7
Hibrid kukorica-vetőmag	104,8	3,1	799,4	353,2	54,7	74,7	14,6	68,4
Napraforgó, ipari	72,8	2,7	329,2	97,8	17,9	19,5	18,4	54,5
Szója	65,0	2,7	364,6	124,5	20,4	24,7	17,0	56,0
Burgonya	4,8	24,9	1 609,8	1 184,1	275,7	116,2	5,8	171,2
Silókukorica	80,3	32,2	416,8	146,1	17,9	21,7	23,2	43,0
Fejeskáposzta	3,1	42,1	1 909,9	1 267,2	589,6	341,0	3,2	308,7
Csemegekukorica	68,8	16,2	713,0	239,1	21,1	19,7	33,8	29,6

Forrás: AKI Ágazati Költség- és Jövedeleminformációs Osztály számításai alapján

lentős nemzetközi cégek (például Cargill, Glencore, Syngenta) is a hazai piac meghatározó szereplőivé váltak. Míg a rendszerváltást követő években – a gazdaságok hiányos eszkozhatterével összefüggésben – az integrátorok szolgáltatásnyújtó szerepe volt meghatározó, napjainkra finanszírozási, hitelezési, innovációközvetítő funkciójuk került előtérbe. Az integrátorok agrárgazdasági jelentőségét növeli, hogy a termelési folyamathoz kapcsolódó kiegészítő szolgáltatásokat (pl.: növényvédelem, tárolás) kínálnak a gazdálkodók számára, közvetlen kapcsolatot tartanak fenn a feldolgozó és kereskedelmi szektorral, gyakran maguk is feldolgozó tevékenységet folytatnak. Az integrátoroknak a hazai környezetben jelentős termelést modernizáló hatásuk van, illetve meghatározó szerepet töltenek be az integrált üzemek pénzügyi stabilitásának fenntartásában, a termelés előfinanszírozásában (Kemény, 2010).

Az inputanyagokat értékesítő cégek nagyságát és tevékenységi körét illetően

heterogén piacról beszélhetünk. Jelen van szinte valamennyi nagy nemzetközi cégcsoport, amelyek a fajtajogosultság mellett termeltetői és forgalmazói szerepet is betöltenek, továbbá a hazai nemesítő intézetek és vetőmag-kereskedő cégek, illetve az inputforgalmazásban érdekelt értékesítő cégek, sőt kisebb-nagyobb viszonteladók is. A pénzügyi, gazdálkodási helyzetről képet adó NAV-adatok a hazai integrátorok koncentrációjára, jelentős foglalkoztatási szerep (29,3 ezer fő) mellett erős pénzügyi pozíciójukra hívják fel a figyelmet. Az árbevétel 72%-a, a beruházások 41%-a, az összes eszkozhérték 52%-a, valamint az integrátorok által foglalkoztatottak majdnem fele is a 65 legnagyobb – ötmilliárd forint nettó árbevétel feletti – integrátorhoz köthető 2013-ban (Bíró et al., 2015).

A hazai vetőmagágazat a szántóföldi növénytermesztésben belül közel 200 milliárd forint értékű vetőmagot állít elő, ennek majdnem fele hazai felhasználású. A termékpályán 800 vállalkozás 11,2 ezer

főt főállásban, további 2,5 ezer főt pedig idényjelleggel foglalkoztat. Az integrátorok közül a vetőmag-forgalmazással foglalkozó cégek száma a *Vetőmag Szakmai Szövetség és Terméktanács* 2011. évi adatai szerint 300 körülire tehető. A vetőmagüzletágban közel 2,5 ezer fő magasán kvalifikált szakember dolgozik. A termékpálya koncentrált, a jelentősebb cégek árbevétele egymilliárd forint feletti.

A mezőgazdasági gép- és alkatrész-értékesítés is igen koncentrált. A mintegy 5,5 ezer főt foglalkoztató 150 mezőgépforgalmazó és gyártó cég eladási jelentései alapján Magyarországon 2014-ben az évtized legnagyobb volumenű mezőgazdasági géptékesítése valósult meg, 164 milliárd forintos árbevétel született. Az alkatrész-

értékesítés forgalma is közel 40 milliárd forintot tett ki (*AKI, 2016a*). Géptékesítéssel leginkább gépész- és agrármérnökök, valamint kereskedők foglalkoznak. Az egy főre jutó értékesítési nettó árbevétel átlagosan 100 millió forint.

A mintegy 15 ezer embert foglalkoztató, jelentősebb átfedést mutató 150 nagyobb növényvédőszer- és műtrágya-forgalmazó cég adatai alapján a kemikáliák 2015. évi nettó árbevétele 104 milliárd forint (27,5 ezer tonna). Az egy főre jutó árbevétel átlaga 75 millió forint. A műtrágya-forgalmazók mintegy 1,5 millió tonna műtrágyát értékesítettek közvetlenül mezőgazdasági termelők részére 2015-ben. A termelők által megvásárolt műtrágya értéke 136 milliárd Ft (*AKI, 2016b, c*).

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) AKI (2016a): *Mezőgazdasági gépek forgalma*. Statisztikai jelentések, 1. sz. – (2) AKI (2016b): *Növényvédő szerek értékesítése*. Statisztikai jelentések, 1. sz. – (3) AKI (2016c): *Műtrágya-értékesítés*. Statisztikai jelentések, 1. sz. – (4) BIRÓ SZ. – RÁCZ K. (szerk.) – CSÖRNYEI Z. – HAMZA E. – VARGA E. – BENE E. – MISKÓ K. (2015): *Agrár- és vidékfejlesztési együttműködések Magyarországon*. AKI, Budapest – (5) BIRÓ SZ. – DUDÁS GY. – FIELDSEND, A. – FOGARASI J. – HAMZA E. – MISKÓ K. – KÜRTHY GY. – POTORI N. – RÁCZ K. – TIKÁSZ I. – TÓTH O. – VÁGÓ SZ. – VARGA E. – VARGA E. (2016): *Farms structural change in Central and Eastern Europe and the CAP*. In *Structural change in EU farming: How can the CAP support a 21st century European model of agriculture?* European Parliament, Policy Department B: Structural and Cohesion Policies, 81–194. pp. – (6) KEMÉNY G. (2010): *A hazai mezőgazdaság finanszírozásának főbb elemei a pénzügyi válságban*. *Gazdálkodás*, 54. évf. 5. sz. 479–487. pp.

Frissdiplomások foglalkoztatásának jellemzői az agrárgazdaságban

DAJNOKI KRISZTINA – KUN ANDRÁS ISTVÁN

Kulcsszavak: mezőgazdasági ágazat, humánerőforrás, diplomás pályakevetés.

JEL-kód: I23, J21, J24, Q10.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A felsőoktatás és a munka világa közötti összefüggések feltárása állandó fókuszban lévő, aktuális téma. A felsőoktatás 1990-es években végbement expanziójának, és különösen a 2006-tól realizálódó bolognai folyamat hatására a munkaerőpiacon tömegével jelentek meg a felsőfokú végzettséggel, diplomával rendelkező pályakezdők, akik sok esetben egy újfajta, még nem bejáratott oklevél-elnevezéssel kerestek állást, és gyakran feladva eredeti terveiket, a diplomától eltérő végzettséget igénylő munkakörben helyezkedtek el. A megváltozott környezeti hatások, a felgyorsult üzleti élet, valamint a globalizáció hatása is olyan versenyhelyzetet eredményezett a pályakezdők körében, ami a képességek, készségek jelentőségének felértékelődéséhez vezetett.

Tanulmányunk fő célkitűzése olyan agrárérintettség-vizsgálat, melynek alapját azok a frissdiplomások adják, akik a Diplomás Pályakevetési Rendszer (a továbbiakban DPR) 2014-es adatfelvétele alapján az agráriumban helyezkedtek el; vagyis nem a mezőgazdasági végzettséget helyeztük előtérbe, hanem a munkahelyet, illetve annak fő működési körét, területét. Célul tűztük ki, hogy feltárjuk, milyen sajátosságokkal rendelkeznek az agrárszektorban dolgozó frissdiplomások, milyen földrajzi mobilitással, illetve végzettséggel helyezkednek el, milyen közöttük a két nem aránya. Ezen kívül arra is választ kerestünk, hogy milyen méretű, tulajdonosi szerkezetű cégek alkalmazzák leginkább az érintett frissdiplomásokat, illetve milyen munkakörben, beosztásban. Azt is megvizsgáltuk, hogy a végzettségi terület és a munka által igényelt végzettség, beosztás összhangban áll-e, vagyis megfelel-e a munka jellege a képzettségnek.

A főbb eredményeket kiemelve megállapítható, hogy az agrárágazatban felülreprezentáltak a férfi frissdiplomások más ágazatok összesített átlagához képest. Más szektorokhoz képest a mobilitási hajlandóság kisebb az agrárszektorban dolgozók körében (bár közülük a mester végzettségűek mobilabbak). A végzettség területét vizsgálva azt találtuk, hogy a mintánkban szereplő, agrárszervezeteknél dolgozó frissdiplomások 58%-a rendelkezik agrárvégzettséggel. A lifelong learning szemléletet támasztja alá, hogy az agráriumban elhelyezkedett frissdiplomások között jelentős az aránya a több diplomával rendelkezőknek, illetve jellemző, hogy ezt követően alacsonyabb vagy maximum ugyanolyan szintű képesítést szereztek. A vizsgált frissdiplomás munkavállalók elsősorban hazai tulajdonú kis- és közepes vállalkozásoknál helyezkednek el. A válaszadók 38%-a tölt be valamilyen szintű vezetői pozíciót, ugyanakkor közel 14%-uk diplomát nem igénylő munkakörben talált állást.

¹ Az írás a Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága és Baráti Köre, valamint a Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kara által szervezett *A humánerőforrás helyzete (múlt/jelen/jövő) a hazai élelmiszer-gazdaságban* című konferencián elhangzott előadás alapján készült (Debreceni Egyetem GTK, 2016. április 22.).

BEVEZETÉS

A rendszerváltást követően a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya egyértelműen növekedést mutatott, amit a bolognai rendszer bevezetése tovább erősített, bár egyben jelentősen differenciált is. Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy az agrártudományi képzési terület népszerűsége csökkent. A korábbi hagyományos ötéves képzések és az ehhez kapcsolódó, a cégek vezetői által jól ismert diplomák mellett egyre többféle új elnevezésű felsőfokú végzettséggel rendelkező pályakezdő jelent meg a munkaerőpiacon, visszaszorítva a közép fokú végzettséggel rendelkezők arányát. Bár a jelentkezők létszáma az utóbbi években hullámzást mutatott, a munkaerő-piaci versenyhelyzet egyértelműen fokozódott, illetve a diploma mellett a kompetenciák jelentősége felerősödött. Napjainkra szinte a BSc/BA vált az új érettségivé, és az adott területen megszerzett diploma már nem feltétlenül elegendő a hosszú távon fenntartható karrierhez, előtérbe kerül a „lifelong learning” szemlélet. A karrierlét-rát felváltja a sík, horizontális karrier, ami több területen alkalmazható tudást vár el és olyan generális kompetenciákat, amelyek függetlenek az adott szakterülettől. A versenyhelyzetet tovább fokozza a globalizáció, ami a nyelvtudás, valamint a más kultúrákkal való együttműködés jelentőségére hívja fel a figyelmet. A munkáltatók olyan munkavállalókat keresnek, akik a fenti igényeknek képesek megfelelni, ami nem egyszerű feladat. Ha meg is találják a megfelelőnek tűnő munkavállalót, azt meg is kell tartani és ebben óriási szerep jut a humán erőforrás-szakembereknek. Napjaink pályakezdői már nem ugyanazokkal az elvárásokkal lépnek a munkaerőpiacra, mint 20 évvel ezelőtt, vagyis a generációváltás is kihívást jelent a cégek számára. Ők már mobilabbak és általában kevésbé lojálisak, mint elődeik, vagyis már a kiválasztásnál az emberierőforrás-menedzsment (a továbbiakban HR)

olyan funkciói kapnak jelentős szerepet, mint a megtartás, tehetség- és karriermenedzsment, fejlesztés, illetve HR branding. A szervezet a humán erőforrás-gazdálkodás rendszerét a szervezeti jellemzőkhöz igazítja, így nem mindegy, hogy milyen munkavállalók kerülnek be a szervezetbe, milyen az értékrendjük, személyiségük, viselkedésük, szaktudásuk.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Az agrárszakemberek képzése Magyarországon is több évszázados múlttal rendelkezik, ugyanakkor hazánk kiváló természeti adottságai ellenére a mezőgazdasági foglalkozások kevésbé vonzóak a pályakezdő fiatalok számára. Az ágazat foglalkoztatási nehézségei, az agrárszakmák iránti csökkenő lelkesedés felveti a kérdést, hogy az agrárvégzettséggel rendelkező pályakezdők mennyire tudnak elhelyezkedni a szakterületükön (*KSH, 2015*), illetve milyen végzettséggel rendelkezők kerülnek be a mezőgazdasági szektorba munkavállalóként. A 2011-es népszámlálás időpontjában az agrárvégzettségűek 68%-a nem a szakmájában dolgozott. A pályaelhagyók között 50-50%-ban találhatók nők és férfiak. Ezzel szemben a mezőgazdasági végzettséggel rendelkező férfiak 61%-a, míg a nők 82%-a nem a szakmájában dolgozik. A pályaelhagyás hátterében az is állhat, hogy a mezőgazdasági foglalkozásúakra jellemző, hogy minél magasabb az iskolai végzettség, annál kisebb a valószínűsége, hogy a foglalkoztatott tartósan a mezőgazdaságban marad, mivel a nemzetgazdaság átlagától 20-30%-kal elmarad a mezőgazdasági átlagkereset (*Popp, 2014*). *A pályaelhagyás hátterében a végzettség konvertálhatósága is állhat. Kiss (2014)* kutatási eredménye szerint a könnyebben helyettesíthető kategóriába sorolható az agrár, bölcsész, sporttudományi, társadalomtudományi és a természettudományi terület. Véleménye szerint nem adott szakmák helyettesíthetőségéről van szó, hanem

I. táblázat
A felsőfokú mezőgazdasági képzésben hallgatók adatai képzési szint szerint, 2012/13

Megnevezés	Hallgatók		Ebből nők aránya, %	Ebből nappali tagozatosok aránya, %
	száma, fő	megoszlása, %		
Felsőfokú szakképzés	715	9,5	50,1	63,9
Felsőfokú alapképzés	4 668	62,5	39,2	60,3
Egyetemi szintű oktatás	67	0,9	37,3	88,1
Főiskolai szintű oktatás	204	2,7	30,9	7,8
Mesterképzés	1 041	13,9	47,9	62,0
Osztatlan képzés	328	4,4	14,6	100,0
Szakirányú továbbképzés	261	3,5	22,6	–
PhD-, DLA-képzés	216	2,9	44,9	81,0
Összesen	7 500	100,0	39,7	59,9

Forrás: KSH, 2015

az említett tudományterületen végzetek más végzettséget igénylő, illetve szakterülettől független, a diploma meglétéhez kötött inkongruens foglalkoztatás nagyobb arányáról. Az előbbieket, valamint a gyorsan változó környezet megerősíti az úgynevezett „*patchwork*” karrier (egy élet – egy ember – több szakma) jelentőségét és létjogosultságát a hagyományos karrierutakkal szemben, miszerint az egyén képes egyik területről váltani egy teljesen más területre (Karoliny, 2007; Gulyás, 2016). Hallgatók körében végzett szóasszociációs vizsgálatok alapján a karriert a sikerrel, a pénzzel és a biztonsággal (anyagi biztonság, biztos munka, biztos jövő) azonosították (Gergely, 2016). Az előbbieket alapján felmerül a kérdés, hogy az agrárterületen végzetek mennyire elkötelezettek a mezőgazdaság iránt, illetve biztosítottnak látják-e karrierjüket az agrárszektorban?

A felsőoktatásba jelentkezés háttérben leggyakrabban az alábbi okok állnak: szakmai érdeklődés, a diploma megszerzése, a könnyebb elhelyezkedés reménye, a tudás gyarapítása, illetve a magasabb elérhető jövedelem (Balázsovcics, 2010; Engler, 2010). A KSH (2015) adatai alapján megállapítható, hogy 2002 és 2012 között az iskolarendszerű közép-, illetve felsőfokú agrárképzések iránt csökkent az érdeklődés, míg

az iskolarendszeren kívüli mezőgazdasági képzések iránt nőtt. A fenti időszakban az agrárhallgatók száma 39%-kal esett vissza, 2012 őszén mindössze 7500 fő tanult az agrár-felsőoktatásban (1. táblázat).

Garai és Kiss (2014) alapján a felsőoktatási jelentkezői létszám csökkenése kisebb hullámzásokkal 2004 óta figyelhető meg. A szerzők 2010–2014 között vizsgálták a hazai tendenciákat és megállapították, hogy a 2011-es „csúcshoz” képest a jelentkezés volumene mérséklődött. „2012-ben az előző évi 78 százaléka, majd 2013-ban ugyancsak az előző évi, 2012-es adat 86 százaléka esett vissza a felsőoktatásba igyekvő jelentkezők száma. A 2014-es évben nem folytatódott a csökkenés, a létszám 11 százalékkal növekedett, megközelítve a két évvel korábbi értéket.” A visszaesés háttérében különböző (demográfiai, strukturális, szakpolitikai) okok lehetnek. A képzési munkarendeket vizsgálva megállapítható, hogy a nappali tagozat egyértelműen az alap-, az osztatlan és a felsőfokú/felsőoktatási szakképzésben dominál (70% feletti), a mesterképzés esetén a nappali munkarend aránya a vizsgált időszakban 51,4–60,7% között mozgott. A képzési területeket vizsgálva a jelentkezési létszámok alapján 2010–2014 között a gazdaságtudományi és a műszaki területre jelentkeztek a legtöbben, míg a harmadik

helyen a bölcsészettudomány állt. Az első helyes jelentkezéseket vizsgálva az agrárképzési terület népszerűsége – ha kismértékben is – nőtt, 2010-ben a 9. helyre, 2014-ben a 7. helyre került (Garai, 2014). A képzési struktúrát tekintve 2014-ben az első helyes jelentkezések alapján az agrárképzést kisebb mértékű férfi (52,7%) felülreprezentáltság jellemzi (Garai – Kiss, 2014).

A 2011. évi népszámlálás adatai szerint a teljes népesség 2%-a rendelkezett valamilyen mezőgazdasági végzettséggel. A 2010. évi általános mezőgazdasági összeírás alapján az agrárgazdasági szervezetek irányítóinak közel 75%-a (6,7 ezer fő) rendelkezett mezőgazdasági végzettséggel (60% felső-, 31% közép-, 9% alapfokú). Az agrár-felsőoktatásban tanulók a hagyományos képzéseken belül legnagyobb arányban növénytermesztést, állattenyésztést, valamint kertészeti tanulmányokat folytatnak. A hagyományos erdő- és halgazdálkodás szakok mellett ugyanakkor számos egyéb, a piaci igényeknek megfelelően egyfajta speciális képzettséget adó szakok is megjelennek, úgymint élelmiszermérnök, vadgazdamérnök, tájépítésmérnök, vidékfejlesztési agrármérnök, gazdasági agrármérnök, környezetgazdálkodási agrármérnök (KSH, 2015). Ez utóbbi szakok a 90-es évek első felében tűntek fel (Magda, 2006), melynek szükségességét Nábrádi (2007) azzal indokolta, hogy a rendszerváltás után a mezőgazdasági termelés és üzemi rendszere átalakult, ami szükségessé tette a speciális területek ismeretét ahhoz, hogy a pályakezdők érvényesülni tudjanak a munkaerőpiacon. Napjainkban egyre inkább átértékelődik a tudás, illetve annak tartalma (Czeglédi – Juhász, 2015). Szabó (2011) kutatási eredményei alapján az agrárdiplomások felvesvőpiacán paradigmaváltás következett be. Míg korábban az olyan agrárszakemberek váltak keresetté, akik specializált ismeretekkel rendelkeztek, addig a mai piacépes agrármérnöknek feladat-végrehajtási is-

meretekkel és készséggel, valamint magas szintű gazdasági-pénzügyi ismeretekkel kell rendelkeznie a sikeres munkaerő-piaci szerepvállaláshoz. A különféle szakok elnevezése azonban hátrányként is megjelenik a munkaerőpiacon, ahogy azt Móré (2011) kutatása is bizonyítja, miszerint a vállalatok egy része nem ismeri az új szakok elnevezését, a mögöttük rejlő szakmai tudást. Emellett ugyanakkor az is problémát jelent, hogy a felsőoktatásban a végzős hallgatók tudásszintje, ismeretstruktúrája nem felel meg egy világversenyre ítélt élelmiszer-gazdaság igényeinek, a vállalatok napjainkban szinte „vadásznak” a korszerű ismeretekkel rendelkező szakemberekre (Popp, 2014). Ezt erősíti meg Oláh és Fónai (2014) 150 debreceni pályakezdő diplomás körében végzett kutatási eredménye is, miszerint a felsőoktatás főként az elméleti szintű képzést preferálja és a gyakorlati képzés teljesen háttérbe szorul.

A jelentkezési adatok az agrárszektor „divatosságának” csökkenését mutatják a felsőoktatásban, ugyanakkor ez nem feltétlenül jelenti a mezőgazdasághoz való kötődés csökkenését. Bár a mezőgazdaság szerepe a foglalkoztatásban és a nemzetgazdaságban jelentősen csökken, Kovách (2012) kutatási eredménye alapján a magyar felnőtt népesség 61,5%-a közvetve vagy közvetlenül agrárérintett volt. A lakosság 51,6%-a közvetlen módon (rejtett 18,3%, gyengén 11,9%, erősen 21,4%) agrárérintett, míg további közel 10% a szülei révén, azaz közvetetten kapcsolódik a mezőgazdasághoz.

CÉLOK

A tanulmány fő célja egyfajta agrárérintettség-vizsgálat eredményeinek bemutatása, mely az agráriumban elhelyezkedő frissen (legfeljebb öt éve) végzett felsőfokú végzettséggel rendelkezők sajátosságaira irányul. Elsőként a mezőgazdasági szektorban dolgozó pályakezdők egyéni jellemzőit tártuk fel. A nemek és a földrajzi mobilitás mellett megvizsgáltuk, hogy a

válaszadóknak milyen a végzettségi területe és szintje. Ezen kívül fontosnak tartottuk megvizsgálni azt is, hogy a pályakezdők jellemzően milyen típusú munkát végeznek, milyen beosztásban, illetve milyen méretű és tulajdonú szervezeteknél helyezkedtek el, valamint a diplomájuk és a betöltött munkakör véleményük szerint kongruens-e.

A kutatás a szakirodalom áttekintése és a célok alapján az alábbiakban szereplő öt hipotézist vizsgálja:

H1: A mezőgazdasági szektor foglalkoztatása a frissdiplomások esetében (a DPR-adatok alapján) jelentősen eltér a másik két ágazat (ipar és szolgáltatás) egyesített foglalkoztatási jellemzőitől a következőkben: nemek aránya, földrajzi mobilitás, végzettségi szintek megoszlása, végzettség területének arányai.

H2: Más ágazatokhoz hasonlóan a mezőgazdasági szektorban dolgozó frissdiplomások nagyobb része is többszörös végzettséggel rendelkezik.

H3: Az agrárszektorban elhelyezkedett frissdiplomások esetében összefüggés van a végzettség és a földrajzi mobilitás közt mind a végzettség szintjét (H12), mind területét (H13) tekintve.

H4: Az agráriumban dolgozó frissdiplomások többsége hazai tulajdonú, kisebb vállalkozásoknál helyezkedik el.

H5: Az agráriumban elhelyezkedett frissdiplomások esetében összefüggés van a betöltött beosztás, munkaerő-piaci státusz és a végzettség között.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Az adatbázis a Diplomás Pályakövető Rendszer (a továbbiakban DPR) 2014-es adatfelvételéből² került – a kutatási kérdéseink miatt – leszőkítésre úgy, hogy csak

azok szerepeljenek benne, akik jelenleg – saját bevallásuk szerint – a mezőgazdasági szektorban foglalkoztatottak. Az elemzések során alkalmazni fogjuk a kérdőív készítői által létrehozott súlyváltozót (lásd *Veroszta 2014*), amely a nem, a végzés éve, a képzési terület és a munkarend szerinti reprezentativitást biztosít.

A DPR-adatbázis teljes elemszáma (legáltalában részben kitöltött kérdőív, amennyiben a végzés éve megadásra került) súlyozás után 21 165 (súlyozatlanul 21 164), ebből azok száma, akik a válaszadáskor alkalmazásban álltak, önfoglalkoztatók, vállalkozók vagy GYES-en, GYED-en, GYET-en voltak, de volt főállású munkahelyük, 17 216 (súlyozatlan esetben 17 107), és ezek közül³ azoké, akik megjelölték a munkaadójuk ágazathoz tartozását is, 16 155 (16 047).

Az elemzendő mintát pedig a legutolsó csoport azon része adja, akik a munkaadójuk ágazataként a mezőgazdaságot jelölték meg. Ez súlyozás nélkül 328, súlyozva 407 esetet számlál. Az egyes kérdéseknél természetesen lehet ettől kisebb az elemszám, ha az adott kérdést nem mindenki válaszolta meg érvényesen.

Vagyis az agráriumban elhelyezkedettek közül álló részmintánk aránya a teljes mintához képest (súlyozott értékekkel számolva) 1,923%, a munkahellyel rendelkezők teljes mintájához képest 2,364%, azokhoz képest pedig, akik meg is jelölték munkahelyük ágazatát, 2,519%. Más szavakkal: a DPR-ből származó mintában a mezőgazdasági foglalkoztatást választók az összes abban szereplő felsőfokú végzettségűeknek körülbelül 2,5%-át teszik ki.

A fentiek szerint leszőkített, súlyozott mintánk nemek és végzés éve szerinti összetételét a 2. táblázat mutatja be.

² Az adatok rendelkezésre bocsátását a szerzők köszönik *Veroszta Zsuzsannának* és az *Educatio Közhasznú Kft.*-nek.

³ 357 válaszadó (az agráriumban 4 fő) úgy is megjelölte munkaadója ágazatát, hogy közben állítása szerint munkanélküli, nappalis diák vagy háztartásbeli volt. Ezeket, mint nem egyértelmű eseteket, kihagyjuk a további elemzésből.

2. táblázat
A minta szerkezete nem és végzés éve szerinti bontásban

(M. e.: fő)

A válaszadó neve	A végzés éve			Összesen
	2009	2011	2013	
Férfi	62	80	58	200
Nő	92	57	54	203
Nem ismert	0	1	3	4
Összesen	154	138	115	407

Forrás: A DPR 2014-es adatbázisának adatain készült saját számítás

A DPR-kérdőívek online kerültek felvételre 2014 tavaszán. A kitöltés anonim és önkéntes volt, utóbbi miatt igen jelentős önkiválasztási torzitással kell számolni az elemzési eredmények értelmezésekor és értékelésekor.

A változókat természetesen több esetben az eredeti kérdések átalakításával nyertük, ezt az adott kérdés elemzésénél jelezzük. Mivel feltáró-leíró jellegű kutatást végeztünk, a vizsgálati módszerünk egyszerű leíró statisztikákból (gyakoriság, középértékek, szóródás), illetve néhány esetben a megoszlások vizsgálatához (például végzés szintje, éve) használt keresztábrás elemzésekből áll.

EREDMÉNYEK

Mint az előző fejezetben megjegyeztük, a mintánkban nagyfokú önkiválasztási torzitást feltételezhetünk. Vizsgálatunk mégis jelzésértékű lehet sok tekintetben, ha az agráriumban elhelyezkedő frissen végzett felsőfokú képzettségűek összetételére, az ebben esetlegesen megmutatókozó szabályszerűségekre vagyunk kíváncsiak (már csak azért is, mert ezek vizsgálatára jelenleg más adatbázis nem áll rendelkezésre). Ugyanakkor elemzéseink eredményeit mindig kizárólag erre a mintára lehet közvetlenül vonatkoztatni. A nagyobb sokaságra való kiterjeszthetőség tesztelése olyan adatokat igényelne, amelyekkel e tanulmány írásakor nem rendelkezünk.

Egyéni jellemzők: nem, földrajzi mobilitás, végzettségi szint és terület

A dolgozat kizárólag a mezőgazdasági szektorban elhelyezkedettekre kíván koncentrálni, végzettségtől függetlenül, azonban néhány esetben segít ezt kontextusba helyezni, ha mégis végzünk ilyen összevetést. A következőkben az alfejezet címében szereplő változók szerint mutatjuk be a vizsgált ágazatban elhelyezkedett frissdiplomások átlagos jellemzőit, de ezeket egyben össze is vetjük a nem agrárszektorban dolgozók (mely a súlyozásnak köszönhetően a nem, a végzés éve, a képzési terület és a munkarend szerint reprezentatív) azonos jellemzőivel. Ebben a tekintetben talán joggal feltételezhetjük, hogy a mintát jellemző önkiválasztási torzitás elfogadható mértékű, hiszen ez vélhetően ágazattól függetlenül lép fel.

Nők és férfiak. Mint ahogyan a 2. táblázatban közöltük, a mintában agrárszektorban működő munkaadóknál elhelyezkedett frissdiplomások fele nő (49,877%) vagy férfi (49,140%), a többi szektorból pedig összesen 5994-en vallották magukat férfinak és 9491-en nőnek. A nemhez és a mezőgazdasági ágazathoz való tartozás közt ká- négyzet-próba ($\chi^2 = 19,688$, $p < 0,001$) alapján szignifikáns összefüggés állapítható meg: az agrármunkaadóknál a más szektorokban dolgozókhoz képest felülreprezentáltak a férfi frissdiplomások. Ha azonban ezt az összefüggést a végzés éve szerinti bontásban is megvizsgáljuk, az találjuk, hogy a 2009-ben abszolváltakra ez nem igaz (más szektorban dolgozó férfiak: 2089, nők: 3456; $\chi^2 = 0,426$, $p = 0,514$), csak a 2011-ben (más szektorban dolgozó férfiak: 1970, nők: 3145; $\chi^2 = 22,159$, $p < 0,001$) vagy 2013-ban végzettek (más szektorban dolgozó férfiak: 1924, nők: 2849; $\chi^2 = 5,977$, $p = 0,014$).

Földrajzi mobilitás. A mobilitás (melynek része az ingázás és a migráció is) mérésére

a 14 éves kori lakóhely megyéjére, régiójára és a munkahely megyéjére, régiójára vonatkozó adatokat használtuk fel. Mivel elsősorban nem ez a cikkünk témája, csak egy nagyon egyszerű elemzést végeztünk el: azt néztük meg, mekkora arányban választottak a frissdiplomások lakóhelyük megyéjén, illetve régióján kívül eső munkahelyet. A 304 feldolgozható kérdőívből 117-nek a kitöltője talált munkát másik megyében, 74-é pedig másik régióban. Az ilyen módon mért mobilitás mértéke nem mutatott összefüggést a végzés évével sem megyei ($\chi^2 = 0,565, p = 0,754$), sem régiós ($\chi^2 = 1,057, p = 0,590$) szinten. Az iparban és a szolgáltatásban dolgozók összesített mintájához képest a régiók közti mobilitás jelentősen alacsonyabb a mezőgazdaságban ($\chi^2 = 8,048, p = 0,005$), a megyék közötti viszont csak 10%-os szignifikanciaszinten ($\chi^2 = 3,607, p = 0,058$). Ezeket az adatokat a 3. táblázat ismerteti.

Végzettségi szintek. A 4. táblázatba ösz-

szegyűjtöttük, hogy milyen végzettségi szintű frissdiplomásokat foglalkoztatnak az agráriumban, abszolválás éve szerinti bontásban. Itt és a későbbiekben is fontos figyelembe venni az abból következő torzítást, hogy azoknál, akik korábban vagy időközben másik diplomát szereztek, a „végzés éve” igen keveset jelent. A kis mintaelemszám miatt azonban nem zárhattuk ki az elemzésből a többdiplomásokat. Az adatokat a kérdőív három kérdéséből számítottuk ki: figyelembe vettük a felmérés alapjául szolgáló képzés szintjét, az esetlegesen ez előtt szerzett végzettség szintjét, valamint az eközben vagy ezt követően szerzett végzettség szintjét, és ezek közül a legmagasabb szintűvel számoltunk. Nem vettük ugyanakkor figyelembe a folyamatban lévő képzések szintjét, csak a befejezettekét.

Az agrármunkaadónál dolgozó válaszadók között nagyjából 45-55% az alacsonyabb (alap és főiskolai) és a magasabb

3. táblázat

Megyék és régiók közti munkavállalási mobilitás

(M. e.: fő)

14 éves kori lakhely és munkahely	Szektor		
	ipar vagy szolgáltatás	mezőgazdaság	összesen
Azonos megye	6 166	187	6 353
Azonos régió	7 480	230	7 710
Különböző megye	4 838	117	4 955
Különböző régió	3 524	74	3 598
Összesen	11 004	304	11 308

Forrás: A DPR 2014-es adatbázisának adatain készült saját számítás

4. táblázat

A minta szerkezete végzettségi szint, szektor és végzés éve szerinti bontásban

(M. e.: fő)

Szint	Nem agrárszektor				Agrárszektor			
	2009	2011	2013	összes	2009	2011	2013	összes
Felsőfokú szakképzés	3	2	0	5	0	0	0	0
Alap + főiskolai képzés	2 678	2 422	2 626	7 726	63	58	59	180
Mester + egyetemi + osztatlan	2 848	2 747	2 247	7 842	89	79	55	223
Doktorképzés	63	9	6	78	0	0	1	1

Forrás: A DPR 2014-es adatbázisának adatain készült saját számítás

5. táblázat
Agrárszervezeteknél dolgozók száma végzettségi terület szerint

(M. e.: fő)

Szint	Agrár	Gazdaság	Természet	Bölcsészet	Műszaki	Társadalom	Jog	Egyéb
Mind	203	58	20	16	12	11	9	16
Alap	98	33	6	9	4	8	4	8
Mester	105	26	15	7	8	3	5	8

Forrás: A DPR 2014-es adatbázisának adatain készült saját számítás

(mester, osztatlan vagy egyetemi) szintű felsőoktatási képzésben végzetek aránya, míg a többi ágazat összevont mintájában valamivel nagyobb az alacsonyabb szintű képzést végzettké (körülbelül 50-50%). Az eltérés khí-négyzet-tesztel vizsgálva a teljes mintán szignifikáns 5%-os szinten ($\chi^2 = 3,870, p = 0,049$), a 2009-ben végzetek almintáján 10%-os szinten ($\chi^2 = 2,915, p = 0,088$), de a másik két almintán nem (2011: $\chi^2 = 1,096, p = 0,295$; 2013: $\chi^2 = 0,204, p = 0,651$). Észre lehet ugyanakkor venni, hogy minél régebben végzeteket tömörít az almintá, annál szignifikánsabb a különbség, bár trendszerűség ilyen rövid idősoron nem vizsgálható.

Összehasonlításképpen, az oktatási minisztérium adatai alapján 2012-ben (ezek a legfrissebb szabadon elérhető adatok) az országban összesen 30 235-en szereztek főiskolai vagy alapképzéses diplomát, 20 466-an mester, osztatlan vagy hagyományos egyetemi végzettséget (ezek nem a maximális végzettségi szintek, csak a kiadott diplomák számai). Vagyis míg a felsőoktatásban magasabb az alacsonyabb szintű papírok kibocsátása, a munkaerőpiacon inkább a magasabb szinttel rendelkezők helyezkednek el (a válaszadók közt legalábbis). Ez igaz általában véve is, de az agráriumban még inkább.

Az agrárszektoron belül a frissdiplomás alap- és mesterképzéses végzetek megoszlása a végzés évével nem mutat szignifikáns összefüggést a mintákon ($\chi^2 = 3,290, p = 0,193$), vagyis úgy tűnik, hogy a munkaerőpiacon eltöltött idő és a munkaerőpiac

változásának együttese nagyjából változatlan arányban igényli őket.

Végzettségi terület. Annak vizsgálatához, hogy milyen végzettségi területtel helyezkednek el az agráriumban a frissdiplomások, tovább kellett szűkítenünk a mintát. Ha ugyanis valakinek több különböző végzettsége van, nem ítéltük meg a képzettségi terület (a kérdőív csak szabad szavas lehetőséget adott a szak megjelölésére, ezek kódolásra már nem kerültek). Ezért úgy szűrtük a mintát, hogy csak azokat hagytuk benne, akik a felméréskori végzettségi szintjüktől magasabb vagy azzal egyenlő szintű képzettséget sem azelőtt, sem azután nem szereztek (folyamatban lévő képzéseket nem vettünk figyelembe). Így 345 fős mintát kaptunk (súlyozva). Az 5. táblázat mutatja ennek megoszlását képzési területek szerint.

Látható, hogy az agrártudományi végzettségűek aránya 58,960%, vagyis igen jelentős arányban nem agrárvégzettségűek dolgoznak a szektorban, de a domináns mégis az ilyen területű végzettség. Az agrár, természettudományi, műszaki és jogi területeken végzetek esetében továbbá magasabb a mester, egyetemi vagy osztatlan végzettséggel rendelkezők aránya, mint az alap- vagy főiskolai szintű papírral rendelkezőké.

Ha a kérdést leszűkítjük úgy, hogy csak az agrár- és a bármilyen más végzettséggel rendelkezők arányát hasonlítjuk össze, akkor elegendő mindkét végzettségi csoport létszáma ahhoz, hogy ezek végzettség éve szerinti alakulását is megvizsgáljuk. Ennek eredményét a 6. táblázat tömöríti.

6. táblázat
Agrárszervezeteknél dolgozók száma végzettségi terület szerint

(M. e.: fő)

Végzés éve	2009		2011		2013	
Végzettség	agrár	nem agrár	agrár	nem agrár	agrár	nem agrár
Mind	74	57	73	47	56	40
Alap	23	35	38	19	37	18
Mester	51	22	35	28	19	22

Forrás: A DPR 2014-es adatbázisának adatain készült saját számítás

Khi-négyzet-próba segítségével megállapítottuk, hogy mind az alap- vagy főiskolai végzettséggel rendelkezőkön belül ($\chi^2 = 11,676$, $p = 0,003$), mind pedig a mester, osztatlan vagy hagyományos egyetemi végzettséggel rendelkezőkön belül ($\chi^2 = 6,595$, $p = 0,037$) szignifikáns összefüggés van a végzés éve és az agráros vagy nem agráros képzési területhez tartozók aránya között. Vagyis időben változik, hogy milyen arányban helyezkednek el az ágazatban agráros vagy más végzettségű frissdiplomások.

Hasznos információt jelenthet az ágazat munkaerő iránti igényének értékeléséhez az is, hogy az itt elhelyezkedett frissdiplomások közt hányan rendelkeznek több diplomával. A 7. táblázat adatai jellemzik mintánkat ebből a szempontból. Sajnos az alacsony elemszámok miatt nem tudjuk ezt a kérdést a végzés éve szerinti bontásban megvizsgálni.

Látható, hogy összesen 98, 22, illetve 5 ember rendelkezett már az adatfelvétel

alapját képező diplomája előtt is alacsonyabb, azonos vagy magasabb szintű diplomával. Az adatfelvétel-kori papír megszerzése közben vagy az után, de a felvétel előtt további 14 alacsonyabb, 14 azonos és 18 magasabb szintű végzettséget szereztek és 9, 8, illetve 25 diploma megszerzése volt folyamatban a kérdőív kitöltésekor. Különösen érdekes, hogy viszonylag sokan szereznek alacsonyabb vagy maximum ugyanolyan szintű papírt. Ha mind az előtte, közben, utána és folyamatban lévő diplomaszerezéseket összegezzük, akkor 72 esetben a már meglévővel azonos vagy attól alacsonyabb szintű diploma megszerzése történt meg, vagy a felméréskorival együtt egy azzal maximum azonos szintű papír megszerzése történt párhuzamosan. Ez a szám ráadásul alul is becsül, hiszen a „közben vagy utána” kategóriából így kihagyjuk a párhuzamosan szerzett végzettségek egy részét (amikor a felmérés alapjául szolgáló papír az alacsonyabb szintű), de ezt sajnos a kérdőívben eleve összevontan szereplő ka-

7. táblázat
Több diploma az agrárágazatban dolgozó frissdiplomásoknál

(M. e.: fő)

	A felmérés félévéhez képest mikor szerezte?											
	előtte				közben vagy utána				folyamatban			
	F	A	M	D	F	A	M	D	F	A	M	D
Alap	11	9	4	0	7	3	18	0	2	5	13	1
Mester	1	86	13	1	4	3	11	0	3	4	3	11
Mind	12	95	17	1	11	6	29	0	5	9	16	12

Megjegyzés: F = felsőfokú szakképzés, A = alap és főiskolai végzettség, M = mester, osztatlan vagy hagyományos egyetemi végzettség, D = doktori végzettség.

Forrás: A DPR 2014-es adatbázisának adatain készült saját számítás

tegória miatt nem tudjuk elkerülni (ha nem akarunk felülbecsülni). Ez a 407 esetből álló minta közel 18 százaléka. A többszörös diplomaszerezések teljes számának (213 darab) aránya a mintához viszonyítva (a szintektől és azok relációjától függetlenül) pedig több mint 52% (egy válaszadóra körülbelül másfél diplomaszerezés jut, a felméréskorival együtt). Az eredmények igazolják az élethosszig tartó tanulás jelentőségét és megerősítik más kutatások eredményét. A 2004. évi harmadik FIDÉV-vizsgálat szerint a diplomaszerezés után négy-öt évvel a pályakezdők csaknem 40%-a újabb felsőfokú szakképzettséget szerzett (*Galasi et al., 2004*). *Mile et al. (2007)* alapján az 1998–1999-ben végzett diplomások több mint fele szerzett új diplomát 2004-ig, közvetlenül az első végzettsége után. Hasonló eredményre jutott később *Bakos-Tóth (2009)* is, aki saját kutatásában megállapította, hogy a főiskolát végzettek 64%-a, míg az egyetemet végzettek 77%-a tanult tovább. *Csehné (2016)* országos kérdőíves felmérése alapján a válaszadó hallgatók 59%-a a diploma megszerzése után szeretne elhelyezkedni, de ezzel párhuzamosan továbbtanulni is.

A végzettség és a földrajzi mobilitás összefüggései. Nem találtunk szignifikáns asszociációs kapcsolatot a végzettség területe (agráros vagy nem) és a megyén ($\chi^2 = 0,019, p = 0,891$), illetve régióan ($\chi^2 = 0,082, p = 0,775$) átívelő migráció (14 éves kori lakóhely és a munkahely területi elhelyezkedésének különbözőségével mérve) között. Találtunk viszont a felmérés kori legmagasabb végzettségi szintje (alap vagy

mesterszintűnek megfelelő) és kétértékű mobilitási mutatóink között (megye: $\chi^2 = 8,647, p = 0,003$; régió: $\chi^2 = 11,999, p = 0,001$). Utóbbiak gyakorisági adatait közöljük a 8. táblázatban.

A korábbi eredményekből már tudjuk, hogy az agráriumban dolgozó frissdiplomások relatíve kevésbé mobilak, mint a más nemzetgazdasági ágakban dolgozók. Ezt most azzal egészíthetjük ki, hogy az agrárszférában a mesterszinten képzettek ezek szerint hajlamosabbak munkát vállalni megyéjükön és régiójukon kívül, mint az alapképzésnek megfelelő végzettséggel rendelkezők. A migrációs hajlandóság ugyanakkor függetlennek látszik mintánk alapján a végzettség területétől.

A munka és a munkahely jellemzői: cégméret, beosztás, munkaviszony, illeszkedés

Ebben az alfejezetben az agrárágazatban dolgozó frissdiplomások tipikus munkahelyeivel, az általuk általában betöltött állások jellemzőivel kapcsolatos eredményeinket közöljük.

A munkaadó szervezet tulajdonosi szerkezete és mérete. A válaszadók közül 91 fő jelölte meg azt, hogy kizárólag állami tulajdonban lévő cégnél dolgozik. Közülük 1 fő részben magyar tulajdonúnak jelölte a szervezetet, a többiek 100%-ban magyar tulajdonúnak. A 91 munkavállaló közül

- 9-en maximum 50 fős;
- 31-en 50–249 fős (ide tartozott a részben külföldi tulajdonú munkaadót megjelölő is);
- 31-en 250–999 fős; és

8. táblázat

(M. e.: fő)

Földrajzi mobilitás és legmagasabb végzettségi szint

Végzettség	Lakóhely és a munkahely megyéje			Lakóhely és a munkahely régiója		
	különböző	azonos	összesen	különböző	azonos	összesen
Alap	38	93	131	19	112	131
Mester	78	93	171	54	116	170
Összesen	116	186	302	73	228	301

• 20-an több mint 1000 fős szervezetnél dolgoznak saját bevallásuk szerint.

Részben állami tulajdonú munkaadónál 13-an helyezkedtek el a felmérés idején, közülük egy esetben volt részben külföldi a tulajdonos (1000 fő feletti szervezet), a többiek teljesen magyar tulajdonban lévő munkahelyen dolgoztak (7-en 50 főnél kisebb, 3-an 50–249 fő között és 2-en 250–999 fő közötti szervezetnél).

Teljesen magántulajdonban lévő munkaadója 276 válaszadónak volt. Ezen szervezetek struktúráját a 9. táblázat foglalja össze, melyből látszik, hogy több mint háromnegyedüket magyar cégek foglalkoztatják, a tisztán külföldi munkaadók 15%-ukat sem. 60% dolgozik kis (50 fő alatti) szervezeteknél és 80%-uk legfeljebb közepes méretűnél (250 fő alatt). Vagyis a hazai tulajdonú kis- és közepes vállalkozások szívják fel a mintánkban szereplő frissdiplomás munkavállalók legtöbbszörét.

Megvizsgáltuk, hogy van-e különbség a tisztán állami és a tisztán magántulajdonú munkaadók közt abban, hogy hány olyan munkavállalót foglalkoztatnak, akinek a legmagasabb végzettsége (amibe nem csak a felmérés alapját képező végzettségeket számítottuk bele) mezőgazdasági, illetve hány olyat, akinek nem. Khí-négyzet-próbával nem találtunk összefüggést ($\chi^2 = 0,449$, $p = 0,503$): az állami munkaadók 40:56

arányban foglalkoztatták a kétféle végzettségi csoportba tartozókat, a magánszervezetek pedig 107:176 arányban.

Az alap (és főiskolai), illetve mester (és egyetemi vagy osztatlan) legmagasabb végzettséggel (tekintet nélkül arra, mikor szereztek) rendelkezők megoszlása 10%-os szignifikanciaszinten mutat összefüggést ($\chi^2 = 3,140$, $p = 0,076$) az állami tulajdonlással. Az alap-mester végzettségarány az állami szervezeteknél 34:60, a magánszférában 132:151, vagyis az állami szektorban több magasabban képzett frissdiplomást foglalkoztatnak az ágazatban.

A tulajdonosok nemzetiségével való esetleges kapcsolatot (az elemszámra való tekintettel) úgy vizsgáltuk, hogy a tisztán magyar és a legalább részben külföldi tulajdonú szervezetekből alkottunk két csoportot. Az agráros felsőfokú végzettséggel rendelkező és nem rendelkező munkavállalók megoszlása szignifikánsan és pozitívan látszik összefüggeni a tisztán magyar tulajdonnal ($\chi^2 = 5,350$, $p = 0,021$). Az ilyen végzettséggel rendelkezők és nem rendelkezők aránya a tisztán magyar tulajdon esetén 206:118, legalább részben külföldi tulajdonlásnál pedig 33:35.

Az alap és a mester (vagy ezeknek megfelelő) szintű legmagasabb végzettséggel rendelkezők aránya viszont nem látszik összefüggeni a tulajdonosok nemzetiségével

9. táblázat
Munkaadói szerkezet tisztán magántulajdonú szervezetnél dolgozó válaszadóknál
(M. e.: fő)

Szervezet létszáma	Tulajdonos(ok) nemzeti hovatartozása			Összesen
	teljes mértékben magyar	részben magyar	teljes mértékben külföldi	
Önfoglalkoztató	15	1	0	16
2–9 fő	53	2	4	59
10–49 fő	68	14	9	91
50–249 fő	39	7	11	57
250–999 fő	28	1	7	36
1000+ fő	7	0	10	17
Összesen	210	25	41	276

Forrás: A DPR 2014-es adatbázisának adatain készült saját számítás

($\chi^2 = 1,116$, $p = 0,572$). A megfelelő arányok az említés sorrendjében hazai tulajdonnál 142:183, legalább részben külföldinél 34:34.

Mindezek után arra is kíváncsiak voltunk, hogy vajon az alkalmazotti létszámnak (más tényezőket nem vizsgálva) van-e előrejelző szerepe arra nézve, hogy agráros vagy nem agráros végzettségűeket, illetve alap- vagy mesterképzésnek megfelelő végzettségűeket foglalkoztatnak-e inkább a szektor munkaadói. Mivel a DPR-kérdőívben az alkalmazottak száma ordinális változóként szerepelt, így e kérdéseket megfordítva volt célszerű feltenni. Megvizsgáltuk, hogy a munkaadó szervezeti létszáma jellemzően nagyobb volt-e az agráros vagy nem agráros végzettségűek, illetve az alap- vagy mesterképzésűek esetén. Mann–Whitney-féle U -tesztet vizsgálva nem találtunk szignifikáns eltérést sem a végzettség ezen területei ($U = 16\,856,000$, $p = 0,468$), sem szintjei ($U = 17\,587,000$, $p = 0,455$) között. Vagyis a növekvő létszámmal nem változik az alkalmazandó frissdiplomás munkaerő képzettségi szerkezete iránti igény (e két vizsgált változó alapján).

A munkaviszony típusa. Az agrárszektorban a mintában szereplő frissdiplomások eloszlása munkaerő-piaci státuszuk szerint a következő volt: 349 fő alkalmazott, 23 fő önfoglalkoztató (egyéni vállalkozó alkalmazott nélkül vagy szellemi szabadfoglalkozású), 20 fő vállalkozó, 14 fő jelenleg GYES-en, GYED-en, GYET-en volt és egyben rendelkezett főállású munkahellyel.

A következő megvizsgált kérdés a betöltött beosztásra irányult. Bár az önfoglalkoztatók, a vállalkozók és a gyermekkel otthon lévők is megjelölték a beosztásukat, ezeket alacsony számuk miatt az elemzésből kihagytuk, és csak az alkalmazottak körében vizsgáldtunk. 336 alkalmazott adott értékelhető választ, közülük 21-en felső vezetői, 81-en középvezetői, 27-en alsó szintű vezetői, 161-en diplomás beosztotti, 46-an pedig nem diplomás beosztotti munkakört jelöltek meg. Vagyis több mint

38%-uk valamilyen szintű vezetőként dolgozik és közel 14%-uk diplomát nem igénylő munkakörben. Meg kell persze jegyezni, hogy a vezetői pozícióról nem tudjuk meg a kérdőívből, hogy diplomát igényelt-e, tehát ez utóbbi mindenképpen alulbecslés. 65-en jelölték meg egy ettől különböző kérdésben azt, hogy köztisztviselőként vagy közalkalmazottként dolgoznak (közülük 3 közép- és 3 alsó szintű vezetőnek, 51 diplomás és 6 nem diplomás beosztottnak vallotta magát).

Megvizsgáltuk a végzés évének (tehát megközelítőleg a munkaerő-piaci jelenlét) hatását a státuszra és a beosztásra. A státusz tekintetében ki kellett hagynunk (az alacsony gyakoriság miatt) a gyermekkel otthon lévőket, a másik három kategóriára pedig nem találtunk szignifikáns kapcsolatot a végzés évével ($\chi^2 = 4,718$, $p = 0,318$). Vagyis úgy tűnik, hogy a vállalkozóvá válás az agrárszektorban nem függ a végzés óta eltelt időtől (a 2009 óta végzett frissdiplomásokról). Némileg meglepő módon (hiszen a több idő nagyobb lehetőséget biztosítana a karrierre) ugyanez mondható el a beosztások és a végzés éve közti kapcsolatáról ($\chi^2 = 9,772$, $p = 0,281$) is. Találgatásokba bocsátkozni nem akarván is meg kell jegyezni, hogy a gazdasági válság lassíthatta az előrejutást ebben az időszakban (sajnos az adatbázison ezt nem tudjuk ellenőrizni), tehát korántsem biztos, hogy hosszabb távon vizsgálódva sem találunk ilyen összefüggést.

Ha a legmagasabb végzettség és a beosztás összefüggését vizsgáljuk (kihagyva az elemzésből az egyetlen doktori végzettségű válaszadót), akkor 1%-os szinten szignifikáns összefüggést találunk ($\chi^2 = 20,314$, $p = 0,009$). Ha a beosztásokat ordinális változóként kezeljük, akkor pedig Mann–Whitney-féle U -próbatétel ($U = 11\,667,500$, $p = 0,024$) is alátámasztható az összefüggés: pozitív irányú kapcsolat áll fenn a végzettség és a beosztás szintje között, a diplomás beosztotti pozíciótól fölfelé a mesternek megfelelő végzettségűek voltak

10. táblázat

Legmagasabb végzettség és beosztás

(M. e.: fő)

Végzettség	Felső vezető	Középvezető	Alsó vezető	Diplomás beosztott	Beosztott
Alap	9	31	11	56	32
Mester	16	51	17	107	14

Forrás: A DPR 2014-es adatbázisának adatain készült saját számítás

felülreprezentálva, a nem diplomás pozícióban pedig az alapszintűnek megfelelő végzettségűek. A 10. táblázat bemutatja a gyakorisági megoszlásokat.

Az agráros végzettség szerepe is hasonló, mint a mesterszintű végzettségé ($\chi^2 = 11,030$, $p = 0,026$; $U = 10\,498,500$, $p = 0,001$): az ezzel rendelkező frissdiplomások felülreprezentáltak a közép- és felső vezetői pozícióban, és alul a diplomás és nem diplomás beosztottban (lásd a 11. táblázatot). Sőt, a végzettséghez képest itt alátámasztást nyert, hogy iránya is van a kapcsolatnak.

Végzettség és munkakör illeszkedése. Utolsóként azt vetjük vizsgálat alá, hogy vajon mennyire jellemző a mezőgazdasági ágazatban a frissdiplomás munkaerő végzettségnek megfelelő munkakörben történő foglalkoztatása (12. táblázat). A DPR válaszadói közül 402-en választottak

arra, hogy szakterületükön dolgoznak-e, ebből 330-an igennel (82%), 72-en nemmel. Humán erőforrás-gazdálkodási szempontból ezek az eredmények arra hívják fel a figyelmet, hogy a válaszadók közel 20%-a olyan munkakört tölt be és olyan munkát végez, ami nem a végzettségének megfelelő, így ők lesznek azok, akik egy jobb állás esetén nagy valószínűséggel el fogják hagyni a szervezetet. Összességében az arány kissé javult, mivel *Szűcs és Zörög (2013)* kutatási eredményei – mely vizsgálat a DPR-adatbázis 2010-es adatai alapján készült – azt mutatták, hogy minden 4. agrárvégzettséggel rendelkezőnél semmiféle kapcsolat nincsen a munkája és a végzettsége között.

A végzés éve és az illeszkedés között összefüggést találtunk ($\chi^2 = 11,352$, $p = 0,003$): a 2009-ben végzettek arányában kevesebb illeszkedést jelentettek. Szig-

11. táblázat

Végzettség területe és beosztás I.

(M. e.: fő)

Végzettség	Felső vezető	Középvezető	Alsó vezető	Diplomás beosztott	Beosztott
Nem agrár	6	23	11	72	24
Agrár	18	59	17	92	22

Forrás: A DPR 2014-es adatbázisának adatain készült saját számítás

12. táblázat

Végzettség területe és beosztás II.

(M. e.: fő)

Végzés	Illeszkedő munka	Nem illeszkedő munka	Összesen
2009	114	40	154
2011	121	16	137
2013	95	16	111
Összesen	330	72	402

Forrás: A DPR 2014-es adatbázisának adatain készült saját számítás

nifikáns összefüggést találtunk az így mért illeszkedés és az agráros végzettség között is ($\chi^2 = 57,592, p < 0,001$). Az ilyen nem rendelkezők közül 97 jelentett illeszkedést és 56 nem-illeszkedést; az ilyen végzettséggel (is) rendelkezők közt ez az arány 217:14 volt. A legmagasabb végzettség szintjével viszont nem volt kimutatható összefüggés a mintánkban ($\chi^2 = 0,887, p = 0,346$).

Arra a kérdésre pedig, hogy a válaszadó saját véleménye szerint milyen szintű ismereteket igényelne a jelenleg betöltött munkaköre, összesen 413-an válaszoltak: 10-en jelölték meg a PhD-t, 3-an egyéb posztgraduális képzést, 165-en mesterszintű végzettséget, 150-en alapképzésszintű végzettséget és 86-uk szerint nem igényelne a munkájuk felsőfokú végzettséget. Vagyis a többség úgy észleli, hogy felsőfokú végzettséget igénylő munkakörben dolgozik. Ebben nem találtunk összefüggést a végzés évével (az elemzésből ki kellett hagyni a posztgraduális képzéseket alacsony elemszámuk miatt, illetve azokat is, akiknél nem szerepelt a képzés területe; $\chi^2 = 0,754, p = 0,944$). Az agráros végzettségű válaszadók hajlamosabbak voltak magasabb szintű végzettség iránti igényt

megjelölni ($\chi^2 = 24,097, p < 0,001$), mint az a 13. táblázatban látható (az elemzésből a posztgraduális képzések kihagyásra kerültek az alacsony elemszám miatt).

Mint az várható, azok is magasabb végzettséget igénylőnek tartották a munkakörüket, akik maguk is magasabb végzettségűek ($\chi^2 = 99,392, p < 0,001$). Szükséges ugyanakkor megjegyezni, hogy a munkakör végzettségi igényének annak betöltője általi szubjektív megítélését (melyre kétségtlenül önigazolító torzítás is hat) nem szabad összekeverni a munkakör tényleges (objektív) végzettségigényével (melyet sajnos jelen adataink nem tartalmaznak). A konkrét adatok a 14. táblázatban találhatóak (itt is kihagyásra kerültek a hiányos kérdőívek).

KÖVETKEZTETÉSEK

Az empirikus vizsgálat fontosabb tapasztalatait tömören a következőkben ragadhatjuk meg. Megállapítottuk, hogy a mintánk alapján az agrárágazatban felülreprezentáltak a férfi frissdiplomások más ágazatok összesített átlagához képest (az agráriumban elhelyezkedettek körülbelül fele férfi). A megkérdezettek 38%-a dolgozik más megyében

13. táblázat
A válaszadók végzettségi területe és a munkájuk által igényeltnek vélt végzettség
(M. e.: fő)

Végzettség területe	A munka által igényelt végzettségi szint			
	mester	alap	nem felsőfokú	összesen
Agráros	119	76	37	232
Nem agráros	42	65	47	154
Összesen	161	141	84	386

Forrás: A DPR 2014-es adatbázisának adatain készült saját számítás

14. táblázat
A válaszadók végzettsége és a munkájukhoz igényeltnek vélt végzettség
(M. e.: fő)

Legmagasabb végzettség	A munka által igényelt végzettségi szint			
	mester	alap	nem felsőfokú	összesen
Alap	26	100	48	174
Mester	137	41	35	213
Összesen	163	141	83	387

Forrás: A DPR 2014-es adatbázisának adatain készült saját számítás

és 24%-a más régióban, mint ahol 14 évesen lakott, ami a másik két nemzetgazdasági ág egyesített mintájához képest szignifikánsan alacsonyabb megyék közti mobilitást jelent. Ezen belül a mobilitási hajlandóság nagyobb a mesterszintű, mint az alapképzésszintű végzettséggel rendelkezőknél. Az alap- és a mesterszintű papírral elhelyezkedettek aránya 45-55% az ágazatban, míg máshol 50-50% (az eltérés szignifikáns). Az agrártudományi végzettséggel rendelkezők aránya közel 59%, amit a gazdaságtudományi végzettségűek követnek majdnem 17%-kal. Az agrárvégzettségűek aránya változik aszerint, hogy milyen régen végeztek a válaszadók. *A H1 hipotézisünket ezek alapján megerősítettük. Az agráriumban elhelyezkedők több mint fele rendelkezik egynél több diplomával. Érdekes, hogy közel 20%-nál a második diploma szintje nem magasabb a már meglévőnél. Ezek az eredmények egybecsengnek a H2 hipotézissel.*

A H3 hipotézis első fele (H31) megerősítést nyert: a mezőgazdasági szektorban dolgozó frissdiplomások közül azok voltak mobilabbak, akik magasabb végzettséggel bírtak. Ugyanakkor a végzettség területe nem látszik összefüggeni a mobilitással, ami nem támasztja alá a H32-t.

A H4 feltételezésnek megfelelően, a munkaadókat vizsgálva azt állapíthattuk meg, hogy az agráriumban a hazai tulajdonú kis- és közepes vállalkozások szívják fel a mintánkban szereplő frissdiplomás munkavállalók legtöbbszörét. A tisztán magyar tulajdonú szervezetek szignifikánsan hajlamosabbak voltak az agrárvégzettségűek foglalkoztatására, mint a legalább részben külföldi tulajdonúak.

A minta válaszadói 89%-ban alkalmazottként dolgoztak. Közülük 38% valamilyen szintű vezetőként dolgozik, ugyanakkor közel 14%-uk diplomát nem igénylő munkakörben. Pozitív irányú szignifikáns kapcsolatot találtunk a legmagasabb végzettség és a beosztás szintje között, illetve az ágazatnak megfelelő végzettségi terület és a beosztás szintje

között. A válaszadók 82%-a dolgozott saját megítélése alapján a szakterületén (viszont a 2009-ben végzetek ezen belül kevésbé látták így). Várható módon az agrárvégzettségűek inkább nyilatkoztak úgy, hogy szakterületükön alkalmazzák őket (vagy önmagukat). A válaszadók több mint 40%-a ítélte meg úgy, hogy mesterszintű képzettséget igényel a munkaköre, őket nem sokkal lemaradva (35%) azok, akik szerint alapképzési szintűt. Több mint 20%-uk nyilatkozott viszont úgy, hogy munkakörüik egyáltalán nem igényel felsőfokú végzettséget. Az agráros végzettségű, illetve a bármilyen mesterszintű végzettségű válaszadók hajlamosabbak voltak magasabb szintű végzettség iránti igényt megjeleníteni. *Mindezek alapján elfogadhatjuk a H5 hipotézist is.*

Mivel jelentős önkiválasztási torzítással rendelkező mintával (DPR) dolgoztunk, ezért következtetéseink csak igen korlátozottan általánosíthatók. Továbbá mivel keresztmetszeti, kvantitatív adatokkal dolgoztunk, az ok-okozati kapcsolatokat nem állt módunkban vizsgálni, csupán az együttes előfordulásokat (asszociációs kapcsolat), együttjárásokat. Ezért messzire nyúló társadalmi, gazdasági összefüggésekre nem áll módunkban következtetéseket levonni. Amire azonban kétségkívül alkalmas volt a jelen vizsgálat, az annak az alátámasztása, hogy a vizsgált szektor (agrárium) munkaerő-piaci, oktatáspolitikai szempontokból nem kezelhető azonos módon a másik két nagy nemzetgazdasági ággal (eltér többek közt a nemek aránya vagy a mobilitás). Vannak olyan (fentebb részletesen kifejtett) specifikumai, amit mindenképpen indokolt figyelembe venni. Ugyanakkor az alkalmazottak végzettségét tekintve nem válik el annyira az ipartól és a szolgáltatástól, mint amennyire a képzési szerkezetben ez megjelenik, hiszen nagy arányban dolgoznak az agrárszektorban nem agrárvégzettségűek (bár azt is kimutattuk, hogy a kongruens végzettség szignifikáns előnyt jelent). Nem képez kivételt a „lifelong learning” követelménye alól

sem. Ezek a tapasztalatok így együttesen érdekes jövőbeli kutatási irányt jelölhetnek ki: a több, egymást kiegészítő vagy kiváltó végzettségek szerkezetének, portfóliójának elemzését. Az agrár- (vagy más) szektor foglalkoztatásában vajon a teljesen vagy csak a részben kongruens képzettségportfóliók

teljesítenek jobban a munkaerőpiacon? Mely szintű képzettségeknek/végzettségeknek kell inkább kongruensnek lenniük? Ilyen és hasonló kérdések várnak még többek közt megválaszolásra, ám ezek vizsgálatához más, részben kvalitatív adatfelvételek szükségesek.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) BAKOS-TÓTH E. (2009): *A diplomás munkaerő helyzetének elemzése*. Doktori értekezés. Szent István Egyetem, Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola, 167 p. – (2) BALÁZSOVICS M. (2010): Felnettéként, munka mellett tanulók motivációi, igényei. In Juhász E. (szerk.) (2010): *Harmadfokú képzés, felnőttképzés és regionalizmus*. Center for Higher Education Research and Development Hungary, Debrecen, 306–311. pp. – (3) CZEGLÉDI Cs. – JUHÁSZ T. (2015): „Mit várunk el a pályakezdőtől?” Vélemények és szempontok a cégek oldaláról. *Studia Mundi – Economica*, vol. 2. No. 3. 55–63. pp. – (4) CSEHNÉ PAPP I. (2016): Elvárások és realitások a munka világában. *Taylor: Gazdálkodás- és Szervezéstudományi folyóirat: A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei*, VIII. évf. 2. sz. 5–10. pp. – (5) ENGLER Á. (2010): A felsőfokú tanulmányok szerepe a munkaerő-piaci reintegrálásban. In Juhász E. (szerk.) (2010): *Harmadfokú képzés, felnőttképzés és regionalizmus*. Center for Higher Education Research and Development Hungary, Debrecen, 328–332. pp. – (6) GALASI P. – NAGY Gy. – VARGA J. (2004): *Fiatal diplomások munkaerő-piaci helyzetének változása, 1999–2003*. (Jelentés a FIDÉV kutatás első követéses felvételének eredményeiről.) A FIDÉV kutatás folytatása. [2006. november 21.] http://www.kreditlap.hu/kkk/letoltes/Fidev_99_03.pdf – (7) GARAI O. (2014): Képzési területek és szakok népszerűségének változásai 2010 és 2014 között. *Felsőoktatási Műhely*, VIII. évf. 1. sz. – Felvételi trendek, 79–99. pp. [2016. április 27.] http://www.felvi.hu/pub_bin/dload/FeMu/2014_1/femu_2014_1_79-99.pdf – (8) GARAI O. – KISS L. (2014): A felsőoktatási jelentkezések tendenciáinak alakulása 2010 és 2014 között. *Felsőoktatási Műhely*, VIII. évf. 1. sz. – Felvételi trendek, 17–46. pp. [2016. április 27.] http://www.felvi.hu/pub_bin/dload/FeMu/2014_1/femu_2014_1_17-46.pdf – (9) GERGELY É. (2016): Karriervizsgálatok egyetemisták körében. *Közép-Európai Közlemények*, IX. évf. 2. sz. 134–145. pp. – (10) GULYÁS L. (2016): Karrierutak, különös tekintettel a patchwork-re. *Közép-Európai Közlemények*, IX. évf. 2. sz. 145–153. pp. – (11) KAROLINY M.-NÉ (2007): Amiről egy patchwork-karrier feltjai árulkodnak. In HADINGER B. (szerk.): *Mesterszintű esettanulmányok a menedzsment témaköréből: Dr. Szűcs Pál tiszteletére*. Pécsi Tudományegyetem KTK, Pécs, 161–168. pp. – (12) KISS Zs. (2014): A szakterületek konvertálhatóság és helyettesíthetőség szerinti újracsoportosítása diplomások körében. *Szakképzési Szemle*, XXX. évf. 4. sz. 18–33. pp. – (13) KOVÁCH I. (2012): *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Agromentum Kiadó, MTA TKSZI, 41–46. pp. – (14) KSH (2015): *A mezőgazdasági képzettségűek társadalmi jellemzői*. 2015. május, 1–28. pp. – (15) MAGDA S. (2006): Tudomány és felsőoktatás. *Gazdálkodás*, 50. évf. 6. sz. 69–73. pp. – (16) MILE Cs. – HINEK M. – TORGYIK J. (2007): A karrier irodák lehetőségei a fiatal diplomások elhelyezkedésének megkönnyítésében. *Munkaügyi Szemle*, 51. évf. 7–8. sz. 18–24. pp. – (17) MÓRÉ M. (2011): Tanácsadó vagy humánmenedzser? *Humánpolitikai Szemle*, 2011. január, 55–62. pp. – (18) NÁBRÁDI A. (2007): Tudomány és felsőoktatás. *Gazdálkodás*, 51. évf. 1. sz. 69–77. pp. – (19) OLÁH J. – FÓNAI E. (2014): Pályakezdő diplomások munkaerőpiaci esélyei. *Taylor: Gazdálkodás- és Szervezéstudományi folyóirat: A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei*, VI. évf. 1–2. sz. 290–299. pp. – (20) POPP J. (2014): Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 58. évf. 2. sz. 173–184. pp. – (21) SZABÓ G. (2011): *Munkaerőpiaci összefüggések vizsgálata agrárdiplomások körében*. Doktori (PhD) értekezés. Kaposvári Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, 168 p. – (22) SZÜCS Cs – ZÖRÖG Z. (2013): Agrárdiplomások helyzete a munkaerőpiacon. *Gazdálkodás*, 57. évf. 6. sz. 588–597. pp. – (23) VEROSZTA Zs. (2014): *Frissdiplomások 2014*. Kutatási zárótanulmány. [2016. február 29.] http://www.felvi.hu/pub_bin/dload/DPR_tanulmanyok/frissdiplomasok_2014_zarotanulmany.pdf

A felárfizetési hajlandóságot befolyásoló tényezők elemzése funkcionális élelmiszereknél

**SZAKÁLY ZOLTÁN – SOÓS MIHÁLY – KOVÁCS SÁNDOR –
POLERECZKI ZSOLT**

Kulcsszavak: fogyasztói hiedelmek, attitűdök, magatartásváltozás, funkcionális élelmiszer, felárfizetési hajlandóság.

JEL-kód: Q13.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A lakosság majdnem 100%-a tisztában van azzal, hogy a két vezető halálok Magyarországon a rosszindulatú daganatok, illetve a szív- és érrendszeri betegségek, de sokan ismerik a cukorbetegség és a szív-érrendszeri betegségek közötti kapcsolatot is. Az optimista megítélést egyértelműen rontja, hogy a magyarok 35,0%-a szerint a túlsúlyosság és az elhízás nem okozhat halálos kimenetelű krónikus betegségeket, ami komoly információhiányra utal.

A hazai fogyasztók szubjektív tudásszintje a funkcionális élelmiszerekről már nem mutat ennyire pozitív képet. Az itt szereplő valamennyi állítás esetében a hazai lakosság felkészültsége elmarad az amerikai fogyasztókéétól. Valószínűleg a viszonylag alacsony tudásszint a fő okozója annak, hogy a magyar lakosság egy része bizalmatlan a funkcionális élelmiszerekkel kapcsolatban, ezért fontos feladat a funkcionális élelmiszer-konceptió megismertetése a hazai vásárlókkal.

Problémát jelent az is, hogy a lakosság önbevalláson alapuló szubjektíven megítélt (észlelt) egészségi állapota több esetben is jelentősen eltér az objektív helyzettől. Ismét előkerül a túlsúlyosság és az elhízás problémája; a valós helyzethez képest a lakosság jelentősen alulértékeli saját testtömegének alakulását, a megkérdezettek mindössze 25,0%-a tekinti magát a normálistól eltérő (nagyobb) testtömegűnek.

A megkérdezettek egy része nem hisz saját egészségének irányíthatóságában, felértékelik az irányíthatatlan tényezőket, egészségi állapotuk alakulását pedig sorszerűnek vélik. Ezek után nem meglepő eredmény, hogy a lakosság közel 50,0%-a egyáltalán nem tervezi az egészségesebbnek vélt táplálkozásra történő áttérést.

Hazánkban alacsonyabb szintű a bizalom a funkcionális élelmiszerekkel kapcsolatban, mint az Egyesült Államokban. A bizalmatlanság jele, hogy nálunk 40,0% azok aránya, akik az egészségvédő élelmiszereknek egészségre káros hatást tulajdonítanak. A magyar fogyasztók nem nagyon hisznek abban sem, hogy egy egészségvédő élelmiszernek ugyanolyan jó íze lehet, mint a bolti hagyományos élelmiszereknek. Nem túl biztató eredmény az sem, hogy a hazai fogyasztók egyharmada vallja: a funkcionális élelmiszer-konceptió egy múló divat, ami holnapra már idejétmúlttá válik.

Ezek után már nem meglepő, hogy a fogyasztók nem szívesen fizetnek többet a funkcionális élelmiszerekért. Mivel hiányoznak a „kiforrott” attitűdök, ezért a tudatos magatartás csak szűk körben jellemző a hazai fogyasztókra. Ebbe a csoportba sorolhatók jellemzően a nők, a magasabb iskolai végzettségű és jövedelmű háztartások, az aktív szellemi tevékenységet végzők, valamint az elsődleges élelmiszer-beszerzők.

BEVEZETÉS

A fogyasztói magatartáskutatás már nagyon régóta arra irányul, hogy feltárja a magatartás mögött meghúzódó okokat és azokra megfelelő magyarázatot adjon. Ezek ismerete nélkül lehetetlen a vásárlási döntési folyamat megismerése és reménytelen vállalkozás felmérni, prognosztizálni a marketingeszközök, a marketingkörnyezet hatását a fogyasztói és vásárlási döntésekre (Horváth, 1996).

Napjainkban érték váltásnak vagyunk tanúi; a fogyasztók egyre inkább elfordulnak a túlzott mennyiségi fogyasztástól, a termékek közötti választáskor pedig előtérbe kerülnek a kiváló minőséget képviselő gyártmányok, a márka és az imázs hordozta előnyök. A fogyasztói magatartásban felértékelődik az értékorientáció, aminek egyik megnyilvánulási formája az egészségmagatartás pozitív irányú változása (Törőcsik, 2007; Szakály et al., 2015).

A kiváló egészségi állapot megőrzését számos életmódtényező befolyásolja. Kiemelkedő szerepe van a rendszeres testmozgásnak, a környezet tisztán tartásának, a személyi hajszoltság mérséklésének és nem utolsósorban a kiegyensúlyozott táplálkozásnak. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy ezt az ideális állapotot napjaink felgyorsult világában nem könnyű fenntartani, aminek egyenes következménye az egészségi állapot romlása, a civilizációs betegségek kialakulása (Antal, 2007).

Az utóbbi évtizedekben a krónikus betegségek tömeges elterjedésének vagyunk tanúi a fejlett és egyre inkább a kevésbé fejlett országokban egyaránt. A civilizációs betegségek közé sorolható a túlsúlyosság és az elhízás, ami további krónikus, nem-fertőző betegségek potenciális okozója. Ide tartoznak a szív- és érrendszeri betegségek, a rosszindulatú daganatok és nem utolsósorban a cukorbetegség, valamint annak szövődményei. A helyzetet tovább nehezíti, hogy az eddig csak a nők körében rohamo-

san terjedő, gyakran „néma járványként” minősített csontritkulás a férfiak között is egyre gyakoribb (Bhattoa – Balogh, 2009; Rappaport, 2016). Természetesen a krónikus (idült, nem-fertőző) betegségek kialakulásában – számos egyéb tényező mellett – szerepe van a helytelen táplálkozásnak is (Raynor – Champagne, 2016), ami felértékeli a táplálkozásmarketing szerepét az egészségvédelemben.

Az utóbbi 25 évben a világon egyre népszerűbbé váltak az olyan élelmiszerek, amelyek fogyasztása a nem kiegyensúlyozott táplálkozás okozta vitamin- és ásványianyag-hiányok pótlására, az energiaegyensúly visszaállítására, az egészség és a jó közérzet megőrzésére, illetve egyes betegségek megelőzésére szolgálnak (Babulka, 2005; Kraus, 2015). Az ilyen egészségvédő hatású élelmiszerek megnevezései nagyon változatosak, leggyakrabban a funkcionális élelmiszer kifejezést használja a szakirodalom. A funkcionális élelmiszer-konceptió az 1990-es években kristályosodott ki *healthy food*, *designer food*, *pharmafood*, *neutraceutical*, *functional food* angol megnevezéssel (Wildman, 2001; Vicentini et al., 2016). Ennek ellenére a funkcionális élelmiszer fogalma jogilag nem létező, ún. virtuális élelmiszer-kategória (Lugasi, 2007, 2008; Lelovics, 2010).

A funkcionális élelmiszerek eladhatóságában kiemelkedő szerepe van az ún. táplálkozásmarketingnek (*nutrimarketing*). Egyszerűsített megfogalmazásban táplálkozásmarketing az a célcsoportokra irányuló marketingtevékenység, amely táplálkozási információkat állít a marketingstratégia középpontjába (Szakály et al., 1996, 1998; Szakály, 2002, 2008). A táplálkozásmarketing filozófiája szerint nem a már kialakult betegségek ellen kell küzdeni, hanem a kiváló egészségi állapot fenntartását és a betegségek megelőzését kell a marketingstratégia középpontjába állítani.

A kutatás legfontosabb célkitűzése azok-

nak a befolyásoló tényezőknek a vizsgálata, amelyek hatással vannak a funkcionális élelmiszerek felárfizetési hajlandóságára, a magasabb fogyasztói ár elfogadására. Az egészségvédő élelmiszerek speciális marketingjellemzőinek feltárása két okból is kézzelfogható haszonnal jár; az egyik a hazánkban gyártott egészségvédő élelmiszerek fogyasztásának növekedése, a másik a lakosság egészségi állapotának érzékelhető javulása, a preventív egészségmagatartás előtérbe kerülése.

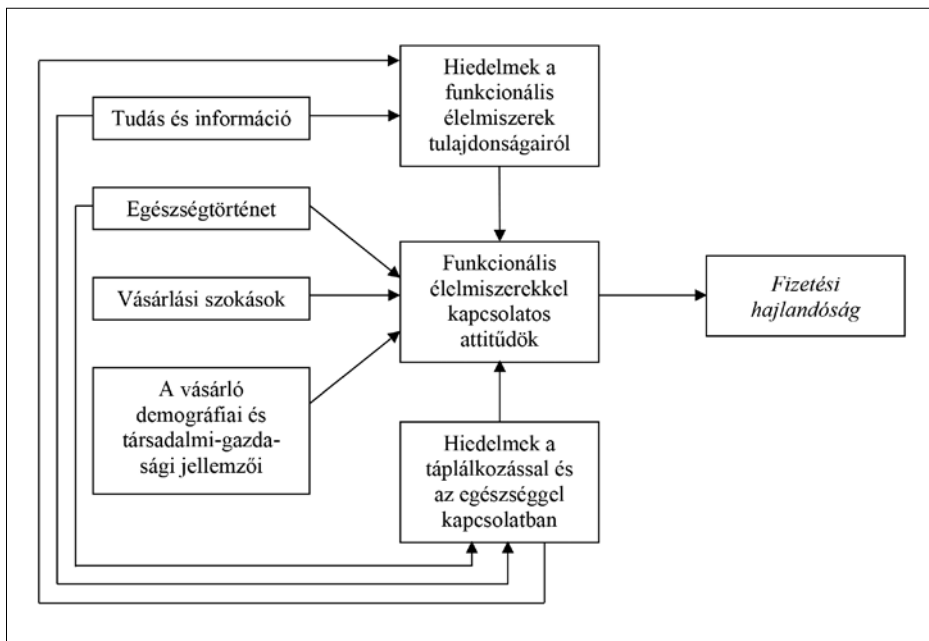
A KUTATÁS ELMÉLETI HÁTTERE

A funkcionális élelmiszerekkel kapcsolatos fogyasztói magatartás, illetve a felárfizetési hajlandóság vizsgálatára egy modellt alkalmaztunk, amelynek kidolgozása *Munene (2006)* nevéhez fűződik. A modell felépítését az 1. ábra szemlélteti.

A funkcionális élelmiszerekkel kapcsolatos hiedelmeket és attitűdöket több

tényező együttesen határozza meg. Ide sorolható a tudás a táplálkozásról és az egészségről, a funkcionális élelmiszerek táplálkozás-élettani hatásainak ismerete, valamint a táplálkozással kapcsolatos információforrások igénybevétele. A felsoroltak mind hatással vannak a táplálkozással és az egészséggel kapcsolatos hiedelmekre, ami viszont meghatározza a funkcionális élelmiszerek tulajdonságaihoz társuló hiedelmeket, végső soron az attitűdöket. Az egyén egészségtörténete tartalmazza a krónikus betegségek miatt bekövetkezett halálozások ismeretét a családban, a rendszeres orvosi ellenőrzéseket, a krónikus betegségekre javasolt orvosi tanácsokat, valamint a fizikai aktivitás szintjét. A felsoroltak az egyén jelenlegi vásárlási szokásaival és demográfiai, illetve társadalmi-gazdasági jellemzőivel kiegészülve formálják a funkcionális élelmiszerekkel kapcsolatos attitűdöket. A funkcionális

I. ábra
A vásárlási (fizetési) hajlandóságot (WTP) befolyásoló tényezők modellje funkcionális élelmiszereknél

Forrás: Munene, 2006

élelmiszerekhez társuló pozitív fogyasztói attitűdök végeredményben meghatározzák a vásárlási (fizetési) hajlandóságot (a cselekvést). Kutatásunkban a modell elemeit – részben átdolgozva és a hazai viszonyokra adaptálva – felhasználtuk a funkcionális élelmiszerekhez kapcsolódó fogyasztói magatartás elemzésére, a cselekvési szándék, illetve a felárfizetési hajlandóság előrejelzésére.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A mintavétel

Az országos kérdőíves felmérést 2014. július 15. és 2014. augusztus 15. között végeztük el 500 fogyasztó bevonásával. A mintavétel során az egyes régiók és településtípusok esetében eleve biztosítottuk a reprezentativitást, így azok szerkezete a KSH által előzetesen megállapított kvótának teljes mértékben megfelelt (kvótás mintavétel).

Az egyes régiókban és a kijelölt településeken az ún. véletlen séta (*random walking*) elvét alkalmaztuk, amely teljes véletlenszerűséget biztosít a megfelelő válaszadók kiválasztásához (azaz minden egyes személynek azonos esélyt adtunk a mintába kerülésre). A módszer lényege, hogy minden kérdezőbiztos az előre kiválasztott régióban és településen induló címetek kapott (a hazai régiók és településtípusok a lakosság létszamarányainak megfelelően kerültek a mintába). A kiindulási címtől indulva – a házszámok szerint növekvő sorrendben – az utca ugyanazon oldalán a harmadik háznál kezdték el a kérdezőbiztosok a kérdezést, majd ha itt végeztek, a következő harmadik háznál folytatták azt. A mintavételi terv összeállítása során arra is ügyeltünk, hogy a kérdezők számára ne okozzon fejtörést az sem, ha éppen egy családi házas körzetben, avagy emeletes házas környékén járnak.

A felkeresett háztartás lakói közül az ún. születésnapjához társuló pozitív fogyasztói attitűdök végeredményben meghatározzák a vásárlási (fizetési) hajlandóságot (a cselekvést). Kutatásunkban a modell elemeit – részben átdolgozva és a hazai viszonyokra adaptálva – felhasználtuk a funkcionális élelmiszerekhez kapcsolódó fogyasztói magatartás elemzésére, a cselekvési szándék, illetve a felárfizetési hajlandóság előrejelzésére.

tottuk ki az interjúra megfelelő személyt. A módszer lényege, hogy a megkérdezés során arra kérdeztünk rá az interjút lefolytató kérdezőbiztos, hogy a családtagok közül hány 18 éves és annál idősebb személy lakik a háztartásban. Második lépésként a megfelelő korú személyek közül ki kellett választani azt a fogyasztót, akinek a születési dátuma (születésnapja) a legközelebb esett a megkérdezés napjához (egyszerűbben: ki tartotta legutóbb a születésnapját). Ezzel a módszerrel második lépésben is biztosítottuk a teljes véletlenszerűséget. A minta véletlen hibája $\pm 1,9-3,2\%$.

Végezetül a reprezentativitás biztosítása érdekében a mintát ún. többdimenziós súlyozással (nem és kor szerint) korrigáltuk, így a minta négy tényező (nem, kor, településtípus, régió) alapján tükrözi az alapsokaság összetételét.

Az 1. táblázat a felmérésbe véletlenszerűen bevont személyek számát és szegmentumok (szociodemográfiai csoportok) szerinti százalékos arányait mutatja be.

A kérdőív felépítése

A kérdőívben szereplő kérdéscsoportok követték a Munene-modell (*Munene, 2006*) logikai felépítését, amelynek alapján nyolc elkülönülő csoportba soroltuk a kérdéseket, melyek a következők voltak: fogyasztói tudás és információ; a táplálkozással és az egészséggel kapcsolatos hiedelmek; a megkérdezett személy egészségtörténete; jelenlegi fogyasztói szokások és vásárlási minták; funkcionális élelmiszerekkel kapcsolatos hiedelmek és attitűdök; valamint a felárfizetési hajlandóság. A felárfizetési hajlandóságot egy hipotetikus vásárlási helyzet segítségével mértük, a vizsgált termék egy probiotikus (funkcionális) joghurt volt, amelynek virtuális csomagolásán egy egészségre vonatkozó állítást is feltüntetünk.

A kérdőív végére kerültek az ún. szociodemográfiai háttérváltozók, így a nem, az életkor, az iskolai végzettség, az

I. táblázat

A minta megoszlása a fontosabb háttérváltozók szerint (N = 500)

Megnevezés	A minta megoszlása	
	fő	%
Nemek szerint		
Férfi	237	47,4
Nő	263	52,6
Kor szerint		
18–29 év	115	23,0
30–39 év	98	19,6
40–49 év	94	18,8
50–59 év	122	24,4
60 év felett	71	14,2
Iskolai végzettség szerint		
Maximum 8 általános	53	10,6
Szaktunokásképző	157	31,4
Érettségi	200	40,0
Felsőfokú	90	18,0
Gazdasági aktivitás szerint		
Aktív fizikai dolgozó	205	41,0
Aktív szellemi dolgozó	120	24,0
GYES-en, GYED-en lévő	11	2,2
Nyugdíjas	91	18,2
Tanuló	37	7,4
Háztartásbeli	7	1,4
Munkanélküli	21	4,2
Egyéb inaktív kereső	6	1,2
Egyéb eltartott	2	0,4
Az élelmiszer-beszerző személye szerint		
Elsődleges beszerző	303	60,6
Nem elsődleges beszerző	197	39,4
Szubjektív jövedelemérzet szerint		
Nagyon jól megél(nek) belőle és félre is tud(nak) tenni	24	4,8
Megél(nek) belőle, de keveset tud(nak) félretenni	137	27,4
Éppen elegendő, de félretenni már nem tudnak	248	49,6
Néha arra se nagyon elég, hogy megéljen(ek) belőle	66	13,2
Rendszeresen napi megélhetési gondjai(k) vannak	17	3,4
Nem tudja/nem válaszol	8	1,6

Forrás: saját vizsgálatok

elsődleges élelmiszer-beszerző személye, valamint a gazdasági aktivitás és a szubjektív jövedelemérzet (Hogyan ítéli meg családja havi nettó jövedelmét?).

Matematikai-statisztikai kiértékelés

A kérdőívek feldolgozása SPSS 22.0 program segítségével történt. A kérdésekre adott

válaszokat leíró statisztikai módszerekkel (átlag, szórás, relatív szórás, százalékos megoszlás) mutattuk be. A százalékos megoszlásra vonatkozó táblázatokat (2–8., 10. táblázat) khí-négyzet-próbával, az átlagok közötti különbségeket (9. táblázat) Kruskal–Wallis-analízissel értékeltük ki. A magyar lakosság által egészségesebbnek vélt táplálkozásra történő áttérés pontos kifejezésére dolgoztuk ki az ún. magatartás-változtatási mutatót. A számítás során az ún. transzteoretikus modell (*Prochaska – Diclemente, 1984*) öt szakaszához (6. táblázat) tartozó százalékos értékeket szoroztuk meg a következő módszer szerint. A „bezárkózók” esetében 1-gyel, a „szemlélődőknél” 2-vel, a „felkészülőknél” 3-mal, a „cselekvőknél” 4-gyel, míg a „fenntartók” esetében 5-tel szoroztuk a hozzájuk tartozó százalékos értékeket. Ezt követően a kapott eredményeket összeadtuk, majd elosztottuk 100-zal, így a skála öt százalékos értéke egy számmal volt kifejezhető, melynek értéke 1 és 5 között mozog. Az 5-ös érték fejezi ki azt, hogy a minta kizárólag fenntartókból áll (magas a változtatás hajlandósága), az 1-es érték pedig azt, hogy a minta kizárólag bezárkózókból áll (alacsony a változtatás hajlandósága).

A felárfizetési hajlandóság pontos meg-

határozására külön dolgoztuk ki az ún. optimális felár mutatót, amivel az árak százalékos megoszlása helyett (11. táblázat) egyetlen számmal fejeztük ki az átlagos felárat. Számításának módszertanát *A fogyasztók felárfizetési hajlandósága* alfejezet mutatja be részletesen.

EREDMÉNYEK ÉS ÉRTÉKELÉSÜK

A következőkben a modell legfontosabb elemei szerinti sorrendben mutatjuk be az eredményeket, és ahol erre lehetőségünk adódik, ott a hazai felmérést összehasonlítjuk egy az Egyesült Államokban készült kutatással (*Munene, 2006*). Ennek segítségével értékes információkhoz juthatunk a két ország között tapasztalható különbségekről.

Fogyasztói tudás és információ

A funkcionális élelmiszerek fogyasztását és vásárlását befolyásoló tényezők közül elsőként az információellátottságot emeljük ki, ami hatással van a funkcionális élelmiszerekkel kapcsolatos hiedelmekre és attitűdökre, végeredményben a termékek iránti bizalomra vagy bizalmatlanságra.

A fogyasztók objektív tudásszintjét összesen hat állítással mértük, amivel választ kaptunk arra, hogy a megkérdezettek mit

2. táblázat
A hazai fogyasztók objektív tudás- és ismereti szintje a táplálkozás és az egészség kapcsolatáról (N = 500)

Állítás a táplálkozás és az egészség kapcsolatáról	Válaszok megoszlása, %		
	igaz	nem igaz	nem tudja
A két vezető halálok Magyarországon a rosszindulatú daganat, illetve a szív- és érrendszeri betegség.	96,6	1,8	1,6
A cukorbetegség következtében magas vérnyomás, illetve szív- és érrendszeri betegség alakulhat ki.	85,6	8,6	5,8
A csontritkulás fő okozója, hogy túl kevés kalciumot fogyasztunk.	84,2	8,4	7,4
A probiotikus tejsavbaktériumok fogyasztása hozzájárul az egészséges bélműködés biztosításához.	82,0	7,4	10,6
Magyarországon népbetegségnek számít a csontritkulás.	75,0	16,2	8,8
Az elhízás és a túlsúlyosság nem okozhat halálos kimenetelű krónikus betegségeket (pl.: cukorbetegség, keringési problémák, daganatok).	35,0	62,2	2,8

tudnak a táplálkozás és az egészség kapcsolatáról. Ezt a „kézikönyvszerű” tudást az igaz/nem igaz válaszok arányával jellemeztük, a vonatkozó eredményeket a 2. táblázat tartalmazza.

A 2. táblázat eredményei szerint a hazai fogyasztók 96,6%-a tudta, hogy a két vezető halálok közé a daganatos, illetve a szív- és érrendszeri betegségek sorolhatók. Ezen a téren jobb a helyzet, mint az Egyesült Államokban, ahol a megkérdezettek 90%-ának ismeretei egzaktak. A hazai lakosság kiemelkedő aránya ismerte a cukorbetegség és a szív- és érrendszeri betegségek kapcsolatát, de hasonlóan pozitív a kép, ha a csontritkulás és a kalciumfelvétel összefüggéseit, valamint az oszteoporózis népbetegségjellegét elemezzük. Valószínűleg a „probiotikus” szó ismeretének hiányával függ össze, hogy a válaszadók 10,6%-a egyáltalán nem tudta értelmezni a probiotikus tejsavbaktériumok és az egészséges bélflóra közötti kapcsolatot. A legnagyobb problémát a vizsgált állítások közül az elhízásra vonatkozó ismeretek hiánya okozta; a magyar fogyasztók kereken

35,0%-a szerint a túlsúlyosság nem okozhat halálos kimenetelű krónikus betegségeket (ez az arány az Egyesült Államokban mindössze 6,0%).

Az eredmények egyöntetű megítélését jelzi, hogy az egyes állítások esetében alig találtunk szignifikáns különbségeket a háttérváltozói csoportok között. A vezető halálokok ismeretét illetően a 40 évesnél idősebbek ($p < 0,05$), valamint az elsődleges élelmiszer-beszerzők ($p < 0,05$) a tájékozottabbak. A csontritkulás népbetegségjellegét jobban ismerik a nők ($p < 0,05$), a csontritkulás és a kalciumfogyasztás, illetve a probiotikus tejsavbaktériumok és az egészséges bélműködés közötti kapcsolatot pedig a magasabb iskolai végzettségű fogyasztók (mindkét esetben $p < 0,05$).

A fogyasztók ismereteit elemezve beszélhetünk ún. szubjektív tudásról is, amit kérdőívünkön a funkcionális élelmiszerekhez kapcsolódóan vizsgáltunk. Amíg az objektív tudás a tényleges statisztikai adatokon alapuló ismereteket tükrözi, addig a szubjektív formánál döntően az egyén saját tudásáról alkotott hiedelmei dominálnak. A szub-

3. táblázat
A hazai fogyasztók szubjektív tudásszintje a funkcionális élelmiszerekről (N = 500)

Állítás	Válaszok megoszlása 1–5 intervallumskálán, %					Nem tudja
	5	4	3	2	1	
A funkcionális (egészségvédő) élelmiszerek nem helyettesíthetik az egészséges étrendet, de részei lehetnek a változatos táplálkozásnak.	50,8	30,2	14,0	2,2	0,8	2,0
A táplálkozás jobb módja az egészségre pozitív hatású tápanyagok bevitelének, mint az étrend-kiegészítők (pl. vitamintabletták) fogyasztása.	40,2	28,0	18,6	7,2	4,8	1,2
Néhány élelmiszer olyan specifikus táplálkozási előnyökkel rendelkezik, amelyek csökkentik a krónikus betegségek kialakulásának kockázatát.	37,0	29,4	20,8	6,0	2,8	4,0
A funkcionális élelmiszerek olyan természetes vagy feldolgozott élelmiszerek, amelyek bioaktív anyagaiknak köszönhetően egészségre előnyös tulajdonságokkal rendelkeznek a szokásos táplálkozási hatásokon túl.	27,0	30,2	23,4	5,2	3,6	10,6
Csak olyan élelmiszerek tekinthetők funkcionálisnak, amelyek csomagolásán egészségre vonatkozó állítások szerepelnek.	19,0	25,8	20,2	7,0	17,0	11,0

jektív tudás az egyén észlelése arról, hogy az adott témával kapcsolatban mennyire tekinti magát tájékozottnak (House et al., 2004). A megkérdezetteknek összesen 5 állítást fogalmaztunk meg, válaszukat egy 1–5-ig terjedő egyetértő skálán rögzítettük, ahol az 5-ös érték jelentette a legmagasabb szintű egyetértést, az 1-es pedig a legalacsonyabbat (3. táblázat). A bizonytalan válaszok mérésére a „nem tudja” válasz-kategória szolgált.

Az egyetértő fogyasztók arányát az 5-ös és a 4-es válaszok összeadásával határoztuk meg. Eszerint a megkérdezettek kerekén 81,0%-a értett egyet azzal, hogy a funkcionális élelmiszerek nem helyettesíthetik az egészséges étrendet, de részei lehetnek a változatos táplálkozásnak. Az Egyesült Államokban ez az érték éppen 10,0%-kal nagyobb. A válaszadók több mint kétharmada (68,2%), az USA-ban 80,0%-a hisz abban, hogy a táplálkozás jobb módja az egészségvédő tápanyagok bevitelének, mint az étrend-kiegészítők fogyasztása. Kedvezőnek tekinthető, hogy a megkérdezettek többsége (66,4%) tisztában van az élelmiszer-fogyasztás és a betegségek megelőzése közötti kapcsolattal, valamint kisebb arányban (57,2%), de azzal is, hogy a funkcionális élelmiszerek bioaktív anyagai előnyös tulajdonságokkal rendelkeznek (vagyis rásegítéssel a fogyasztók valamivel több mint fele ismeri a funkcionális élelmiszerek fogalmát). Ezen a téren lényegesen jobb a helyzet az Egyesült Államokban: ott a fogyasztók 96,0%-a (!) ért egyet valamilyen mértékben a táplálkozás/egészség kapcsolattal. A különbség több mint 30,0%, ami jelzi a tudásszintek közötti nagymértékű eltérést. Végezetül rákérdeztünk arra, hogy a hazai fogyasztók rendelkeznek-e valamilyen ismerettel az egészségre vonatkozó állításokról. Kiderült, hogy a megkérdezettek 11,0%-a nem tudott válaszolni a kérdésre, miközben 44,8%-uk adott pozitív választ a 3. táblázatban szereplő utolsó állításra. Ha abból indulunk ki, hogy a jövőben

– bizonyos szakmai körök véleménye szerint – csak azok az élelmiszerek lesznek funkcionálisak, amelyekben szerepel valamilyen egészségre vonatkozó állítás (Asp – Contor, 2003; Grossklau, 2009), akkor a kapott érték megfelelőnek tekinthető.

A fogyasztók szubjektív tudásszintje szoros szignifikáns kapcsolatot mutat az iskolai végzettség alakulásával ($p < 0,05$). Minél iskolázottabb a válaszadó, annál inkább tisztában van a funkcionális (egészségvédő) élelmiszerek jelentés tartalmával. Ugyanakkor a többi háttérváltozói csoportnál nem találtunk statisztikailag jellemző eltéréseket.

Egészségtörténet

A következő lépésben, a modell logikai felépítésének megfelelően a hazai lakosság egészségtörténetét igyekeztünk feltárni. Az eredmények alapján kijelenthető, hogy a magyar lakosság mindössze 43,8%-a keresi fel rendszeresen (házi) orvosát, a maradék 56,2% viszont rendszertelenül vagy egyáltalán nem igényli az orvos tanácsait. Szignifikáns különbséget több szociodemográfiai háttérváltozó esetében is tapasztaltunk. A nők ($p < 0,001$), az 50 évesnél idősebbek ($p < 0,001$), a nyugdíjasok ($p < 0,001$) és az elsődleges élelmiszer-vásárlók ($p < 0,01$) gyakrabban látogatják háziorvosukat. A felmérésből az is kiderült, hogy az orvosok mindössze 29,4%-a javasolt bármilyen étrendi változtatást a páciens egészségének javítása érdekében, ami nagyon alacsony arány.

Fontosnak véltük megismerni a válaszadók önbevalláson alapuló egészségi állapotát is, amit a lakossági minta krónikus betegségeinek arányaival mértünk. A vonatkozó eredményeket a 4. táblázat szemlélteti.

A válaszadók közül legtöbben magas vérnyomás betegségben szenvednek, amit a túlsúlyosság és az elhízás, illetve a gyomor- és bélrendszeri panaszok követnek. Az eredmények rámutatnak arra, hogy az ön-

4. táblázat

A különböző krónikus betegségekben szenvedők aránya önbevallás alapján (N = 500)

Krónikus betegség	Válaszok megoszlása, %		
	érintett	nem érintett	nem tudja
Magas vérnyomás	27,8	72,0	0,2
Túlsúlyosság, elhízás	24,6	75,2	0,2
Gyomor- és bélrendszeri panaszok	20,0	79,8	0,2
Krónikus stressz	17,2	82,4	0,4
Szív- és érrendszeri betegség	16,6	83,0	0,4
Magas koleszterinszint	16,2	83,0	0,8
Cukorbetegség	13,6	86,0	0,4
Legyengült immunrendszer	12,8	87,2	–
Csontritkulás	12,6	86,2	1,2
Daganatos betegség	9,2	90,4	0,4

Forrás: saját vizsgálatok

bevalláson alapuló egészségi állapot megítélése jelentősen eltérhet a valós, objektív helyzettől. Jó példa erre az elhízás gyakorisága; hazánkban a férfiak 60,9, a nők kerekén 50,0%-a túlsúlyos vagy elhízott (KSH, 2009), miközben mindössze 24,6%-uk észleli ezt a problémát saját magánál önbevallás alapján. A különbség felveti annak a lehetőségét, hogy a megkérdezettek nincsenek tisztában saját egészségi állapotukkal, avagy tudatosan eltitkolják a már létező betegségeiket vagy nem is vesznek tudomást azokról. Jelzésértékű eredmény az is, hogy a krónikus stressz a negyedik helyre került, ami a lelki egészség hiányával hozható közvetlenül kapcsolatba.

A háttérváltozók közötti statisztikai különbségeket elemezve megállapítható, hogy a szív- és érrendszeri betegségek, köztük a magas koleszterinszint és a magas vérnyomás lényegesen gyakoribbak az 50 évesnél idősebbek körében ($p < 0,001$), de a hipertónia jobban érinti az alacsonyabb iskolai végzettségű személyeket is ($p < 0,05$). A túlsúly és az elhízás gyakoribb a 40–49 és az 50–59 évesek körében, mint a többi korcsoportnál ($p < 0,05$). Nem meglepő módon szignifikáns kapcsolatot találtunk a legyengült immunrendszer és a család havi jövedelmének alakulása között. Minél

kisebb jövedelemből gazdálkodik egy háztartás, tagjai annál jobban ki vannak téve a gyenge ellenálló képességnek ($p < 0,001$).

A táplálkozással és az egészséggel kapcsolatos fogyasztói hiedelmek

A továbbiakban két tényező, a táplálkozás és az egészség közötti kapcsolatot elemeztük öt állítás segítségével egy 1–5-ig terjedő intervallumskálán (ahol az 5-ös érték a teljes mértékű egyetértést, az 1-es az állítás teljes mértékű elutasítását jelentette). Feltevésünk szerint a bemutatásra kerülő hiedelmek nagymértékben befolyásolják a funkcionális élelmiszerek vásárlási folyamatát. Az állításokkal történő egyetértés százalékos megoszlását az 5. táblázat mutatja be.

A megkérdezettek 87,2%-a egyetértett azzal, hogy a táplálkozás és az étrend minősége meghatározó az egészség megőrzése szempontjából. Több mint háromnegyed részük szerint (80,4%) az egészségesebb táplálkozásra történő áttérés csökkenti a különböző civilizációs betegségek kialakulásának kockázatát, az ilyen hatással bíró élelmiszereket azonban egy egész életen át kell fogyasztani (69,4%). A fogyasztók 78,8%-a tisztában van azzal is, hogy egyes élelmiszerek növelik a betegségek kialakulását.

5. táblázat

Fogyasztói hiedelmek a táplálkozás és az egészség kapcsolatáról (N = 500)

Állítás	Válaszok megoszlása 1–5 intervallumskálán, %					Nem tudja
	5	4	3	2	1	
A táplálkozás és az étrend minősége meghatározó szerepet játszik az egészség megőrzésében.	58,4	28,8	11,0	1,4	0,4	–
Az egészségesebb táplálkozási szokásokra történő áttérés fontos szerepet játszik a különböző (krónikus) betegségek okozta halálozás csökkentésében.	46,4	34,0	17,2	1,4	0,6	0,4
Néhány élelmiszer növeli a különböző betegségek kialakulásának kockázatát, néhány viszont csökkenti azt.	51,6	27,2	15,0	4,0	0,8	1,4
Az olyan élelmiszereket, amelyek csökkentik a betegségek kockázatát, egy egész életen keresztül kellene fogyasztani.	42,6	26,8	18,4	5,2	4,8	2,2
Úgy gondolom, hogy bizonyos mértékig képes vagyok irányítani saját egészségem alakulását.	38,0	32,6	23,8	3,8	1,6	0,2

Forrás: saját vizsgálatok

lásának esélyét, mások viszont csökkentik azt.

Nem ennyire egyértelmű a helyzet az egészség irányíthatóságába vetett hit vizsgálatokor (*észlelt magatartásirányítás*). A válaszadók 70,6%-a képesnek tartja magát saját egészségének irányítására, 23,8%-uk viszont csak közepes mértékben. Az Egyesült Államokban a fogyasztók 97,0%-a (!) hiszi úgy, hogy képes irányítani saját egészsége alakulását, ami az öntudat magasabb fokára vall. Az eltérő arány jelzi a hazai fogyasztók bizonytalanságát és azt a hiedelmet, hogy külső tényezők jelentősen befolyásolják az egészség alakulását. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a hazai vásárlók részben elhárítják saját felelősségüket, felértékelik az irányíthatatlan tényezőket, hinni akarnak a sorsszerűségben, az „úgyis mindegy” állapotban.

Az elsődleges élelmiszer-beszerzők szignifikánsan nagyobb aránya gondolja úgy, hogy az egészségesebb táplálkozási szokásokra történő áttérés fontos szerepet játszik a különböző (krónikus) betegségek okozta halálozás csökkentésében ($p < 0,05$). Az egyén egészség-magatartásának irányíthatóságába vetett hit lényegesen erősebb

a nők, a magasabb iskolai végzettségűek (mindkét esetben $p < 0,05$) és a jobb anyagi körülmények között élők körében ($p < 0,001$).

Az eddig leírtak ismeretében rákérdeztünk arra, vajon a megkérdezettek közül hányan tértek át az általuk egészségesebbnek vélt táplálkozásra, egyáltalán hányan tettek valamit a tudatosabb magatartás megvalósításáért. Az aktuális lépések megtétele vagy elutasítása világosan mutatja az adott közösség magatartását: egyik oldalról tudatosságát és eltökéltségét a változtatás iránt, a másik oldalról irracionálisát és kockázati magatartását. Az eredményeket a 6. táblázat szemlélteti.

Az eredmények szerint a hazai lakosság 48,0%-a a következő hat hónap során nem szándékozik áttérni egy általa egészségesebbnek vélt táplálkozásra. Ők a bezárkózók, akiknél az új magatartás előtérbe kerülése csak nagyon korlátozottan lehetséges, mivel teljesen érdektelenek az egészségkampányok iránt, de nincsenek tudatában inaktivitásuk következményeivel sem. A megkérdezettek 22,6%-a már erős készletet érez arra, hogy áttérjen egy tudatosabbnak vélt táplálkozási rendre. Őket

6. táblázat
A magyar fogyasztók egészséges táplálkozás megvalósítására irányuló lépései (N = 500)

Válaszkategória	Válaszok megoszlása	
	fő	%
A következő hat hónapban nem szándékozom áttérni egy általam egészségesebbnek vélt táplálkozásra. (Bezárkózók)	240	48,0
Erős késztetést érzek arra, hogy áttérjek egy általam egészségesebbnek vélt táplálkozásra. (Szemlélődők)	113	22,6
A következő egy hónapban lépéseket fogok tenni, hogy áttérjek egy általam egészségesebbnek vélt táplálkozásra. (Felkészülők)	35	7,0
Az elmúlt hat hónap során áttértem egy általam egészségesebbnek vélt táplálkozásra. (Cselekvők)	25	5,0
Már több mint hat hónapja egészségesebben táplálkozok, a visszaesés esélye régi táplálkozási szokásaimra minimális. (Fenntartók)	87	17,4
Magatartás-változtatási mutató	2,212	

Forrás: saját vizsgálatok

nevezi a szakirodalom szemlélődőknek, akik már mérlegelik a változtatás előnyeit és azok költségeit. A két legkevésbé aktív csoport aránya 70,6%, ami nagyon magas érték. A fogyasztók mindössze 7,0%-a fog lépéseket tenni a következő hat hónapban (felkészülők), míg további 5,0%-uk már áttért egy általuk egészségesebbnek vélt étrendre (cselekvők). Mindenképpen biztató jel, hogy a hazai lakosság majdnem egyötöde (17,4%) már több mint hat hónapja áttért az új magatartásra, és a visszaesés mértéke minimális (fenntartás). A csoport számára a változtatások mindennapos és rendszeressé válnak, emellett nincs szüksége a környezete felől érkező folyamatos megerősítésekre sem (*Prochaska – Diclemente, 1984*).

A magatartás-változtatási mutató értéke 2,212, ami nagyon alacsony változtatási hajlandóságra utal. A mutató szemléletesen érzékelteti, hogy a lakosság jelentős része még mindig a bezárkózás és a szemlélődés szakaszában van.

Az egészségesebbnek vélt táplálkozásra történő áttérés szignifikáns eltérést mutat a nők ($p < 0,001$), a felsőfokú diplomával rendelkezők ($p < 0,05$), valamint a magasabb jövedelműek javára ($p < 0,05$). Ők képezik azt a csoportot, ahol a régi táplálkozási szo-

kásokra történő visszaesés mértéke már minimális, vagyis stabilan képesek fenntartani az új étrendet egészségük megóvása érdekében.

Fogyasztói hiedelmek funkcionális élelmiszerekkel kapcsolatban

A funkcionális élelmiszerekkel kapcsolatos hiedelmeket 5 állítás segítségével mértük egy 1–5 fokozatú intervallumskálán, ahol az 5-ös érték a teljes mértékű egyetértést, az 1-es az állítás elutasítását jelentette. Az eredmények ebben az esetben is összehasonlíthatók voltak az amerikai felméréssel (*Munene, 2006*), a különbségekre a megfelelő szövegkörnyezetben utalni fogunk. A 7. táblázat a hazai vizsgálat legfontosabb eredményeit foglalja össze.

Amíg Magyarországon a megkérdezettek 50,2%-a bízik azokban az élelmiszerekben, amelyek javítják az egészségi állapotot, addig az Egyesült Államokban a fogyasztók 56,8%-a válaszolt pozitívan. A két országban végzett kutatás eredményei felhívják a figyelmet arra, hogy a lakosság körében erősíteni kell a bizalmat a funkcionális élelmiszerek iránt. A hazai fogyasztók 40,0%-a egészségre káros hatásokat is tulajdonít a funkcionális élelmiszereknek, ami lényegesen nagyobb arány, mint amit az ameri-

7. táblázat

Fogyasztói hiedelmek elemzése funkcionális élelmiszerekkel kapcsolatban (N = 500)

Állítás	Válaszok megoszlása 1–5 intervallumskálán, %					Nem tudja
	5	4	3	2	1	
Bízom azokban az élelmiszerekben, amelyek azt ígérik, hogy fogyasztásukkal jobb lesz az egészségi állapotom.	19,6	30,6	28,8	13,2	7,6	0,2
Néhány funkcionális élelmiszernek lehetnek egészségre káros hatásai is.	15,8	24,2	26,4	13,6	9,0	11,0
A funkcionális élelmiszerek íze ugyanolyan jó, mint a közönséges élelmiszereké.	9,8	22,4	33,0	10,4	12,2	12,2
A funkcionális élelmiszerek vásárlását megengedhetem magamnak.	9,0	18,2	25,6	19,8	26,2	1,2
A funkcionális élelmiszerek kizárólag a beteg és idős emberek számára fontosak.	10,8	11,8	20,6	19,0	36,8	1,0

Forrás: saját vizsgálatok

kai felmérésben (26,6%) kaptak a kutatók. A magyar fogyasztók egyharmada (32,2%) a funkcionális élelmiszerek ízét ugyanolyan jónak ítéli, mint a közönséges élelmiszerekét, ez az arány az Egyesült Államokban 57,1%. A különbségek ellenére mindkét országban magas az elutasítók aránya, aminek oka minden bizonnyal a funkcionális élelmiszerek előállításának technológiai hátterében keresendő. Sokan hiszik úgy, hogy mesterségesen (néhány esetben génmódosítással) előállított termékekről van szó, s ez az íze is negatívan hat. Eltérés tapasztalható a két ország között a fogyasztói ár megítélésében is. Magyarországon a fogyasztók 27,2, az USA-ban viszont 35,1%-a hiszi úgy, hogy megengedheti magának a funkcionális élelmiszerek vásárlását, a többség a túlzottan magas árral azonosítja a termékkört. A lakosság 22,6%-a szerint a funkcionális élelmiszerek kizárólag az idős és beteg embereknek nyújthatnak megoldást, az eredmény tendenciáját tekintve eltér az Egyesült Államokban kapott adattól (7,5%).

Az egészségi állapotra pozitívan ható élelmiszerekben lényegesen jobban megbíznak a nők, mint a férfiak ($p < 0,001$), az 50 évesnél idősebbek és a felsőfokú végzettséggel

rendelkezők (mindkét csoportnál $p < 0,05$). A funkcionális élelmiszerek piaci pozíciójának erősítése szempontjából lényeges, hogy az elsődleges élelmiszer-beszerzők jobban bíznak az egészségre pozitív hatású élelmiszerekben ($p < 0,05$). Elsősorban a nők ($p < 0,05$) azok, akik szerint a funkcionális élelmiszerek íze ugyanolyan jó, mint a közönséges élelmiszereké. A funkcionális élelmiszerek vásárlását, ahogy ez várható volt, a magasabb iskolai végzettségű személyek ($p < 0,01$), az aktív szellemi tevékenységet végzők ($p < 0,05$), valamint a magukat a legmagasabb jövedelmi sávba soroló fogyasztók ($p < 0,001$) engedhetik meg. A nyugdíjasok ($p < 0,05$) gondolják legnagyobb arányban úgy, hogy a funkcionális élelmiszerek kizárólag idős és beteg emberek számára jelentenek jó megoldást, ami felveti a funkcionális élelmiszer-koncepció (újra)pozicionálásának szükségességét.

Fogyasztói attitűdök funkcionális élelmiszerekkel kapcsolatban

A fogyasztói attitűdöket alapvetően a hiedelmek határozzák meg. Az attitűd a fogyasztó termékkel kapcsolatos általános, kedvező vagy kedvezőtlen értékelését, véleményét fejezi ki (Ajzen – Fishbein, 1980).

8. táblázat

Fogyasztói attitűdök elemzése funkcionális élelmiszerekkel kapcsolatban (N = 500)

Állítás	Válaszok megoszlása 1–5 intervallumskálán, %					Nem tudja
	5	4	3	2	1	
Minden élelmiszerboltnak forgalmaznia kellene funkcionális élelmiszereket.	23,4	24,2	30,2	11,6	8,8	1,8
A funkcionális élelmiszerek fogyasztása előnyös számomra.	16,8	30,2	30,0	11,2	7,0	4,8
A boltokban kapható közönséges élelmiszerek is tartalmaznak pozitív hatású összetevőket. Emiatt nem szükséges kifejleszteni az egészségvédő tápanyagokban dúsított élelmiszereket.	19,2	26,6	36,4	10,8	5,0	2,0
A funkcionális élelmiszer-konceptió egy múltó szeszély, ma még divat, holnapra idejétmúltá válik.	14,6	20,4	23,4	20,6	17,2	3,8
A funkcionális élelmiszerekért érdemes többet fizetni.	9,4	25,4	31,4	14,8	17,2	1,8

Forrás: saját vizsgálatok

Közismert az is, hogy az attitűdöket nehéz megváltoztatni, ezért a vállalatok inkább alkalmazkodnak a célpiacon már kialakult magatartásmintákhoz, feltéve ha azok pozitív irányúak.

A funkcionális élelmiszerekhez kapcsolódó hiedelmek után ezért az attitűdöket vizsgáltuk. Akárcsak az előző esetben, most is öt állítást fogalmaztunk meg, a megfelelő válaszokat pedig egy 1–5 fokozatú intervallumskálán jelölhették be a fogyasztók (ahol az 5-ös érték a teljes mértékű egyetértést, az 1-es viszont az állítás elutasítását jelentette). Az eredményeket a teljes alapsokaságra vonatkozóan a 8. táblázat tartalmazza.

Ha a 8. táblázat adatait az amerikai felmérés vonatkozó eredményeivel hasonlítjuk össze, akkor lényeges eltérések tapasztalhatók. Az Egyesült Államokban az állításokkal való egyetértés iránya pozitívabb, mint Magyarországon, ami jelzi az attitűdök „kiforrottságának” különbségeit a két országban. Ha a konkrét eredményeket vesszük alapul, akkor a hazai fogyasztók 47,6%-a értett egyet azzal, hogy funkcionális élelmiszereket minden élelmiszerboltban forgalmaznia kellene. Ez az Egyesült Államokban kereken 80,0%. A magyar válaszadók 47,0%-a vallja, hogy a

funkcionális élelmiszerek fogyasztása előnyös számukra. Az USA-ban ez az arány éppen kétszeres (!), ami a tudatos magatartás érvényesülésére vall. A magyar fogyasztók 45,8%-a értett egyet azzal, hogy a boltokban kapható élelmiszerek elegendő mértékben tartalmaznak „egészséges” összetevőket, így nem feltétlenül szükséges kifejleszteni új funkcionális termékeket (ez az USA-ban 37,8%). Nem túl biztató eredmény, hogy a hazai fogyasztók 35,0%-a vallja: a funkcionális élelmiszer-konceptió egy múltó divat, ami holnapra már idejétmúltá válik (ez az arány az USA-ban lényegesen alacsonyabb, 20,3%). Az árérzékenység és a felárfizetési hajlandóság eltéréseit jól szemlélteti, hogy nálunk a fogyasztók 34,8%-a, az USA-ban viszont 52,0%-a fizetne többet az egészségvédő élelmiszerekért. Az amerikai fogyasztók annak ellenére mondják ezt ilyen arányban, hogy mindössze 35,1%-uk engedheti meg magának az ilyen típusú élelmiszerek vásárlását. Nálunk más a helyzet: arányában nincs eltérés a „megengedhetem magamnak” (7. táblázat) és az „érdemes értük többet fizetni” vélemények között (27,2%, ill. 34,8%).

A nők szignifikánsan nagyobb aránya

($p < 0,001$) gondolja úgy, hogy a funkcionális élelmiszerek fogyasztása előnyös az egészség megőrzése szempontjából. Ugyancsak a nők ($p < 0,001$), illetve a felsőfokú végzettséggel rendelkezők ($p < 0,05$) fizetnének felárat az egészségvédő élelmiszerekért, de ide sorolhatók a magasabb jövedelemmel rendelkező háztartások is ($p < 0,05$). A maximum nyolc általánossal rendelkezők és a szakmunkás végzettségűek értenek egyet leginkább ($p < 0,05$) azzal, hogy a funkcionális élelmiszer-konceptió egy múltó szeizély, ma még divat, de holnap idejétmúlttá válik. A nők körében lényegesen nagyobb az egyetértés abban, hogy minden élelmiszerboltban forgalmazni kellene funkcionális élelmiszereket, mint a férfiak között ($p < 0,01$).

Végezetül a fogyasztók tudása és az attitűdök alakulása között kerestünk összefüggéseket. A 9. táblázat segítségével azt elemezzük, hogy a funkcionális élelmiszerfogalom ismerete befolyásolja-e, és ha igen, milyen irányba a fogyasztók véleményét az egészségvédő élelmiszerek előnyeiről.

Az eredmények szerint a tudás pozitívan befolyásolja a fogyasztói véleményeket a funkcionális élelmiszerekről. A fogalmat pontosan értelmezők szerint az egészségvédő élelmiszerek fogyasztása kézzelfogható előnnyel jár (3,87 átlagérték). Akik viszont egyáltalán nem járatosak a

fogalmat illetően, azok kevésbé hisznek a funkcionális élelmiszerek pozitív hatásaiban (2,44 átlagérték). A különbségeket jól szemlélteti a relatív szórás is; a funkcionális élelmiszereket pozitívan fogadók körében a válaszok lényegesen homogénebbek (26,3% a relatív szórás), mint az elutasítóknál (54,1%). Az eredmény $p < 0,001$ szinten szignifikáns.

A fogyasztók felárfizetési hajlandósága

Az eddigiekben bemutatottak alapján kijelenthető, hogy a magyar fogyasztók elsősorban a dúsított funkcionális élelmiszerekkel szemben bizalmatlanok, főként ha az eredményeket összehasonlítjuk az Egyesült Államokban készült felméréssel (Munene, 2006). Szinte valamennyi befolyásoló tényezőben alulteljesítünk, és ez alól nem kivétel a funkcionális élelmiszerek fogyasztói árának megítélése sem. A leírtak miatt feltételeztük, hogy a felárfizetési hajlandóság egy konkrét funkcionális élelmiszer esetében sem lesz túl magas színvonalú.

A következőkben ezért egy tipikus funkcionális élelmiszer, a probiotikus joghurt esetében vizsgáltuk a fogyasztók felárfizetési hajlandóságát. Mielőtt azonban rákérdeztünk volna erre, egy rövid szóbeli bemutatást tartottunk az interjúalanyok-

9. táblázat
A funkcionális élelmiszerek fogalmának ismerete és a kategória észlelt előnyei közötti kapcsolat

A funkcionális élelmiszerek olyan természetes vagy feldolgozott élelmiszerek, amelyek bioaktív anyagaiknak köszönhetően egészségre előnyös tulajdonságokkal rendelkeznek a szokásos táplálkozási hatásokon túl.	„Az egészségvédő (funkcionális) élelmiszerek fogyasztása előnyös számomra” kijelentéssel történő egyetértés statisztikai mutatói		
	átlag ^{a)}	szórás	relatív szórás, %
Egyáltalán nem ért egyet az állítással	2,44	1,32	54,1
Valamennyire nem ért egyet az állítással	2,71	1,10	40,6
Egyet is ért, meg nem is az állítással	3,08	1,01	32,8
Valamennyire egyetért az állítással	3,55	1,02	28,7
Teljes mértékben egyetért az állítással	3,87	1,02	26,3

Megjegyzés: ^{a)} Minél nagyobb az átlagérték, annál kedvezőbb a megítélés.

Forrás: saját vizsgálatok

nak a funkcionális élelmiszerek fogalmáról, fogyasztásuk szükségességéről és a kategória magasabb árának indokoltságáról.

Az alapvető összefüggések ismertetése után egy szituációs játékra kértük a fogyasztókat, amit a következőképpen adtunk elő. „Ön bemegy egy élelmiszer-áruházba, hogy joghurtot vásároljon. A boltban különböző típusú joghurtokat lehet kapni, van közöttük hagyományos és probiotikus (élőflóras, jótékony hatású baktériumokat tartalmazó) is, amit a címkén is feltüntet a gyártó. A probiotikus termék csomagolásán (címkéjén) a következő egészségre vonatkozó állítás szerepel: A termékben található probiotikus baktériumok hozzájárulnak a bélflóra egyensúlyának fenntartásához, így az egészség megőrzéséhez. Mielőtt elemezzük az új termék magasabb árának elfogadását, tájékoztatjuk, hogy egy doboz hagyományos (nem probiotikus) joghurt ára a boltokban 95 Ft.”

Ezek után a következő kérdést tettük fel a válaszadónak: Hajlandó lenne-e magasabb árat fizetni az egészségvédő probiotikus joghurtért – a közönséges joghurttal szemben – a csomagoláson feltüntetett egészségre vonatkozó állítás ismeretében? A kérdésre adott válaszok megoszlását a 10. táblázatban foglaltuk össze.

10. táblázat
Felárfizetési hajlandóság a probiotikus joghurt esetében (N = 500)

Válaszkategória	Válaszok megoszlása	
	fő	%
Igen	210	42,0
Nem	290	58,0

Forrás: saját vizsgálatok

Jól látható, hogy kevesebben vannak azok (210 fő, 42,0%), akik hajlandók lennének prémiumot fizetni a probiotikus joghurtért, a lakosság nagyobb aránya viszont nem adna többet a funkcionális termékért konkrét vásárlási szituációban. Ahogy az

várható volt, kimutatható különbségeket tapasztaltunk a felárfizetési hajlandóságban a háttérváltozói csoportok között. Mindenekelőtt a nők azok ($p < 0,001$), akik nagyobb arányban fizetnének többet az új funkcionális készítményért, mint a férfiak (65,1%, ill. 44,9%). Ahogy emelkedik az iskolai végzettség, úgy erősödik a felárfizetési hajlandóság is (maximum 8 általánost végzett: 26,4%; felsőfokú diplomával rendelkezik: 54,4%; $p < 0,01$). A család elsődleges élelmiszer-beszerzőjének mérsékeltbb az érzékenysége ($p < 0,05$), mint a „passzív” családtagokénak, ők ugyanis nagyobb arányban adnának többet a probiotikus joghurtért (56,6%).

A következő kérdés a felár mértékére vonatkozott, vagyis arra, hogy a pozitív választ adók (210 fő) vajon maximálisan mekkora felárat fizetnének a funkcionális tejtermékért valós vásárlási viszonyok között. A pontos válaszok megszerzése érdekében a kérdezőbiztosok elsőként a legmagasabb felárat (+100 Ft) közölték a megkérdezettekkel, majd, ha az interjúalany erre nemmel válaszolt, akkor léptek tovább a következő megadott árszintre. Ezzel a módszerrel elértük, hogy a válaszadók ne a legalacsonyabb árat nevezzék meg automatikusan (esetünkben ez 10 Ft felárat jelentett), hanem az általuk elfogadhatónak tartott értéket. A vonatkozó eredményeket a 11. táblázatba foglaltuk.

11. táblázat
Forintban kifejezett felárfizetési hajlandóság probiotikus joghurtnál (N = 210)

Mennyivel fizetne többet?	Válaszok megoszlása	
	fő	%
100 Ft-tal	44	20,9
85 Ft-tal	3	1,4
70 Ft-tal	16	7,6
55 Ft-tal	33	15,7
40 Ft-tal	51	24,3
25 Ft-tal	48	22,9
10 Ft-tal	15	7,2

Forrás: saját vizsgálatok

Mindenekelőtt kijelenthető, hogy a leggyakoribb válaszok nem a legalacsonyabb árhoz kapcsolódnak, hanem a 25, illetve a 40 Ft-os árszinthez. Ez arra enged következtetni, hogy a fogyasztók érzékenysége funkcionális élelmiszereknél mérsékeltebb, mint azt általában tapasztaljuk élelmiszervásárláskor. Erre utal a 100 Ft-os felár pozitív fogyasztói fogadtatása is (20,9%). Az is jól látható, hogy a fogyasztói vélemények a felár mértékétől függően erősen szóródnak, ami valószínűleg a fogyasztási/vásárlási tapasztalatok hiányára utal bizonyos fogyasztói csoportoknál.

A 11. táblázat ugyanakkor nem ad választ arra, hogy pontosan mekkora az az átlagos felár, amit a fogyasztók hajlandók lennének megfizetni az új tejtermékért a hagyománnyal szemben. A probléma megoldására dolgoztuk ki az ún. optimális felár mutatót, amivel az árak százalékos megoszlása helyett egy számmal fejeztük ki az átlagos felárat. Az új mutatót úgy képeztük, hogy az egyes felár-kategóriákhoz tartozó százalékos értékeket szoroztuk a felár-kategória

számbeli (Ft) értékével, majd a szorzatokat összeadtuk, végül az így kapott összeget 100-zal elosztottuk. Ebből eredően a kisebb szám alacsonyabb, a nagyobb szám magasabb átlagos felárat jelentett a vizsgált termék esetében. A konkrét példánál maradva, ha minden fogyasztó 100 Ft-os prémiumot jelölt volna meg, akkor az átlagos felár 100 Ft, ha 10 Ft-ot, akkor pedig 10 Ft. Természetesen a végleges eredmény – a fogyasztók eltérő értékelése miatt – a minimum és a maximum határok között mozgott.

Számításaink szerint a fogyasztók átlagosan 52 Ft felárat fizetnének az új probiotikus tejtermékért, ha az piacra kerülne, ami a hagyományos változat 95 Ft-os árához hozzáadva 147 Ft-os fogyasztói árat jelent. Ha a felárat százalékosan fejezzük ki az új termék kalkulált fogyasztói árához viszonyítva, akkor ennek mértéke 35%. *Végezetül érdemes megjegyezni, hogy a bemutatott eredmények orientáló jellegűek, a konkrét vásárlási döntések előrejelzése további kutatásokat tesz szükségessé.*

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) AJZEN, I. – FISHBEIN, M. (1980): *Understanding attitudes and predicting social behaviour*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1–278. pp. – (2) ANTAL E. (2007): Civilizációs betegségek: mit tehetünk ellenük? *Élelmiszer, Táplálkozás és Marketing*, 4. évf. 1. sz. 37–40. pp. – (3) ASP, N. G. – CONTOR, L. (2003): Process for the Assessment of Scientific Support for Claims on Foods (PASSCLAIM): overall introduction. *European Journal of Nutrition*, 42. (3) 3–5. pp. – (4) BABULKA P. (2005): Gyógyhatású táplálékok, étrend-kiegészítők, funkcionális élelmiszerek és betegségmegelőző anyagok. *Komplementer Medicina*, 9. évf. 3. sz. 58–66. pp. – (5) BHATTOA, H. P. – BALOGH Á. (2009): A férfiosteoporosis előfordulási gyakoriságát befolyásoló tényezők és D-vitamin-ellátottságuk vizsgálata. *Ca & Csont*, 12. évf. 2. sz. 57–76. pp. – (6) BIRÓ GY. (2008): A hazai zsiradékfogyasztás változásának közegészségügyi hatásai. *Élelmészeti Ipar*, 62. évf. 5. sz. 137–141. pp. – (7) GROSSKLAUS, R. (2009): Codex recommendations on the scientific basis of health claims. *European Journal of Nutrition*, 48. (Suppl. 1) S15–S22. pp. – (8) HORVÁTH Á. (1996): *A fogyasztói magatartás és az élelmiszerfogyasztás jellemzői*. Doktori (PhD) értekezés. Gödöllői Agrártudományi Egyetem – (9) HOUSE, L. – LUSK, J. L. – JAEGER, S. – TRAILL, W. B. – MOORE, M. – VALLI, C. – MORROW, B. – YEE, W. M. S. (2004): Objective and subjective knowledge: impacts on consumer demand for genetically modified foods in the United States and the European Union. *AgBioForum*, 7 (3) 113–123. pp. – (10) KRAUS, A. (2015): Development of functional food with the participation of the consumer. Motivators for consumption of functional products. *International Journal of Consumer Studies*, 41 (1) 2–11. pp. – (11) KSH (2009): Egészségfelmérés (ELEF). *Statistikai Tükör*, 4. évf. 50. sz. 1–7. pp. – (12) LELOVICS Zs. (2010): *Funkcionális élelmiszerek táplálkozásbiológiai elemzése. Hiteles termékek – tudatos fogyasztók*. VI. Táplálkozásmarketing Konferencia, Kaposvári Egyetem, Kaposvár, 2010. november 11. – (13) LUGASI A. (2007): A funkcionális élelmiszerek táplálkozás-életteni jelentősége és jogi szabályozásának háttere. In Kiss A. (szerk.): *Funkcionális*

élelmiszerek élettani előnyei és fogyasztói fogadtatása. Az EGERFOOD Regionális Tudásközpont és a Magyar Tudományos Egyesület által rendezett Élelmiszertudományi Kollokviumon elhangzott előadások szerkesztett anyaga. Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 6–18. pp. – (14) LUGASI A. (2008): *Funkcionális élelmiszerek. Korlátok és lehetőségek a jogszabályok tükrében*. IV. Táplálkozásmarketing Konferencia. Kaposvári Egyetem, Kaposvár, 2008. június 5. – (15) MUNENE, C. N. (2006): *Analysis of consumer attitudes and their willingness to pay for functional foods*. Department of Agricultural Economics and Agribusiness, Louisiana State University – (16) PROCHASKA, J. O. – DICLEMENTE, C. C. (1984): *The transtheoretical approach: crossing traditional boundaries of change*. Dorsey Press, Homewood III. – (17) RAPPAPORT, S. M. (2016): Genetic factors are not the major causes of chronic diseases. *PLoS ONE*, 11 (4) 1–9. pp. – (18) RAYNOR, H. A. – CHAMPAGNE, C. M. (2016): Position of the Academy of Nutrition and Dietetics: interventions for the treatment of overweight and obesity in adults. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, 116 (1) 129–147. pp. – (19) SZAKÁLY Z. (2002): *Nutrimarketing in the service of health-protective foods*. Habilitation Thesis. Kaposvári Egyetem – (20) SZAKÁLY Z. (2008): *Trendek és tendenciák a funkcionális élelmiszerek piacán: mit vár el a hazai fogyasztó? Élelmiszer, táplálkozás és marketing*, 5. évf. 2–3. sz. 8–11. pp. – (21) SZAKÁLY Z. – BERKE SZ. – MOLNÁR CS. – MÁTHÉ A. – SZÉLES GY. (1998): *Functional foods in Hungary – a major opportunity for the dairy industry*. 13th International Congress on Agricultural Engineering - Processing - vol. 6, Rabat, Morocco, 11–16. pp. – (22) SZAKÁLY Z. – PETŐ K. – POPP J. – JASÁK H. (2015): A fenntartható fogyasztás iránt elkötelezett fogyasztói csoport, a LOHAS szegmens jellemzői. *Táplálkozásmarketing*, 2. évf. 1. sz. 3–9. pp. – (23) SZAKÁLY Z. – SZÉLES GY. – KELLER B. – SZAKÁLY S. (1996): *Functional quality and marketing strategy of milk products*. International Conference on Agricultural Engineering. Madrid, Spain, 1091–1092. pp. – (24) TÖRŐCSIK M. (2007): *A tudatos fogyasztást és az egészséget preferáló új fogyasztói trendcsoport, a LOHAS csoport megjelenése Magyarországon*. Élelmiszer, Táplálkozás és Marketing, 4. évf. 1. sz. 41–45. pp. – (25) VICENTINI, A. – LIBERATORE, L. – MASTROCOLA, D. (2016): *Functional foods: trends and development of the global market*. *Italian Journal of Food Science*, 28 (2) 338–351. pp. – (26) WILDMAN, R. E. C. (2001): *Handbook of nutraceuticals and functional foods*. CRC Press, Boca Raton, FL.

A lóágazat helyzetének elemzése újszerű megközelítésben és Magyarország lóágazatának pozicionálása

MIHÓK ZSUZSANNA

Kulcsszavak: „lovas forradalom”, immateriális igények, emberi fejlődés, gazdasági teljesítmény, jólét.

JEL-kód: Q19.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A ló az emberiség életútjának kísérője, az ember életszínvonala fejlődésének folyamatos hozzájárulója. Háziásítása óta a ló az ember szolgálatában teljesít különböző szerepeket, amelyek az emberi igények függvényében alakultak és alakulnak. A ló szerepében bekövetkezett legutóbbi változás megközelítőleg a XX. század hatvanas éveiben kezdett kibontakozni a világ legfejlettebb országaiban. A ló többfunkciós szerepvállalásában jelentős változás következett be, amelyet leginkább a „lovas forradalom” kifejezéssel lehet jellemezni, mindenekelőtt annak társadalmi-gazdasági jelentősége miatt. A lónak nemcsak egy újabb szerepbeli változásáról van szó, hanem mindenekelőtt arról, hogy a ló – nagyságrendjét tekintve – az immateriális szükségletek kielégítésében kap szerepet, ellentétben a korábbi tendenciákkal, amikor alapvetően a materiális szükségletek kielégítésében volt szerepe. Miközben pedig a ló jelenlétével és különböző tevékenységekben való szerepvállalásával hozzájárul az ember fizikai, mentális és érzelmi jólétéhez (önmegvalósításához), jelentős nagyságrendű gazdasági hatás termelődik, amely egyrésztől elengedhetetlen az ágazat fenntartható fejlődéséhez, másrészt viszont a nemzetgazdasági teljesítményhez való hozzájárulásban realizálódik.

A folyamat természetesen nem univerzális jellegű, és ahol zajlik, ott is eltérő a változások intenzitása. Felmerülhet a kérdés, hogy hol tart a jelentős lovas tradicionális értékekkel jellemezhető Magyarország ezen átalakulási folyamatban és milyen gazdasági hatással jellemezhető az ország lóágazata.

A kutatás során e kérdés megválaszolására helyeztem a hangsúlyt, amelyhez a magyarországi lóágazat naturális mutatók alapján történő jellemzése (és nemzetközi összehasonlító elemzése) és ennek alapján az ágazat által 2013-ban generált gazdasági hatások számszerűsítése nyújtotta a kiindulási alapot.

Magyarország lóágazatának pozicionálásán túlmenően a kutatás során kapott eredmények arra is felhívják a figyelmet, hogy a lóágazat helyzetének reális megítélését – az ágazat megváltozott szerepvállalásából eredő sajátosságok miatt – újszerű megközelítésre kell alapozni. Ezen újszerű megközelítés lényege, hogy az ágazat fenntartható és versenyképes működését lehetővé tevő kereslet generálódásának feltételeit mennyiségi és minőségi szempontok szerint külön kell választani. Előbbi a ló és a lóhoz kapcsolódó tevékenységek iránti kereslet kialakulásának lehetőségeit nagyságrendi értelemben, utóbbi a lovas tevékenységek típusait jelöli ki.

A kutatómunka legfontosabb eredményei az alábbiakban foglalhatók össze:

Ugyan a fejlett országokhoz képest késve, de Magyarországon is elkezdődött már a lovas forradalom. A világ számos országával szemben jelentős előnyök figyelhetők

meg, ugyanakkor a fejlett országokkal való összehasonlítás eredményeként tapasztalt hátrányok is megkérdőjelezhetetlenek.

A ló és a lóhoz kapcsolódó tevékenységek iránti kereslet nagyságrendi szempontok alapján történő vizsgálatának eredménye szerint a lóágazatban keletkező kereslet előfeltételei az emberi fejlődési indexet alakító tényezőkben keresendők. Ezen túlmenően az egy főre jutó GDP magas színvonala is szerepet játszik a lóágazatban keletkező kereslet generálódásában, de csak abban az esetben, ha az magas és nagyon magas színvonalú emberi fejlődési indexértékekkel párosul.

BEVEZETÉS

A ló szerepében bekövetkezett jelentős változást a fogyasztói preferenciák idézték és idézik elő. A fogyasztók keresletet támasztanak a ló, a lóval kapcsolatos tevékenységek iránt jóléti szükségleteik kielégítése érdekében abból a célból, hogy lehetőséget biztosítsanak a magasabb szintű önmegvalósításhoz. Ez az önmegvalósítási vágy nem korlátozódik sem a lovassport szakágak versenyzőire, sem a lóversenyzésben aktív zsokékra és hajtókra és még csak nem is a szabadidő-lovaglásban, illetve a lovasturizmusban aktív vagy részt vevő lovasokra, hajtókra. A lóhoz kapcsolódó önmegvalósítás iránti igény azokra is kiterjed, akiknek az önmegvalósítás a lóhoz kapcsolódó javak és szolgáltatások kínálatát jelenti. Mindezekon túlmenően pedig vannak olyanok is, akik a lóhoz kötődő igényeiket a lovas események személyes vagy médián keresztüli nyomon követése révén elégítik ki. Miközben a ló különböző módokon hozzájárul az ember önmegvalósításához, jelentős nagyságrendű gazdasági hatás generálódik a nemzetgazdaságban.

A jelentős nagyságrendű gazdasági hatás generálódásának szemléltetésére két példát említek: az Egyesült Államok lóágazata (9,2 millió ló) 2005-ben összesen 39 milliárd USD-t generált közvetlenül, összességében pedig (a közvetett és az indukált hatásokkal együtt) 102 milliárd USD-t (Deloitte, 2005). Európai példaként említhető a spanyol SICAB nevű rendezvény

(spanyol ló ünnepe), amely például 2012-ben nem egészen egy hét alatt 52,6 millió euró gazdasági hatást eredményezett (Deloitte, 2013).

A lóágazatban keletkező termékek és szolgáltatások sokszínűsége miatt a lóágazat számos gazdasági ágazattal kapcsolatban áll. Az ezen ágazatokkal való hatékony együttműködés – pozitív externális hatások kiaknázása – végett egyes fejlett országok lóágazatában a lóágazat nemzetgazdasági szintű képviselőire bizottságokat, ügynökségeket hoznak létre.

Ugyan a lóágazat ügyeinek képviselőit és koordinálására létrehozott bizottságok Magyarországon sem hiányoztak a történelem folyamán, működésük minden esetben elmaradt azoktól a várakozásoktól, amelyek az ágazat hosszú távon fenntartható fejlődését szolgálták volna.

Felmerülhet a kérdés, hogy a „lovas forradalom” korában hol tart a magyarországi lóágazat fejlődése; milyen folyamatok segítik, illetve hátráltatják a jelentős tradicionális lovas értékekkel jellemezhető ország lovas potenciáljainak kiaknázását.

A KUTATÁS CÉLJA

Magyarország lóágazatát sem a lovas forradalomban, sem azelőtt nem tanulmányozták, az általa generált gazdasági hatásokat sohasem számszerűsítették. A lovas forradalom jelentőségét nemzetközi szinten nem tanulmányozták, bár a folyamatot Castejón Montijano az EAAP 2009. évi barcelonai tanácskozásán már e kifejezéssel látta el, és kiemelte az elinduló és zajló

folyamatok legfontosabb, mikroökonómiai szinten realizálódó tendenciáit.

A kutatás célja a magyarországi lóágazat 2013. évi gazdasági hatásainak számszerűsítése volt az ágazat természetes mutatói alapján történő jellemzése és nemzetközi szintű összehasonlító elemzése alapján, továbbá a magyarországi lóágazat és egyéb, fejlett országok lóágazatai keresletében tapasztalt különbségek okainak feltárása és magyarázata (ami természetesen nemcsak Magyarországnak a fejlett országoktól való lemaradottságára hivatott választ adni, hanem a fejlett országok között általánosan tapasztalt különbségekre is képes magyarázatot adni).

A célkitűzés alapján megfogalmazott hipotézisek közül jelen publikációban egyet ismertetek és az ehhez kapcsolódó témákat fejtem ki: A magyarországi lóágazatot tekintve sem ágazati, sem pedig alágazati szinten nem kerülhetett sor olyan stratégiakötésre, amely a lóágazat fenntartható és versenyképes működését szolgálná a lovas forradalomban.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Magyarországon 1785-ben kezdődött a szervezett lótenyésztés, amelynek keretében öt plusz kettő tradicionális lófajta került kitenyésztésre (öt Magyarország mai területén, kettő az egykori Magyar Királyság területén). A tradicionális lófajtákkal együtt 2013-ban mintegy 20 fajtát regisztrált a *Magyar Lótenyésztők Országos Szövetsége*. Mindezzel szemben Franciaországban például 63 fajtát tartottak nyilván ugyanebben az évben, amelyből 26 francia eredetű (*Jez et al., 2013, 58. o.*). A kitenyésztett fajták nem kizárólag genetikai értelemben értékesek, hanem egyes esetekben verseny- és sporteredményük is figyelemre méltó. Példaként említhető a lovassportok területéről *Siglavý Bagdady VIII-1* (Hungares), a 2006. évi Lovas Világjátékok keretében megrendezett Távlovagló Világbajnokság

aranyérmese spanyol lovasával, *Miguel Vila Ubachhal* a nyergében (*FEI, 2006*), amely bábolnai arab fajtájú (Shagya-arab, ahogyan azt a *World Arabian Horse Organization* [WAHO] 1978-ban fajtaként elismerte), Bábolnán, Magyarországon tenyésztett ló. A lóversenyzésben mai napig világhírnévrnek örvendő *Kincsem* (1874–1887), a legyőzhetetlen angol telivér *csodakanca* ugyancsak magyar tenyésztésű ló (*Hecker, 2011*).

Az első hivatalos galoppversenyt Magyarországon 1827-ben, az első hivatalos ügetőversenyt 1887-ben rendezték (*Hecker, 2011*). A magyar lovassport gyökerei az 1872. évre nyúlnak vissza. A *Magyar Lovassport Szövetség* elődjait az elsők között regisztrálták a *Nemzetközi Lovassport Szövetségben* (FEI). Számos egykori örkénytábori lovaglótanár szerzett dicsőséget választott országának; köztük például *Némethy Bertalan*, aki az Amerikai Egyesült Államok díjugrató csapatának edzőjeként az 1960-as, 1968-as, 1972-es és 1984-es Olimpiai Játékokon egyéni és csapat összesítésben több alkalommal arany- és ezüstérmes, illetve negyedik helyezett (*Ernst, 2008*).

Ugyan az aktív lovasturizmus is rendelkezik hagyományokkal Magyarországon, gyökerei az 1960-as évekre nyúlnak vissza (*Horváth, 2002*), az ország természetföldrajzi gazdagsága és lehetőségei ellenére mégsem alakult ki az a szakember-közösség és infrastruktúra, amely lehetővé tenné a lovasturizmus alágazat fenntartható és versenyképes működését.

A létező magyar tradicionális lovas értékek nem vonhatók kétségbe, a természetes mutatókra alapozott nemzetközi összehasonlítás azonban egyértelműen látatja Magyarországhátrányát a fejlett országok lóágazatával szemben (lásd később az eredmények címszó alatt). Nagyságrendi értelemben tekintve a lovas kereslet generálódását, a tradicionális lovas értékek önmagukban alulmaradni látszanak egyéb tényezőkkel szemben.

A lovas forradalom jelensége egyértelműen igazolja a lónak az immateriális jellegű szükségletek kielégítésében játszott szerepét (Brade, 2013; British Horse Industry Confederation, 2005; Deloitte, 2005, 2013; Evans, 2010; Gordon, 2001; Häggblom et al., 2006; Henley Centre, 2004; Hodgett – O’Keffe, 2013; Lejeune, 2010; Policy Research Corporation, 2008; Schneider – Mahlberg, 2005; Sport Horse Ireland, 2013). Emiatt elsődleges fontosságú az immateriális igények kialakulása feltételeinek ismerete a lóágazat termékei és szolgáltatásai iránt támasztott kereslet meghatározó tényezőinek vizsgálatában.

A motivációt a szakemberek alapvetően két értelmezésben tárgyalják: belső és külső motivációt különböztetnek meg, amelyek közül a belső motivációnak tulajdonítják az önmegvalósítás érdekében vállalt tevékenységeket és hangsúlyozzák, hogy az minden ember vele született igénye, de kialakulása nem automatikus (White, 1959; de Charms, 1968; Deci – Vansteenkiste, 2004). Ugyan egyéni tényezők által határozódik meg, az arra való igény csak akkor fejlődik ki, ha az alapvető, materiális igények kielégítést nyernek. Az alapvető igények kielégítése nemzetgazdasági szintű feltételekhez kötődik, amelyek egyéni hatáskörön kívül esnek (Deci – Ryan, 1991; Tay – Diener, 2011). Minden makrogazdasági politika számára valódi kihívást jelent, hogy olyan (gazdasági, társadalmi, természeti, politikai és jogi) környezetet teremtsen, amely az emberek számára lehetővé teszi, hogy benső lényükből eredendően motiváltan éljenek (Gurría, 2011).

Az Egyesült Nemzetek Szervezete Fejlesztési Programja szerint az „emberi fejlődés az a folyamat, amelyben az emberi lehetőségek köre kitarul. Alapjában véve, ezek a lehetőségek végtelenek és az idő függvényében változhatnak. Mindazonáltal, a fejlődés minden szintjén a három legeszenciálisabb lehetőség a hosszú élet és egészséges életvitel; az ismeretszer-

zés, valamint a jó életminőség eléréséhez szükséges erőforrásokhoz való hozzáférés. Amennyiben ezen eszenciális lehetőségeket valaki nem birtokolja, annak sok más alternatíva marad feltáratlanul.” (Human Development Report, 1990; 10. o.)

„Senki nem garantizálhatja az emberi boldogságot, az az egyéni alternatívák, egyéni tényezők függvénye. Ezzel szemben, a fejlődési folyamatnak olyan környezetet kell kialakítania, amelyben a résztvevők fejleszteni tudják potenciáljukat és ésszerű lehetőség tárul eléjük egy termékeny és kreatív életvitel folytatására, szükségleteikkel és érdekeltségükkel összhangban.” (Human Development Report, 1990; 1. o.)

Noha a bruttó hazai termék (GDP) a legszélesebb körben alkalmazott indikátor a nemzetgazdasági teljesítmény egy konkrét időtartam alatti mérésére, a mutató nem megfelelően tükrözi, hogy a végső felhasználásra szánt javak és szolgáltatások hogyan alakulnak a fogyasztók választási alternatíváivá és lehetőségeivé (Clark, 2012; Forgeard et al., 2011; Hall, 2010; Stiglitz et al., 2009; Cobb et al., 1995).

A mutató korlátozottságának kiküszöbölésére néhány komplex gazdasági indikátort már létrehoztak. Természetesen ahogyan a GDP nem tökéletes, hasonlóképpen a komplex gazdasági indikátorok sem tökéletesek, létjogosultságukat indokolja és támogatja Simon Kuznets 1962. évi figyelemfelhívása, miszerint a nemzetgazdaság növekedésével, tevékenységeinek sokszínűbbé válásával összhangban a mutatóban mért tevékenységek és szolgáltatások körének is bővülnie kell (Cobb et al., 1995).

Ezért az egy főre jutó GDP mellett az emberi fejlődési indexet választottam a kutatási célok elérésére, a kutatási hipotézisek bizonyítására. Ahogyan Sen (2010) arra felhívta a figyelmet, a GDP árucikk-központú, az emberi fejlődési index viszont emberközpontú, és éppen erre volt szükség a lóágazatban keletkező kereslet vizsgálatára, ellentétben azokkal a komplex gazda-

sági mutatókkal, amelyek csak a természeti környezetre gyakorolt negatív externális hatásokat büntetik és/vagy a bűncselekmények elkövetése negatív megítéléssel kerül be az indikátorba.

A komplex mutatók létrehozásának létjogosultságából következően elmondható, hogy a GDP alapján mért nemzetgazdasági teljesítmény és az emberi fejlődési index alapján mért emberi fejlődés közötti kapcsolat nem mindig harmonikus, illetve automatikus. E tényt tudományos kutatások eredményei is igazolják (*Human Development Report, 1990, 2014; Ramirez et al., 1998; Boozer et al., 2003; Ranis, 2004; Ranis – Stewart, 2005*).

A hivatkozott szerzők a két fenti mutató alapján csoportosították a fejlődő országokat, és kutatásuk eredményeként megfogalmazták következtetéseiket, amelyek közül – Magyarország lóágazatának tárgyalása kapcsán – az egyik legfontosabbnak tekintett, hogy az emberi fejlődés jelenti a gazdasági növekedéshez vezető utat hosszú távon, amely ugyanakkor a korábbiakhoz képest magasabb emberi fejlődési színvonalban kell, hogy realizálódjon, összességében egy egymást erősítő fejlődési spirál kialakulását lehetővé téve.

A szakirodalmi feldolgozás eredményei generálták azt a megközelítési módot, amelyben megvizsgáltam az emberi fejlődési index alapján az emberi fejlődési színvonal, valamint az egy főre jutó GDP alapján a nemzetgazdasági teljesítmény lóágazatra gyakorolt hatását.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Magyarország lóágazatának pozicionálását a lóágazat naturális mutatók alapján történő jellemzésére, valamint a jellemzés alapján az ágazat által termelt gazdasági hatások számítására és az eredmények nemzetközi összehasonlító elemzésére alapoztam.

A lóágazatok gazdasági jelentőségéről szóló tanulmányok jelentették a kiindulási

alapot, amelyben a lóágazat naturális mutatók alapján történő jellemzése meglehetősen felületes és hiányos volt. Ennek eredményeként a magyarországi lóágazat jellemzéséhez nyolc indikátorcsoportban összesen 76 indikátort fogalmaztam meg, amelyek alapján – a lekérdezhető adatok függvényében – elvégeztem az ágazat jellemzését. A nemzetközi összehasonlítás elvégzéséhez nemzetközi adatbázisokat kerestem, így az összehasonlítást hivatalos nemzetközi adatokra alapoztam és az adatbázisban szereplő összes regisztrált országot bevontam a vizsgálatba. A lóágazatok gazdasági jelentőségéről szóló tanulmányok alapján – amennyiben azok tartalmazzák a kívánt adatokat – csak 15 országot tudtam volna vizsgálni. A létező nemzetközi adatbázisok alapján a lóágazat két alágazatát tudtam elemezni részleteiben, a lovassportot (a *Nemzetközi Lovassport Szövetség – FEI* – adatai alapján; a lovassportok az FEI által regisztrált szakágakat foglalják magukban) és a lóversenyzést (a *Lóversenyző Hatóságok Nemzetközi Szervezete – IFHA* –, 2013 alapján). A lóversenyzés alágazatból származó indikátorok 2002-től, a lovassportok alágazatból származó indikátorok 2009-től, illetve egyes indikátorok esetében 2010-től voltak lekérdezhetőek. A két alágazat közötti viszonylagos összhang megteremtése érdekében 2009-től kezdődtek a vizsgálatok. Az adatok összehasonlításának hatékonysága érdekében minden indikátort korrigáltam a népességgel (100 000 vagy 1 000 000 lakossal, az indikátor tartalma által megkívánt szakmai megfontolások alapján; az alkalmazott vezérelv szerint egy ló szükségszerűen kevesebb embert tart vonzáskörzetében, mint egy nemzetközi verseny) (1. és 2. táblázat).

A fent hivatkozott lovas indikátorokkal jellemzett országok képviselték az elemzés gerincét.

A világ összes (a gyakorlati megvalósítást tekintve a lehető legtöbb) országának gazdasági indikátorokkal történő jellemzéséhez „tradicionális” és „alternatív” gazdasági mu-

I. táblázat

Lovassport-indikátorok és az elemzésben fontos jellemzőik

Indikátor	Fajlagos mutató	Mértékegység	Vizsgált évek	Vizsgált országok száma
Lovak létszáma az összes és minden egyes szakágban	100 000 lakosra jutó lovak száma	lovak létszáma	2010–2013	59, 59, 63, 62
Versenyzők létszáma az összes és minden egyes szakágban	100 000 lakosra jutó versenyzők száma	versenyzők létszáma	2010–2013	59, 56, 60, 58
Rendezett versenyek száma az összes és minden egyes szakágban	1 000 000 lakosra jutó versenyek száma	versenyek száma	2010–2013	46, 47, 47, 47

Forrás: saját szerkesztés az FEI, 2015 alapján. Lovassport-szakágak: díjugratás, díjlovaglás, lovastusa, fogathajtás, távlovaglás, lovastorna, reining és para-lovassport.

2. táblázat

Lóversenyés-indikátorok és az elemzésben fontos jellemzőik

Indikátor	Fajlagos mutató	Mértékegység	Vizsgált évek	Vizsgált országok száma
Fogadási forgalom	100 000 lakosra jutó fogadási forgalom	euró	2005, 2008–2013	33, 36, 36, 38, 37, 40, 40
Pénznyeremény	100 000 lakosra jutó pénznyeremény	euró	2005, 2008–2013	44, 45, 48, 50, 49, 50, 49
Versenyző lovak létszáma	100 000 lakosra jutó versenyző lólétszám	lovak létszáma	2005, 2008–2013	44, 45, 43, 47, 45, 46, 46
Tenyészlovak létszáma	100 000 lakosra jutó tenyészlovak létszáma	lovak létszáma	2005, 2008–2013	42, 44, 43, 45, 40, 40, 39
Startok száma	100 000 lakosra jutó startok száma	startok száma	2005, 2008–2013	45, 45, 45, 48, 46, 47, 45
Versenypályák száma	1 000 000 lakosra jutó versenypályák száma	versenypályák száma	2005, 2008–2013	23, 24, 23, 24, 23, 22, 22

Forrás: saját szerkesztés IFHA, 2015 alapján

tatókat választottam, ezek közül a lóágazat szempontjából jelentősnek bizonyuló mutatók az alábbiak voltak (zárójelben a felhasznált adatbázis megnevezése olvasható): az egy főre jutó GDP, a mezőgazdasági szektor, illetve a szolgáltatási szektor hozzáadott értéke, a városi lakosság aránya (összes eddig felsorolt indikátor: *Világbank*), az egy főre jutó rendelkezésre álló jövedelem (*Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet – OECD*), az emberi fejlődési index (*Egyesült Nemzetek Szervezete Fejlesztési Programja*), a társadalmi előrehaladási index (*Social Progress Index*) és az utazás és turizmus versenyképességi index (*Világgazdasági Fórum*) (3. táblázat).

Az elemzés kezdetekor arra voltam kíváncsi, hogy a lóágazat gazdasági hatást termelő képességét hogyan befolyásolják a különböző gazdasági változók. Feltételeztem, hogy azt az emberi fejlődést alakító tényezők határozzák meg. Ezen igény miatt választottam az emberi fejlődési indexet, amelyet ugyan nem tekintek azonosnak az emberi fejlődéssel, mégis lehetőséget kínál az emberi fejlődést alakító tényezők vizsgálatára. Tekintve, hogy nemzetközi szinten a lóágazat által termelt gazdasági hatások számszerűsítésére rendelkezésre álló tanulmányokban található módszertan konceptuális, statisztikai és metodikai hibával rendkívül terhelt, a lóágazat által

generált gazdasági hatásokat nem alkalmazhattam a vizsgálat lefolytatására. Ezen ok miatt, ahogyan fentebb már hivatkoztam rá, alapvetően a természetes jellegű lovas indikátorok jelentették a vizsgálat gerincét.

Az elemzés során a fenti adatbázisokban szereplő összes országhoz hozzárendeltem az adott gazdasági indikátort, majd meghatároztam, hogy az átlagos szint feletti színvonalon (kivéve a mezőgazdasági szektornak a GDP-hez való hozzájárulását, ahol az átlagos szint alatti színvonal volt a mérvadó, illetve az emberi fejlődési indexet, ahol a magas és nagyon magas fejlődési színvonalat vettem alapul és nem a szervezet által közzétett átlagot) a lóversenyzés, illetve lovassport szakágakat űző országok milyen arányban vannak jelen. A tendencia minden esetben legalább 75%-os egyezőségi színvonalat jelentett. A meghatározott színvonalak alatti, illetve fölötti kritérium alapján végzett elemzést követően a rangpercentilisek segítségével mind a gazdasági indikátorok, mind a lo-

vas indikátorok alapján sorba rendezett országsokaság legjobb 25%-át képviselő országcsoportjai között is elvégeztem a vizsgálatot.

Ahol átlagot számoltam, ott az adatbázisban – adattal – szereplő összes országot figyelembe vettem és számtani átlagot számoltam, tekintve hogy a lóágazatban keletkező kereslet vizsgálatára nem volt indokolt több, illetve kevesebb jelentőséget tulajdonítani egyetlen országnak sem. Mindazonáltal minden esetben ellenőriztem a számtani átlag és az adatbázisban szereplő súlyozott átlag közötti különbséget és megállapítottam, hogy a számtani átlag alkalmazásával az elemzésben kapott eredmények szigorúbb kritériumoknak felelnek meg, mintha azokat a súlyozott átlagra alapoztam volna (a megállapítás alól csak a mezőgazdasági szektor GDP-hez való hozzájárulása jelent kivételt, ami a lóágazatban keletkező kereslet alakulásában önmagában nem játszhat szerepet).

Az elemzésnek részét képezte a lóver-

3. táblázat

Az elemzés során fontosnak bizonyult gazdasági indikátorok és legfontosabb jellemzőik

Indikátor	Mértékegység	Statisztika	Vizsgált évek	Vizsgált országok száma
Mezőgazdasági szektor hozzáadott értéke	GDP %-a	Világbank	2009–2013	176, 175, 173, 167, 157
Szolgáltató szektor hozzáadott értéke	GDP %-a	Világbank	2009–2013	177, 176, 173, 167, 159
Városi lakosság	%	Világbank	2009–2013	214 minden évben
I főre jutó GDP	USD	Világbank	2009–2013	198, 197, 197, 196, 195
Egy főre jutó rendelkezésre álló jövedelem	USD	OECD	2009–2013	32 minden évben
Emberi fejlődési index	értékelés	ENSZ Fejlesztési Programja	2005, 2008, 2010, 2011, 2012, 2013	174, 175, 187, 187, 187, 187
Társadalmi előrehaladási index	értékelés	Társadalmi Előrehaladási Indexet összeállító szervezet	2013	132
Utazás és turizmus versenyképességi index	értékelés	Világ gazdasági Fórum	2009, 2011, 2013	133, 139, 140

Forrás: saját szerkesztés a World Bank, 2015; OECD, 2015; Human Development Report, 2014; Social Progress Index, 2014; Travel and Tourism Competitiveness Report, 2009, 2011, 2013 alapján

senyzés, illetve a lovassport szakágak bármelyikét űző országoknak az egy főre jutó GDP és az emberi fejlődési index alapján történő csoportosítása is. A csoportosítás célja az egy főre jutó GDP és az emberi fejlődési index közötti kapcsolat lóágazatra gyakorolt hatásának bemutatása volt. A csoportosítás kritériuma az egy főre jutó GDP átlag alatti és feletti, valamint az emberi fejlődési index átlag alatti, illetve feletti színvonala volt.

EREDMÉNYEK

Magyarország azon országok közé tartozott, ahol kereslet mutatkozott a lóhoz kapcsolódó tevékenységek iránt a vizsgált évek mindegyikében mind a lóversenyzés alágazatból, mind a lovassport alágazatból nyert indikátorok alapján. A rangpercentilisek segítségével történő rangsorolás szerint a lovassport alágazatból nyert indikátorok alapján előkelőbb helyezéseket ért el, mint a lóversenyzés indikátorok alapján. A lovas kereslet vonatkozásában és ennek következményeként az ágazat gazdasági hatást termelő képességében tapasztalt hátrányai viszont megkérdőjelezhetetlenek.

Az ágazati szintű lópopulációt tekintve Magyarországon 2013-ban ezer főre 7 lovat regisztráltak, amellyel egy 23 országot tartalmazó rangsorban a 22. helyet érte el. A tenyésztés alágazatban a Magyar Lótenyésztők Országos Szövetsége összesen mintegy 20 fajta szervezett keretek között történő tenyésztését tartotta nyilván, amelyek közül mintegy 7 tekinthető tradicionális magyar eredetűnek. Ezzel szemben például Franciaországban ugyanebben az évben 63 fajtát regisztráltak, amelyek közül mintegy 26 volt francia eredetű. Igaz azonban, hogy az egymillió lakosra vetített fajtalétszám alapján Magyarország kedvezőbb helyzetben volt (2 fajta), mint Franciaország (1 fajta). A tenyészállatok létszámát alapul véve az ezer lakosra jutó egyedszám Magyarországon a legkisebb

(1 tenyészállat) egy tíz országot tartalmazó rangsorban (Írországból és Belgiumból viszont 17). A lófajtáknak a Lovas Világjátékokon 2002 és 2014 közötti időszakban elért eredményét alapul véve, az első hat helyezett fajtát összegezve összesen 32 fajta képviseltette magát, amelyek közül négy volt magyar eredetű (bábolnai arab, magyar sportló, mezőhegyesi félvér, lipicai), a rangpercentilisek alapján történő rangsorolás szerint a 78., 60., 37. és 2. rangpercentilisen. A lipicai fajtától eltekintve az elért eredmények külföldi versenyzők érdemei.

A lóversenyzést tekintve, amíg például Új-Zélandon a százezer lakosra jutó versenyzői lólétszám 199, Magyarországon mindössze 9 (41. rangperc.); amíg Írországból a százezer lakosra jutó versenyzői lópopulációt szolgáló tenyészállatok száma 279, Magyarországon 4 (36. rangperc.); amíg Ausztráliában a százezer lakosra jutó startok száma 1413, Magyarországon 75 (51. rangperc.); amíg Ausztráliában az egymillió lakosra jutó versenypályák száma 21, Magyarországon nem éri el az egyet (0,1) (18. rangperc.); amíg a fogadási forgalom Hongkongban százezer lakosra vetítve meghaladja a 132 millió eurót, Magyarországon alig haladja meg a 24 ezer eurót (14. rangperc.); és amíg Macaóban a pénznyeremény száz ezer lakosra vetítve meghaladja a 2 millió eurót, Magyarországon nem éri el a 16 ezer eurót (26. rangperc.). (A vizsgált év minden esetben 2013.)

Az FEI kimutatásában a lovassportszakágakat tekintve mind a lovak, mind a versenyzők létszáma alapján Magyarország a legjobb 25%-ot képviselő országok közé tartozott 2013-ban. A versenyzők létszáma alapján a 76. (4 versenyző százezer lakosra vetítve; Monacóban viszont 32 versenyző jut százezer lakosra), a lovak létszáma alapján a 79. rangpercentilisen (8 ló százezer lakosra vetítve, míg Monacóban 67) volt rangsorolható. A Lovas Világjátékokon 1990 és 2014 között elért eredmények alap-

ján Magyarország a 35. rangpercentilisen volt rangsorolható a célra készített indikátor alapján elért 10 ponttal, míg Németország összesen 214 ponttal rendelkezett a hivatkozott időszakban.

A közvetlen és a közvetett hatásokat tekintve (bár az összehasonlítás csak jelképes értékkel bír a hozzávetőleges nagyságről alkotott elképzelés miatt, hiszen a precíz statisztikai összehasonlításra az értekezésben részletezett okok miatt nincs lehetőség!) Magyarország 26 euró gazdasági hatást termelt, miközben Dánia például 515 eurót egy lakosra vetítve.

A lovas forradalomhoz szükséges környezet gazdasági elemzése szerint a lovas országok általános értelemben átlag alatti mezőgazdasági szektorbeli teljesítménnyel, átlag fölötti szolgáltatási szektorbeli teljesítménnyel és átlag fölötti városi lakossági aránnyal jellemezhetők. A lóversenyzésben és a lovassportban regisztrált országokkal való egybeesés színvonala a fent említett gazdasági indikátorok sorrendjében, a lóversenyzés, illetve a lovassportok szerint: 96-100%, illetve 93-100%; 78-96%, illetve 78-91% és 86-95%, illetve 83-92%.

Az átlag fölötti színvonalú *egy főre jutó GDP* önmagában nem bizonyult a ló és lóhoz kapcsolódó tevékenységek iránti kereslet előfeltételének (az egybeesések színvonala mindösszesen 52-69% volt a lóversenyzés, illetve 61-73% a lovassport szakágakat űző országok esetében). Az egy főre jutó GDP, illetve minden egyes lovas indikátor alapján rangpercentilisek segítségével történő sorba rendezéssel meghatározva az országok legjobb 25%-át és közöttük vizsgálva az egybeesések színvonalát, nagyon magas százalékokat kaptam eredményül (75-92% a lóversenyzés, illetve 80-92% a lovassportok esetében).

Az OECD adatbázisából az *egy főre jutó rendelkezésre álló jövedelem* jelentőségének vizsgálata céljából nyert országok nagyon nagy arányban voltak érdekeltek a lóversenyzésben (72-75%), illetve a lovas-

sportokban (93-100%). Magas színvonalú volt az egybeesések aránya az átlag fölötti színvonalú egy főre jutó rendelkezésre álló jövedelemmel bíró országok és a lóversenyzés (76-94%), illetve a lovassport szakágakat (100%) űző országok között. Ennek ellenére a legjobb 25%-ot képviselő országok vizsgálata esetében nagyon alacsony volt az egybeesések aránya (30-50% a lóversenyzés és 39-50% a lovassport alágazatban regisztrált országoknál). Az eredmény cáfolni látszik azon korábbi megállapítást, hogy „a rendelkezésre álló jövedelem növekedésével nő a ló és a lóhoz kötődő tevékenységek iránti kereslet”. A megállapítást finomítva azt mondanám, hogy minél nagyobb az egy főre jutó rendelkezésre álló jövedelem, annál kisebb a keresletre ható pénzügyi korlát. Ez a megállapítás sokkal inkább egyfajta lehetőséget fejez ki a lóágazatban való költésre, mintsem annak egyfajta feltételét.

Az *emberi fejlődési index* alapján magas egyezőségi színvonalat tudtam kimutatni a lóversenyzés (86-100%), illetve lovassport (86-94%) szakágakat űző országok és a magas és nagyon magas emberi fejlődési indexszel jellemezhető országok között. Ugyancsak nagyon magas színvonalú volt az emberi fejlődési index alapján, illetve a lóversenyzés, valamint lovassport-indikátorok alapján a rangpercentilisek segítségével sorba rendezett legjobb 25%-ot képviselő országcsoportok közötti egybeesés színvonala. A lóversenyzés esetében: 83-100%, lovassportok esetében 88-96%. A Lovas Világjátékokon 2010-ben elért legjobb tíz eredménnyel tesztelve az indikátort ugyancsak bebizonyosodott az emberi fejlődési index alapján mért emberi fejlődés magas színvonalának jelentősége a lóágazatban (100%). A *társadalmi előrehaladási index* alapján is magas volt a vizsgált országcsoportok közötti egybeesés színvonala mind átlag feletti szinten (lóversenyzés esetében: 88-100%; lovassportok esetében: 88-90%), mind pedig az országok legjobb 25%-át vizsgálva (lóversenyzés

esetében: 91-100%; lovassportok esetében 87-94%).

Az utazás és turizmus versenyképesség index alapján (az épített környezet jelentőségét kívántam meghatározni általa a lóágazatban) is mind az index átlagon felüli színvonala, mind pedig az index alapján, illetve a lovas indikátorok alapján a rangpercentilisek segítségével meghatározott legjobb 25%-ot képviselő országcsoportok között magas színvonalú egybeeséseket tudtam kimutatni. Az index átlag fölötti színvonala alapján a lóversenyzés esetében 86-96%, a lovassportokat tekintve 87-94%; az index alapján az országok legjobb 25%-a esetében a lóversenyzést tekintve 75-100%, a lovassportokat tekintve 81-93% volt.

A lovas országoknak az egy főre jutó GDP és az emberi fejlődési index alapján történő csoportosításának eredménye szerint az országok nagy többsége (50-70% a lóversenyzésben, illetve 60-73% a lovassportban regisztrált országoknak) abba a csoportba tartozott, amelyet az emberi fejlődési index és az egy főre jutó GDP átlag feletti színvonalai jellemeztek. A második legnagyobb csoportba sorolt országok (9-37% a lóversenyzésben és 19-33% a lovassportban regisztrált országok) átlag fölötti emberi fejlődési indexszel és átlag alatti egy főre jutó GDP-vel voltak jellemezhetők. A két csoportba tartozó országok összesen (átlag fölötti emberi fejlődési indexszel jellemezett országok) a lovas országoknak 90%-a fölötti arányát képviselték. Az országok legkisebb csoportja (4-9% a lóversenyzésben, illetve 5-9% a lovassportokban regisztrált országoknak) az „ördögi kör” kifejezéssel jellemezett csoport volt. Ebbe a csoportba az átlagon aluli emberi fejlődési indexszel és az átlagon aluli egy főre jutó GDP-vel jellemezett országok tartoztak. A kifejezés – amit az irodalmi áttekintés kapcsolódó részén hivatkozott szerzők kutatásának eredményeiből vettem át – arra utal, hogy az emberi fejlődési index és az egy főre

jutó GDP átlagon aluli színvonalai, egymást erősítve, valójában egy „szegénységspirál” kialakulását idézik elő. Az átlagon aluli színvonalú emberi fejlődési indexszel és az átlag fölötti egy főre jutó GDP-vel jellemezett országcsoportba egyetlen egy lovas ország sem volt sorolható.

Gazdasági szempontok szerint tekintve Magyarország átlagon aluli értékekkel volt jellemezhető a mezőgazdasági szektor GDP-hez való hozzájárulása, az egy főre jutó GDP és az egy főre jutó rendelkezésre álló jövedelem alapján, továbbá átlagon felüli értékekkel volt jellemezhető a szolgáltatási szektor GDP-hez való hozzájárulása, a városi lakosság aránya, az emberi fejlődési index, a társadalmi előrehaladási index és az utazás és turizmus versenyképességi index alapján. A lovas országok esetében megfigyelt tendenciákkal ellentétben áll az egy főre jutó GDP átlagon aluli színvonala Magyarországon.

Az emberi fejlődési index és az egy főre jutó GDP alapján Magyarországot az átlagon felüli emberi fejlődési indexszel és az átlagon aluli egy főre jutó GDP-vel jellemezett csoportba tudtam besorolni, amely csoport az átlagon felüli emberi fejlődési indexszel jellemezett lovas országok kisebb csoportját jelentette. Ugyanezen két indikátor alapján, de kizárólag a fejlett országokat alapul véve, Magyarországot az „ördögi körrel” jellemezett csoportba lehetett besorolni, amelyet átlagon aluli emberi fejlődési index és átlagon aluli egy főre jutó GDP jellemezett.

A 4. táblázat a kutatásban felhasznált legfontosabb gazdasági indikátorok értékeit tartalmazza a Magyarországra vonatkozó értéket is feltüntetve.

KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatási eredmények alapján a magyarországi lóágazatot érintő legfontosabb következtetések az alábbiakban vonhatók le.

A lovas országokat középpontba helyező gazdasági elemzés alapján kapott eredmények szerint – világszinten vizsgálva Ma-

4. táblázat

A kutatásban felhasznált legfontosabb gazdasági indikátorok értékei a Magyarországra vonatkozó értékeket is feltüntetve

Indikátor	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Emberi fejlettségi index_HUN	0,805	0,814	–	0,817	0,817	0,817	0,818
Emberi fejlettségi index_átlag (világszinten)	0,667	0,685	–	0,693	0,698	0,700	0,702
Emberi fejlettségi index_átlag (fejlett országok)	0,846	0,858	–	0,862	0,864	0,865	0,867
Emberi fejlettségi index_fenntartható lóágazattal rendelkező országok a jelölt érték fölött	0,844	0,857	–	0,864	0,868	0,869	0,869
GDP_HUN	11 092	15 598	12 907	12 958	13 983	12 784	13 487
GDP_átlag (világszinten)	–	–	13 719	14 412	15 992	15 031	14 800
GDP_átlag (fejlett országok)	31 131	41 410	–	37 836	42 274	41 274	40 098
GDP_fenntartható lóágazattal rendelkező országok a jelölt érték fölött	26 510	35 579	–	30 738	31 973	28 985	29 881
Rendelkezésre álló jövedelem_HUN	–	–	20 308	20 468	20 592	20 225	21 095
Rendelkezésre álló jövedelemátlag	–	–	32 010	32 746	33 003	33 004	33 196
Rendelkezésre álló jövedelem_fenntartható lóágazattal rendelkező országok a jelölt érték fölött	–	–	31 670	31 516	30 734	30 723	30 134
Utazás és Turizmus Versenykép. Index_HUN	–	–	4,45	–	4,54	–	4,51
Utazás és Turizmus Versenykép. Index_átlag	–	–	4,08	–	4,09	–	4,09
Utazás és Turizmus Versenykép. Index_fenntartható lóágazattal rendelkező országok a jelölt érték fölött	–	–	4,92	–	4,92	–	4,98
Egyéb, az emberi fejlődési index és az egy főre jutó GDP alapján meghatározott gazdasági színvonalhoz képesti előrelépéshez szükséges legfontosabb gazdasági indikátorok* értékei							
Bruttó megtakarítás_HUN	–	–	19,50	20,93	21,22	20,94	23,89
Bruttó megtakarítás_átlag (világszinten)			21,15	22,11	23,28	22,76	20,83
Bruttó tőkeképzés_HUN	–	–	20,28	20,64	20,45	19,21	19,82
Bruttó tőkeképzés_átlag (világszinten)	–	–	23,79	24,22	24,37	24,13	23,30
Külföldi közvetlen beruházás_HUN	–	–	–296	–2 093	1 054	1 072	–416
Külföldi közvetlen beruházás_átlag (világszinten)	–	–	2 633	3 668	2 248	1 399	1 850

Megjegyzés: * az emberi fejlődés és a gazdasági növekedés közötti kapcsolat vizsgálatának nemzetközi kutatási eredményei szerint, az emberi fejlődés elősegítéséhez szükséges változók némelyike.

Forrás: saját szerkesztés a World Bank, 2015; OECD, 2015; Human Development Report, 2014; Social Progress Index, 2014; World Economic Forum, 2009, 2011, 2013 adatai alapján

Magyarországot – csak az egy főre jutó GDP és az egy főre jutó rendelkezésre álló jövedelem alapján tér el attól a tendenciától, amelyet a lóversenyezésben és a lovassportokban regisztrált országokra vonatkozóan megfi-

gyeltem. Vagyis a világ számos országával szemben jelentős előnye és potenciálja van a lóágazat működésére vonatkozóan, amit a lovas indikátorokkal történő jellemzése is megfelelően alátámaszt. Érdemes ezen po-

tenciálok kiaknázására figyelmet fordítani.

Ugyanakkor Magyarország az emberi fejlődési index, a társadalmi előrehaladási index, az egy főre jutó GDP, az egy főre jutó rendelkezésre álló jövedelem és az utazás és turizmus versenyképességi index jelentősen alacsonyabb értékeivel jellemezhető, mint azok a fejlett országok, ahol a lóágazat fenntarthatóan és versenyképesen működik, jelentős nagyságrendű gazdasági hatást termelve. Magyarország lovas tradicionális értékei feljogosítanak a magyar lóágazatot arra, hogy a világ legfejlettebb lóágazatai közé tartozzon. A kutatás eredményei szerint viszont a gazdasági tényezők – életminőség, emberi fejlődés – szerepe elsődleges a kereslet generálódásában (nagyságrendi szempontok szerint vizsgálva).

Magyarországnak a gazdasági mutatók alapján tapasztalt hátrányai részben magyarázatot adnak arra, hogy a lóhoz kapcsolódó tevékenységek iránti kereslet (immateriális szükségletek kielégítése iránti igény) miért kevésbé jellemző Magyarországra, mint a többi fejlett országra. Ahogyan a szakirodalmi áttekintésben láthattuk, az immateriális igények jelentős

nagyságrendben való kialakulása a materiális szükségletek kielégítése lehetőségeinek biztosításától függ, amely nemzetgazdasági tényezők függvénye.

Ez az oka annak, hogy a lóágazat ellátási láncának teljes egészében a termelési szerkezetek még nem (teljes mértékben) alkalmazkodtak azokhoz az új kihívásokhoz, amelyek középpontja az emberi fejlődés (a jólét). Amennyiben a ló „új szerepeihez” való viszonyulásban nem következik be változás, a lóágazat fenntartható fejlődése nem várható.

Érdeemes emlékeztetben tartani, hogy a ló a lovas forradalomban immateriális igények kielégítését szolgálja, ami a lóágazattal kapcsolatos tárgyalások korábbi keretrendszerét – amit a materiális szükségletek kielégítése kapcsán alkalmaztak – teljes mértékben felülírja. A makrosztintú gazdaságpolitikának semmi oka a lóágazattól való eltávolodásra a lovas forradalomban, hiszen politikájának fő célkitűzése a lóágazatban támasztott keresletnek előfeltétele. Ugyanakkor a lóágazat is jelentősen hozzájárul az emberi fejlődéshez, a generálódó gazdasági hatások révén pedig a nemzetgazdaság teljesítményéhez.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) BOOZER, M. – RANIS, G. – STEWART, F. – SURI, T. (2003): *Paths to success: The relationship between human development and economic growth*. Center Discussion Paper 874. [2015.09.22.] <http://ssrn.com/abstract=487469> – (2) BRADE, W. (2013): *Die deutsche Reitpferdezucht - aktueller Stand und wirtschaftliche Bedeutung*. Zeitschrift für Agrarpolitik und Landwirtschaft. [2014.08.15.] <http://buel.bmel.de/index.php/buel/article/view/Brade/brade-html> – (3) BRITISH HORSE INDUSTRY CONFEDERATION – DEFRA (2005): *Strategy for the Horse Industry in England and Wales*. [2014.02.04.] https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69260/pb11323-en-horse-industry-strategy-051128.pdf – (4) CLARK, H. (2012): *Beyond GDP – Measuring the Future We Want*. [2014.12.18.] <http://www.undp.org/content/undp/en/home/presscenter/speeches/2012/06/20/helen-clark-beyond-gdp-measuring-the-future-we-want.html> – (5) COBB, C. – HALSTEAD, T. – ROWE, J. (1995): If the GDP is up, why is America down? *The Atlantic*, October 1–22. pp. [2015.01.04.] <http://www.theatlantic.com/past/politics/ecbig/gdp.htm> – (6) DE CHARMS, R. (1968): *Personal causation*. Academic Press, New York – (7) DECI, E. L. – RYAN, R. (1991): A motivational approach to self: Integration in personality. In Dienstbier, R. (ed.): *Nebraska symposium on motivation: Volume 38. Perspectives on motivation*. 237–288. pp. Lincoln: University of Nebraska Press – (8) DECI, E. L. – VANSTEENKISTE, M. (2004): Self-determination theory and basic need satisfaction: Understanding human development in positive psychology. *Ricerche di Psicologia*, Vol. 27 No. 1. 23–40. pp. – (9) DELOITTE (2005): *The Economic Impact of the Horse Industry on the United States*. American Horse Council Foundation, Cornell University, 3–43. pp. – (10)

- DELOITTE (2013): *Estudio del impacto del sector ecuestre en España*. Federación Hípica Española, Madrid, 4–321., 107–191, 239–265. pp. – (11) ERNST, J. (2008): *100 év a magyar lovassport történetéből 1872–1914*. I. kötet. Cartaphilus Kiadó Kft. – (12) EVANS, V. (2010): *Canadian horse industry profile study*. Strategic Equine Inc. 1–110. pp. [2011.10.11.] <http://www.strategicequine.ca/> – (13) FEI (2006): *FEI results at the World Equestrian Games, 2006*. [2016.02.24.] http://history.fei.org/sites/default/files/WEG_2006_Endurance_Results.pdf – (14) FEI (2015): Személyes közlés. – (15) FORGEARD, M. J. C. – JAYAWICKREME, E. – KERN, M. L. – SELIGMAN, M. E. P. (2011): Doing the right thing: Measuring wellbeing for public policy. *International Journal of Wellbeing*, 1 (1) 79–106. pp. doi:10.5502/ijw.v1i1.15. – (16) GORDON, J. (2001): *The horse industry. Contributing to the Australian economy*. RIRDC publication. 1–54. pp. [2010.08.03.] <http://www.horsecouncil.org.au/ahic/index.cfm/topics/surveys/the-horse-industry-contributing-to-the-australian-economy/> – (17) GURRÍA, A. (2011): *Introductory Remarks on Measuring Progress*. First Session. [2014.12.18.] <http://www.oecd.org/about/intrductory-general/yourbetterlifeindex.htm> – (18) HÄGGBLOM, M. – RANTAMÄKI-LAHTINEN, L. – VIHINEN, H. (2006): *Equine sector comparison between the Netherlands, Sweden and Finland*. *Equine Life*. MTT Agrifood Research Finland. Life04ENV/FI/000299. [2014.05.12.] http://ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm?fuseaction=home.showFile&rep=file&fil=EquineLIFE_Sector_Comparison.pdf – (19) HALL, J. (2010): Measuring what matters to make a difference. Symposium 151. *Journal of Future Studies*, 15 (2) 151–154. pp. – (20) HECKER, W. (2011): *Hires versenylovak*. IAT Kiadó és a Studia Germanica Kft., Budapest, szerk. Brenyó József – (21) HENLEY CENTRE (2004): *A report of research on the horse industry in Great Britain*. British Horse Industry Confederation. 24–27. pp. [2014.02.04.] <http://www.bhic.co.uk/downloads/henley-report.pdf>. – (22) HODGETT, A. – O'KEEFE, N. (2013): *Analysis of the economic impact of the Irish Thoroughbred Industry*. 1–18. pp. [2014.10.09.] <http://www.itba.info/wp-content/uploads/2013/07/Dukes-Report-II-October-2013-Update.pdf> – (23) HORVÁTH Á. (2002): In Tibay Gy.: *A magyar lótenyésztés az EU csatlakozás tükrében*. Országos konferencia előadásai, hozzászólásai. Szent István Egyetem, GTK Vezető és Továbbképző Intézet kiadványa – (24) *Human Development Report*. United Nations Development Program/Egyesült Nemzetek Szervezete Fejlesztési Programja, 1990, 1., 10. p. [2015.01.09.] http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_1990_es_completo_nostats.pdf – (25) *Human Development Report*. United Nations Development Program/Egyesült Nemzetek Szervezete Fejlesztési Programja, 2014. 164–167. pp. [2015.01.04.] <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf> – (26) JEZ, C. – COUDURIER, B. – CREESSENT, M. – MÉA, F. (2013): *Factors driving change in the French Horse Industry to 2030*. *Advances in animal biosciences*, 4. kötet 2. különdíás kiadás 66–105. pp. – (27) LEJEUNE, A. L. (2010): *Analyse du potentiel de marché de l'élevage de chevaux de sport en Belgique et approche marketing*. Doktori (PhD) értekezés. – (28) LÓVERSENYZŐ HATÓSÁGOK NEMZETKÖZI SZERVEZETE – IFHA (2013): Adatbázis. [2015.08.25.] <http://www.horseracingintfed.com/default.asp?section=Resources&area=4> – (29) OECD (2009–2013): [2015.11.20.] <https://data.oecd.org/hha/household-disposable-income.htm> – (30) POLICY RESEARCH CORPORATION (2008): *De paardensector als economische en maatschappelijke actor in Vlaanderen. Een analyse van het economisch en sociaal-maatschappelijk profiel en belang van de Vlaamse paardenhouderij*. 1–19. pp. [2015.09.22.] <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-paardensector-als-economische-en-maatschappelijke-actor-in-vlaanderen-een-analyse-van-het-economisch-en-sociaal> – (31) RAMIREZ, A. – RANIS, G. – STEWART, F. (1998): *Economic Growth and Human Development*. QEH Working Paper Series - QEHWPS18. [2015.09.22.] <http://www3.qeh.ox.ac.uk/pdf/qehwp/qehwps18.pdf> – (32) RANIS, G. (2004): *Human Development and Economic Growth*. Center Discussion Paper No. 887. [2015.09.22.] http://www.econ.yale.edu/growth_pdf/cdp887.pdf – (33) RANIS, G. – STEWART, F. (2005): *Dynamic Links between the Economy and Human Development*. DESA Working Paper No. 8. ST/ESA/2005/DWP/8. [2015.09.22.] http://www.un.org/esa/desa/papers/2005/wp8_2005.pdf – (34) SCHNEIDER, H. W. – MAHLBERG, B. (2005): *Die volkswirtschaftliche Bedeutung der Pferdevirtschaft in Österreich Makroökonomische Studie*. 1–58. pp. [2010.10.23.] <http://pferdaustria.info/download/text/151/Endversion.pdf> – (35) SEN, A. (2010): *Interview on the 20th anniversary of the human development index*. [2015.02.20.] http://ec.europa.eu/environment/beyond_gdp/key_quotes_en.html – (36) *Social Progress Index*. Social Progress Imperative, 2014. [2014.12.29.] <http://socialprogressimperative.org/data/spi/countries> – (37) SPORT HORSE IRELAND (2013): *Economic contribution of the Sport Horse Industry to the Irish Economy*. *National*

Development Plan. 1–49. pp. [2014.10.09.] <http://www.euroequestrian.eu/wp-content/uploads/2013/09/Economic-Contribution-of-the-Sport-Horse-Industry-to-the-Irish-Economy4.pdf> – (38) STIGLITZ, J. – SEN, A. – FITOUSSI, J.-P. (2009): *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. 7–287. pp. [2015.01.09.] http://www.stiglitz-senfitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf. – (39) TAY, L. – DIENER, E. (2011): Needs and Subjective Well-Being Around the World. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 101 No. 2. 354–365. pp. – (40) *Travel and Tourism Competitiveness Report*. World Economic Forum, 2009. 15 p. [2016.01.06.] http://www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_TravelTourism_Report_2009.pdf. – (41) *Travel and Tourism Competitiveness Report*. World Economic Forum, 2011. 17 p. [2016.01.06.] http://www3.weforum.org/docs/WEF_TravelTourismCompetitiveness_Report_2011.pdf – (42) *Travel and Tourism Competitiveness Report*. World Economic Forum, 2013. 18 p. [2014.03.05.] http://static.hosteltur.com/web/uploads/2013/03/WEF_Competitividad_turystica_2013.pdf – (43) WHITE, R. W. (1959): Motivation reconsidered. *Psychological Review*, 66 297–333. pp. – (44) WORLD BANK (2015): Adatbázis. [2015.11.15.] <http://datos.bancomundial.org/indicador>

Lovas szolgáltató tevékenységet végző vállalkozások működésének vizsgálata Mosonmagyaróvár környékén

GOMBKÖTŐ NÓRA – KRÁNITZ ZSÓFIA – PONGRÁCZ LÁSZLÓ

Kulcsszavak: gazdaságos ló tartás, költségek, bevételi lehetőségek, tartástechnológia, hasznosítási irány.

JEL-kód: Q12.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A szakszerű és gazdaságos ló tartást számos tényező befolyásolja. Ennek kapcsán nem lehet eltekinteni a ló sajátos faji igényeitől, melyek leginkább talán a tartási és takarmányozási területen jelentkeznek. Ugyanakkor a munkavégzés mikéntje, illetve a hasznosítás módja is nagymértékben befolyásolja, hogy milyen ráfordításokkal szükséges számolni a ló tartónak, illetve milyen hozamokat, bevételt remélhet és milyen forrásokra támaszkodhat. Végso soron a jövedelmezőséget – leegyszerűsítve – a költségek és a bevételek viszonya határozza meg.

Jelen munkánk során a ló tartáshoz kapcsolódó költségek és lehetséges bevételek alakulását vizsgáltuk Mosonmagyaróváron és vonzáskörzetében működő lovas szolgáltatót végző vállalkozásoknál. Nehézséget jelentett, hogy egyrészt az ágazat speciális jellege miatt a ló tartás gazdasági hatásaira vonatkozó szekunder adatok semmilyen formában nem álltak rendelkezésre, másrészt az alapadatok a gyakorlatban szokásos és elterjedt csoportosításban voltak elérhetőek. Az általunk vizsgált vállalkozások adataiból ugyanakkor egyértelműen kimutattuk, hogy a ló tartás során felmerülő költségek legnagyobb része munkabéreköltség, melyet az egyéb költségek, majd a takarmányozással, végül pedig az állatorvosi ellátással kapcsolatos költségek követnek. Munkánk eredményeként bizonyítást nyert, hogy a ló tartás egy idő- (és/vagy munka-) igényes tevékenység.

Kiemelésre érdemes, hogy amíg az összes termelési költség esetében egyértelműen kimutatható a tartástechnológia hatása, addig a fajlagos költségnél ettől eltérő eredményeket kaptunk. Ebben az ágazatban is fontos tehát az üzemi és üzemgazdasági szempontból egyaránt optimális állatlétszám meghatározása és kialakítása, hiszen az állatok telepenkénti egyedszáma jelentősen befolyásolja a fajlagos költségek alakulását és ezzel alapvetően határozza meg a vállalkozás gazdaságos működését.

BEVEZETÉS

A ló mint haszonállat gazdasági jelentősége az utóbbi évtizedekben jelentősen csökkent, de az ember mindennapjainak részeként, egészségének védelmében, szabad idejének eltöltésében egyre nagyobb szerepet kap. Idegenforgalmunkban is

nagy jelentőséggel bír a ló. Fontos gazdasági érdek hazánk számára, hogy mind a fejlődő idegenforgalmat, mind a lakosság egészségének megőrzését a sport és a kikapcsolódás által, valamint a ló iránti külföldi keresletet a ló tenyésztés a megfelelő színvonalon kielégítse (Bodó – Hecker, 1998; Düle et al., 2005). Ezen kívül a ló fontos

szerepet játszik a munkahelyteremtésben, például Németországban minden három óra jut egy munkahely.

A ló egyik legfontosabb szerepe tehát napjainkban az ember és a természet közötti kapcsolat megteremtése, fenntartása, erősítése. Magyarország nemzeti lovas programja a *Kincsem Nemzeti Lovas Program*, amely azzal a céllal jött létre, hogy a hazánkban évtizedekkel ezelőtt hanyatlásnak indult lovas ágazatot ismét fejlődő pályára állítsa, annak érdekében, hogy az ország újra méltán viselhesse a „lovas nemzet” címet. A Magyar Kormány 2012. február 29-én fogadta el a Kincsem Nemzeti Lovas Programot, melynek főbb területei érintik a lótenyésztést, a lovas kultúra köznevelésben történő megjelenítését, továbbá a szakoktatás és a szakemberképzés egységes keretbe foglalását, a lóversenyzést és a lovasportokat, az egységes vagyongazdálkodás feltételeinek megteremtését és a kiemelt létesítményfejlesztéseket, a szabadban való lovaglás jogszabályi kereteinek megteremtését és összehangolását, valamint a lovas ágazati marketinget. Az 1061/2012. (III.12.)

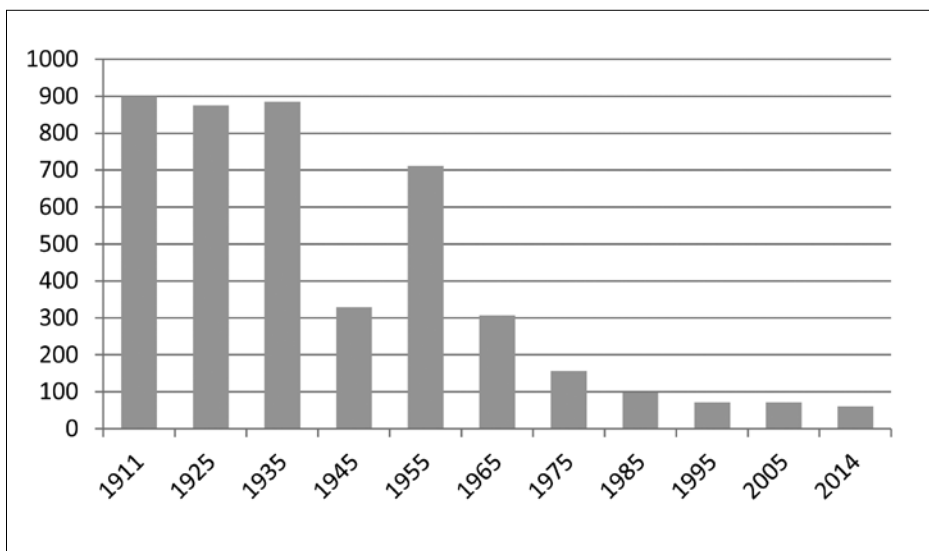
Kormány határozat 14 pontban jelöli meg azokat a szakmai feladatokat, melyeknek elvégzése a lovas ágazat fellendítésének érdekében szükséges. Mindezen feladatok közös sajátossága, hogy külön-külön talán kevésbé látványos módon, de összességében – még mindig csak közvetetten – jelentős gazdasági, társadalmi és kulturális hatást képesek kifejteni, leginkább az idegenforgalom, a turizmus, a rekreáció, valamint a munkahelyteremtés és a vidéki térségek felzárkóztatása révén.

AZ ÁGAZAT HELYZETE HAZÁNKBAN ÉS AZ EU-BAN

Az 1900-as évek elején Magyarország lóállománya megközelítette a 900 ezret, mely az I. világháború során 20 százalékkal csökkent. A két világháború közötti időszakban folyamatosan nőtt a lovak létszáma. A nagyobb testű, tömegesebb lovak, mint például a nóniusz, a nagy erejű hidegvérű fajták és a keresztezésükkel előállított „sodrott” lovak előtérbe kerülése a szállítási feladatok növekedésének volt köszönhető. A II. világháború következménye az 1945.

I. ábra

A lóállomány változása Magyarországon 1911 és 2014 között, ezer db

évi 330 ezres lóállomány, mely a háború előtti létszámnak csupán 37 százaléka. 1955-re ugyan a lóállomány a kétszeresére nőtt, de a háború előtti létszámot már soha nem érte el. A gépesítés miatt a ló egyre inkább kiszorult a mezőgazdaságból, a közlekedésből és a harcászatból is, így 1965-re a hazai lólétszám már csak 300 ezer volt, s 1985-re a 100 ezer egyedet sem érte el (*Schindele, 2000*). A hazai állomány 2012-ben 74 ezerre tehető. Az 1. ábra az állomány változását mutatja be az 1911 és 2014 közötti időszakokra vonatkozóan.

A lólétszám az Európai Unióban jelenleg meghaladja az 5 millió egyedet. Korábban betöltött szerepét – mezőgazdaság, kereskedelem, harcászat – azonban itt is elveszítette, ma már inkább csak a szabadidős tevékenységekben és rekreációban, továbbá a sportban van komolyabb jelentősége. A létszám csökkenése tehát – a hazai helyzethez hasonlóan – ezekben az országokban is megfigyelhető, egyedül az Egyesült

Királyságban növekedett az állomány. Valószínűleg ez annak köszönhető, hogy a második ipari forradalom hatása korábban érvényesült. Jellemzően azonban 40-60%-ára esett vissza a létszám, kivételt képez Magyarország, Lengyelország és Belgium-Luxemburg, ahol a korábbi 15%-át sem éri el. A volt keleti blokk országait ilyen szempontból nehezebb vizsgálni, mert kevesebb információ áll rendelkezésre. 2000 óta Csehország, Horvátország és Szlovénia állománya nőtt, a többi volt szocialista országban – Magyarországgal egyetemben – a 60-as évek óta töretlenül csökkent az állomány. Romániára is igaz ez a megállapítás, ugyanakkor a mezőgazdasági szerkezetváltás hatására itt nem volt drasztikus visszaesés, az 1960-as évekhez képest csupán 24%. Európában napjainkban a legnagyobb lóállomány Romániában, Franciaországban, Németországban és Nagy-Britanniában található (1. táblázat), de az egy főre jutó lólétszám Románia után

I. táblázat

A lólétszám alakulása Európában, illetve a változás mértéke 1961–2010 között

Ország/lovak száma, ezer db	1961	1970	1980	1990	2000	2010	1961–2010, százalék
Ausztria	150	53	43	48	82	85	57
Belgium-Luxemburg	267	173	111	66	31	37	14
Bulgária	311	182	120	119	141	113	36
Dánia	125	145	50	38	40	60	48
Egyesült Királyság	155	145	145	169	300	390	252
Finnország	235	90	33	44	58	74	31
Franciaország	1 729	697	364	319	349	453	26
Hollandia	171	99	67	70	118	134	78
Írország	207	124	68	54	70	99	48
Lengyelország	2 730	2 585	1 780	941	550	291	11
Magyarország	463	231	126	75	70	61	13
Németország	1 159	402	446	484	476	462	40
Olaszország	408	296	273	271	280	300	74
Románia	1 000	686	566	633	858	764	76
Spanyolország	535	285	248	248	248	250	47
Svájc	95	53	45	45	50	62	65
Svédország	194	61	57	58	89	96	49

Írországban és Finnországban, míg az ezer hektárra jutó Belgiumban és Hollandiában a legmagasabb (*Liljenstolpe, 2009; Bodó – Hecker, 2013*).

A jövőben a ló gazdasági szerepe várhatóan nem csökken, sőt új piacok nyílhatnak meg. Korábban Nyugat-Európában túltermelés volt jellemző, ennek következményeképpen egy közepes minőségű lóhoz viszonylag alacsony áron hozzá lehetett jutni. Ugyanakkor napjainkra például Németországban – mely meghatározó ezen a területen – is szinte a felére csökkent a fedezetések száma, így a jövőben hiány várható a piacon.

A LOVAK HASZNOSÍTÁSA, LOVAS VÁLLALKOZÁSOK

A lovak hasznosításának módjai

A történelem során a lónak fontos szerepe volt a hadászatban, a közlekedésben, a mezőgazdaságban egyaránt, ugyanakkor mára teljesen megváltozott a feladata. A gazdaságossági megfontolások esetenként eltérőek, mivel a ló tartásnak sokféle célja lehet. A hasznosítás formájától nagymértékben függ, hogy milyen ráfordításokkal kell számolnia a ló tartónak, illetve outputját milyen formában tudja realizálni.

Napjainkban egyre inkább elterjedt a ló *szabadidős, hobbicélú* tartása, mely korábban ismeretlen volt. Mindenképpen meg kell említenünk a *lovas turizmust*, hiszen hazánk nagy hagyományokkal rendelkezik ezen a téren (*Novotni, 2008*). További hasznosítási irányt jelenthet a *lovas sportok*, valamint *lóversenyzés* céljából történő ló tartás. Napjainkban egyre nagyobb népszerűségnek örvend a *lovas terápia*, amely orvosi javaslatra történő, terápiás céllal alkalmazott kezeléssel jellemezhető foglalkozás a ló és a lovaglás hatásainak felhasználásával. A ló hasznosításának módja a *hústermelés* is, Magyarországon azonban a lóhús fogyasztása minimális, de a magyar vágóló számára továbbra is

biztos felvevők a nyugati piacok. Ez az „áru” szükségszerűen keletkezik, hiszen a munkában, sportban megöregedett, lesérült stb. egyedek hasznosításának nincsen más módja. Az egyhasznú lóhústermelésben a csikószaporulatnak legalább 80-85%-ot kell elérni, hogy a tevékenység nyereséges legyen. Különleges hasznosítási forma lehet még a *tejtermelés*. Vannak olyan tájak, ahol rendszeresen fejik a lovakat és fogyasztják a kanca erjesztett tejét. Speciális hasznosítási mód lehet még a *vizeletgyűjtés*. A vemhes kanca vizeletének hormontartalma gyógyszer-előállítás alapanyaga lehet. A ló által nyújtott „szolgáltatások” közül az egyik legkülönlegesebb a *szerűmtermelés*. Magyarországon ez a haszonvétel megszűnt (*Bodó – Hecker, 2013*).

Lovas vállalkozások

Az adott üzemben folytatott tevékenység és az általa nyújtott szolgáltatásnak megfelelően Magyarországon jelenleg a ló tartó vállalkozásoknak három fő típusát különböztethetjük meg.

A *méneselek, tenyésztő telepek* tenyésztéssel, szaporítással foglalkoznak. Fő termékük a született és felnevelt fiatal ló, melyet bizonyos szintig akár ki is képeznek. Alapvető a legelő és a tiszta, száraz pihenőhely megléte. Saját kiképzés esetén célszerű egyéb épületek fenntartása, mint például egy bokszos istálló vagy egy fedett lovarda. Tarthatók más kancatulajdonosok kancái is a szabad férőhelyeken, gondoskodva minden kapcsolódó szolgáltatásról, ami a tartáson kívül felmerülhet.

A következő típus a *bértartás* vagy *panziós ló tartás*. Ez egy olyan vállalkozás, ahol pénzbeli ellenszolgáltatás fejében a ló tulajdonosok lovaikat tarthatják, illetve egyéb szolgáltatásokat vehetnek igénybe. Ez a típus a ló tartás gazdaságilag előnyös formája, mely a nyugati országokban is nagyon elterjedt.

A ló tartás harmadik típusa a *lovasiskolák* és a *turizmussal foglalkozó vállalkozás*

sok. Itt a vállalkozó ellenszolgáltatás fejében saját lovait ajánlja fel lovaglásra. A ló bérbe adásán túl egyéb szolgáltatásokat is nyújthat.

A különböző vállalkozási típusok egymást kiegészítve és egyéb lovas, illetve nem lovas jellegű tevékenységgel együtt működnek (Pfau – Széles, 2001).

A ló tartás tehát speciális ágazatnak tekinthető, mivel nem sorolható egyértelműen az élelmiszer alapanyag-előállításra specializálódott „hagyományos” mezőgazdasági ágak közé, ugyanakkor nem is ipari tevékenység, de szolgáltatási jellege is csak részben nyilvánul meg. Ráadásul a lovat ma már – részben betöltött szerepének megváltozása okán – nem feltétlenül soroljuk a gazdasági haszonállatok közé, ehelyett egyre inkább a társállat kategória egyik reprezentánsaként találkozhatunk vele.

A LOVAS VÁLLALKOZÁS JÖVEDELMI VISZONYAINAK ALAKULÁSA

A lovas szektor sajátossága, hogy a profit sok esetben nem közvetlen, hanem közvetett formában jelenik meg. A piac keresleti oldalán jelennek meg azok a személyek,

akik versenyeztetés vagy egyéb célból nagy értékű egyedeket vásárolnak. A piacnak ezen oldalán jelentős számban vannak olyanok is, akik hobbilovat vásárolnak, illetve azok a vállalkozók, akik túralovaglásokot és turistalovagoltatást végeznek.

A ló tartás jövedelmezőségét a bevételek és költségek viszonya határozza meg (2. táblázat).

A ló tartáshoz kapcsolódó költségek

Ló tartás során fontos a tájékozódás, az előrelátható költségek megtervezése, valamint a lehetőségek felmérése. Minden esetben elsőként merül fel a kérdés, hogy hol, hogyan kerüljön az állat elhelyezésre, milyen körülményekre van szüksége. A tartástechnológia hasznosítás szerint eltérő lehet. Ennek alapján megkülönböztethető a tenyészkancák tartása, a csikónevelés, a hobbi-, munka-, sport- és versenylovak, valamint a tenyészmének elhelyezése. A lovak tartásához és a mindennapi munkavégzéshez szükséges létesítmények együtt jelentik a lovak életterét. A vemhes és csikós kancák elhelyezése futóistállóban vagy bokszokban történik. Míg a hobbilovaknál előfordul a legelőre alapozott szabad tartás is, addig a sport- és versenylovak esetében a bokszos

2. táblázat

A ló tartás bevételei és költségei

Bevételek	Költségek
<ul style="list-style-type: none"> – Ló kiképzés ára: • fiatal lovak belovaglása; • különböző szakágak részére lovak továbbképzése; • lovak előkészítése kanca-, illetve ménvizsgára. – Lovas képzés ára: • gyermekek oktatása rendszeresen, illetve táborszerűen; • idősebb, kezdő lovasok oktatása; • versenyzők rendszeres edzése, versenyekre való felkészítése. – Egyéb bevétel: • versenyrendezés (komoly bevételi forrás); • edzőtáborok, továbbképzések; • gyermektáborok; • bemutatók. 	<ul style="list-style-type: none"> – Munkabér; – takarmányköltség (abrak, széna, alom); – állat-egészségügyi költségek; – áram-, víz- és fűtési költség (rezsiköltség); – amortizáció; – gépek javítási költsége, üzemanyagköltség; – egyesületi díjak (például Lovas Szövetség tagsági díj); – versenyeztetési költség (szállítás, nevezési díj, startdíj, bokszdíj); – lóvásárlás költségei.

Forrás: saját szerkesztés

istálló mellé elengedhetetlen a lovas pálya megléte (Pongrácz et al., 2007).

Alapvető fontosságú kérdés továbbá, hogy mivel, hogyan és mennyit etessük/takarmányozzuk lovunkat ahhoz, hogy az állat igényeit megfelelően kielégítsük. A ló takarmányát tömegtakarmányok, gabonafélék, malom- és szeszipari melléktermékek, gyökér- és gumós takarmányok, fehérjetakarmányok, takarmánykiegészítők, valamint ipari keveréktakarmányok alkotják. Napjainkban az abraktakarmány mellett egyre elterjedtebbé válnak a lótapok. Számos előnnyel bírnak, áruk viszont a gazdasági abrakhoz viszonyítva lényegesen magasabb (Novotni, 2008). Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az abrak- és szálas takarmány termésmennyiségét és ezzel együtt az árát is jelentősen befolyásolja az adott év időjárása. Egy szélsőségesen száraz évben a takarmány ára az egekbe szökhet. Ilyen esetekben célszerű lehet a szükséges táplálóanyagok más úton történő pótlása. Megfelelő megoldásnak tűnik a jó minőségű lótapok etetése. Ezek beltartalmi összetevői garantáltak, a lovak számára értékes táplálóanyagokat tartalmaznak. Bár az alapanyagok áremelkedése kihat a lótapok árára is, de a piaci verseny miatt az emelkedés mégis kevésbé jelentős, mint a szemes gabonáknál. Ennek megfelelően bizonyos években/ esetekben árérték arányban kedvezőbb lehet a lótapok etetése (Rásky, 2012). Mindezek mellett természetesen az állat számára az ivóvíz és nyalósó biztosítása is fontos. A lónak a legmegfelelőbb a tiszta, mellékiztól mentes, 10-16 °C-os víz (Bodó – Hecker, 1998).

Mindezekon túl gondoskodni kell az állat egészségi állapotának megőrzéséről, így például a szükséges védőoltásokról, betegség esetén a megfelelő gyógyszerekről, kezelésekről. Az állatorvosi költségek egy része tervezhető, ugyanakkor számolni kell az állategészségügy terén olyan kiadásokkal is, amelyek előre nem tervezhetők. A kötelező állatorvosi teendők esetében

legfontosabb dolog a megelőzés (megfelelő istállóklíma, takarmányozás, ivóvíz, jó kondíció biztosítása). A megelőző oltásokat elegendő évente egyszer, illetve kétszer beadatni. Az oltóanyagok ára öt- és tízezer forint között mozog. A féreghajtást évente háromszor ajánlott elvégezni, egy-egy adag ára öt- és hétezer forint között mozog. Egyes betegségek, sérülések gyógyításának költségei jelentős (akár több százezer forintos) kiadást jelenthetnek a ló tartók számára.

Gazdasági állatok esetében állatfajtól és létszámtól függően meg kell állapítani, hogy milyen tudásszintű/szakmai képzettségű és mekkora létszámú munkaerőre van szükség ahhoz, hogy az állatok körüli teendők megfelelő módon kerüljenek ellátásra. A lótenyésztő feladatai közé tartozik a lovak tenyésztése, gondozása, mozgatása, tenyésztésének, a csikók nevelése és idomítása. Az állatokról való gondoskodás mellett feltétlenül elvégzendő feladat az istálló, valamint berendezéseinek és a felszereléseknek a karbantartása, a létesítmény rendben tartása is. A korszerű technikát alkalmazó, megfelelő tartási és egészségi körülményeket biztosító telepeken, gazdaságokban szükség van jól képzett munkaerőre. A lóápoló szakmája sokoldalú és változatos, napi általános munkája során ellátja a rábízott lovakat és gondozza felszereléseiket. A ló tartásban és ló sportban fontos ismernie az alkalmazott gépek és eszközök használatát során a balesetvédelmi előírásokat, hiszen a lovakkal való foglalkozás korántsem veszélytelen. Baleset esetén tudnia kell elsősegélyt nyújtani (ÁFSZ, 2008; ÁFSZ, 2010). A lovak körül foglalkoztatott személyek szakképzettsége, illetve gyakorlati téren szerzett tapasztalatai tehát különös jelentőséggel bírnak.

Ló tartás során jelentős költségekkel kell számolnunk. Az állat megvásárlása, a megfelelő hely biztosítása és a tartáshoz szükséges költségek mind-mind nagyon magasak. Ugyanakkor meg kell vizsgálni a másik oldalt is, hogy mekkora hasznot hozhat a ló tartás.

Hozamok és forrasszerzési lehetőségek a ló tartásban

A ló tartás bármely formájánál fontos a piaci környezet megismerése, a vevők igényeinek, valamint körének felmérése, a versenytársak (konkurencia) kínálatának feltérképezése. Fontos felmérni, hogy milyen képességek, lehetőségek állnak rendelkezésre, amiket a siker érdekében lehet használni. Speciális tudás, kitartás, szorgalom, megfelelő hozzáállás, valamint idő-, pénz- és energiabefektetés hiányában a vállalkozás sérülékennyé válik. A már működő vállalkozás esetén sem szabad megfélemlkezni a továbbképzésről (Csontó, 2014).

Értékesíthetünk csikót, melyet a profi lovasok és a kiképzők keresnek. Míg a hároméves, esetleg alapszinten belovagolt lovak iránti kereslet nagyobb, addig az idősebb, de már versenyeredményeket elért egyedek jóval magasabb áron értékesíthetők. Önmagában a csikóeladás ritkán eredményez nyereséget, így érdemes más tevékenységgel, szolgáltatással kiegészíteni a vállalkozást. Fontos szem előtt tartani, hogy a faj unipara volta miatt a hozam nem növelhető, de a minőség igen. A jövedelmezőséget tehát a költségek alacsonyan tartása és az eladásra szánt állat minősége szabja meg (Pfau – Széles, 2001).

Versenylóvak esetében a „haszonszerzés” meglehetősen esetleges, nagymértékben lófüggő. A versenyló tartása és versenyztetése tetemes kiadásokkal jár. Annak ellenére, hogy hatalmas összegek fektethetők be, nincsen garancia a megtérülésre. Számolni kell azzal is, hogy a versenylóvak csak néhány évig, 2 éves kortól 4-5 éves korig képesek megfelelő állapotban versenyezni, illetve bármikor előfordulhat, hogy a ló sérülést szenved.

A lovasiskolák költségei sem alacsonyak. A jövedelmező üzemeltetéshez érdemes legalább 10 lovat tartani, melyek vételára jelentős összeget tesz ki. A költségek további részét képezi a takarmányköltség,

valamint a lovagoltatáshoz lovanként meg kell vásárolni a felszereléseket és még a kisebb vállalkozásoknak is alkalmazniuk kell legalább egy oktatót/túravezetőt és egy lovaszt, akiknek a bére és járulékai is állandó költségtényezőként merülnek fel (Rásky, 2014).

Megfelelő szakmai gyakorlattal kell rendelkeznie annak, aki bértartásra vállalkozik. Ebben az esetben is minimálisan 10, de inkább 20-25 egyeddel érdemes elindítani a vállalkozást ahhoz, hogy profitálni lehessen belőle. A bértartás kapcsán mindenképpen leszögezhető, hogy a megbízható, jó hely keresett. Egyre több ilyen vállalkozással találkozhatunk a főváros környékén és más – főként nagyobb – településeken is.

Budapesten és környékén valamivel magasabb bértartási díjak a jellemzők, mint a vidéki területeken. Általában megállapítható, hogy vidéken havi 50-60 ezer forintért, míg Budapesten, illetve Pest megyében átlagosan havi 70-80 ezer forintért megfelelő körülmények között helyezhetők el a lovak. Természetesen a helytől, a szolgáltatásoktól függően ezek az árak lehetnek sokkal magasabbak is. Olyan helyen, ahol aránytalanul alacsonyak a díjak, ott feltehetően a körülmények sem megfelelőek (Mennyi hasznot hoz egy ló?, 2009).

Az ágazatban működő vállalkozások számára sem nemzeti, sem pedig európai uniós közvetlen (normatív) támogatás nem áll rendelkezésre. A kizárólag ló tartással foglalkozó vállalkozások tehát csupán e tevékenységhez közvetetten kapcsolódó, fejlesztési célt szolgáló, egyszeri támogatási lehetőségek valamelyikére pályázhatnak, amelyek azonban nem ezen állatok tartásához, valamint nem a lovas szolgáltatási tevékenység végzéséhez kapcsolódnak közvetlenül. Ezen támogatási összegek pályázat benyújtása révén érhetőek el és bizonyos fokú önerő meglétéhez kötöttek. Érdemes megemlíteni a vidéki turizmus különböző formáinak nemzeti támogatását, amelynek célja a fenntartható falusi agro- és ökoturisztikai fejlesztés, beruházások inf-

rastrukturális és szolgáltatási feltételeinek, marketingjének támogatása vidéki munkahelyek létrehozására vagy megőrzésére, melyben a lovas turisztika külön megemlítésre került. Ez a célprogram az Új Magyarország Vidékfejlesztési Programban (ÚMVP 2007–2013) szerepelt, az új Vidékfejlesztési Programban (2014–2020) eddig még nem írták ki, de minden bizonnyal hamarosan sor kerül rá. Szintén nemzeti szintű támogatás a mezőgazdasági üzemek korszerűsítéséhez, fejlesztéséhez nyújtott kedvezményes hitel- és lízingdíj-támogatás. Európai uniós forrásokból származó közvetett támogatási lehetőség az új Vidékfejlesztési Programban (2014–2020) is megcélzott állattartó telepek korszerűsítésére felhasználható támogatás. Amennyiben a vállalkozás őshonos lófajták tartásával foglalkozik, további lehetősége nyílik a „védett őshonos és veszélyeztetett mezőgazdasági állatfajták genetikai állományának in situ megőrzése” elnevezésű felhívásban szereplő támogatás igénybevétele. Az előbbi 2015 decemberében, az utóbbi 2015 novemberében került kiírásra (*Magyar Közlöny, 2015*).

Áttételesen jelenik meg az ágazatban, de a Vidékfejlesztési Minisztérium tenyésztésszervezési feladatokra, ezen belül lótenyésztésre évente mintegy 100–150 millió forintot fordít, mely alapvetően a fajtenyésztő egyesületek munkájának segítését célozza.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Vizsgálatunk során a lóartás ágazati költségeinek és bevételeinek alakulását tekintettük át nyolc, Mosonmagyaróváron és vonzáskörzetében működő, lovas szolgáltatói tevékenységet végző vállalkozásnál. A vizsgált vállalkozásokból kettő Mosonmagyaróváron, hat pedig Mosonmagyaróvártól 6, 12, illetve 18 kilométerre található. Egy családi gazdaság és egy alapítvány kivételével többségük kft.-ként működik. Három gazdaságnál a tartástechnológia teljesen extenzív, kizárólag szabad tartásra alapoz-

ott, három lovardában egyedi boxokban helyezik el az állatokat, míg a fennmaradó kettőben részben boxos, részben szabad tartásos (karámos) megoldást alkalmaznak. Az aktuális, helyben kialakult piaci árak mellett – 2014 októberével bezárólag – felmértük, áttekintettük, illetve összevetettük a lóartó vállalkozások esetében felmerülő különféle költségeket, továbbá bevételi, fejlesztési, forrásszerzési és/vagy igénybe vett támogatási lehetőségeket. Az adatgyűjtés a vállalkozások személyes megkeresését követően mélyinterjúval egybekötött kérdőív kitöltésével történt. Az adatok kiértékelése során elemeztük a vállalkozások takarmány-, állat-egészségügyi, munkabér- és egyéb jellegű költségeit, valamint a különféle bevételi lehetőségeiket. Kiszámoltuk az egy lóra jutó átlagos, éves költségeket, valamint ezen belül az egyes költség típusok megoszlását, továbbá megbecsültük a fedezeti volumen éves szintjét, ami alapján meghatároztuk a fix költségek megtérülése érdekében elvégzendő lovankénti legkevesebb munka mennyiségét.

Tekintettel arra, hogy a lóartás üzemgazdasági vizsgálatai a tudományos munkákban ez idáig nem, vagy csak kismértékben kaptak helyet, és a lóartáshoz kötődő üzemgazdasági adatok gyűjtését és feldolgozását összefogó információs adatbázis jelenleg hazánkban nincs kiépítve, ezért az ágazatban felmerülő költségeket és bevételeket kizárólag az általunk gyűjtött primer adatok felhasználásával állt módunkban elemezni és az elemzés eredményei alapján következtetéseket levonni. Az előzőekben leírtak miatt a kapott eredmények irodalmi forrásokkal történő összehasonlítása sem valósulhatott meg.

AZ ÁGAZAT KÖLTSÉGEINEK ALAKULÁSA

A vizsgált vállalkozások tartási és takarmányozási technológiája alapvetően megegyezik: napi kétszer vagy háromszor takarmányoznak, fő takarmány a réti széna és valamilyen – leginkább zab, esetleg

árpa – abraktakarmány (egy vállalkozásnál abrakot nem etetnek). Két vállalkozás a szükséges takarmánymennyiséget vásárolja, kettő maga állítja elő, míg négy egy részét előállítja, a másik részét pedig vásárolja. Abban mindegyik vállalkozás gyakorlata egységes, hogy a takarmányköltségeket igyekeznek csökkenteni, ám az egyes vállalkozások más-más módon. Ahol lehetőség van rá, ott saját természetű takarmánnyal vagy cégcsoporton belüli kedvezményes áron történő vásárlással törekednek a vállalkozások vezetői a takarmányozási jellegű kiadások mérséklésére. Takarmány vásárlása esetén leginkább a helyi vagy környékbeli termelőktől, vállalkozóktól történik a beszerzés (mely a

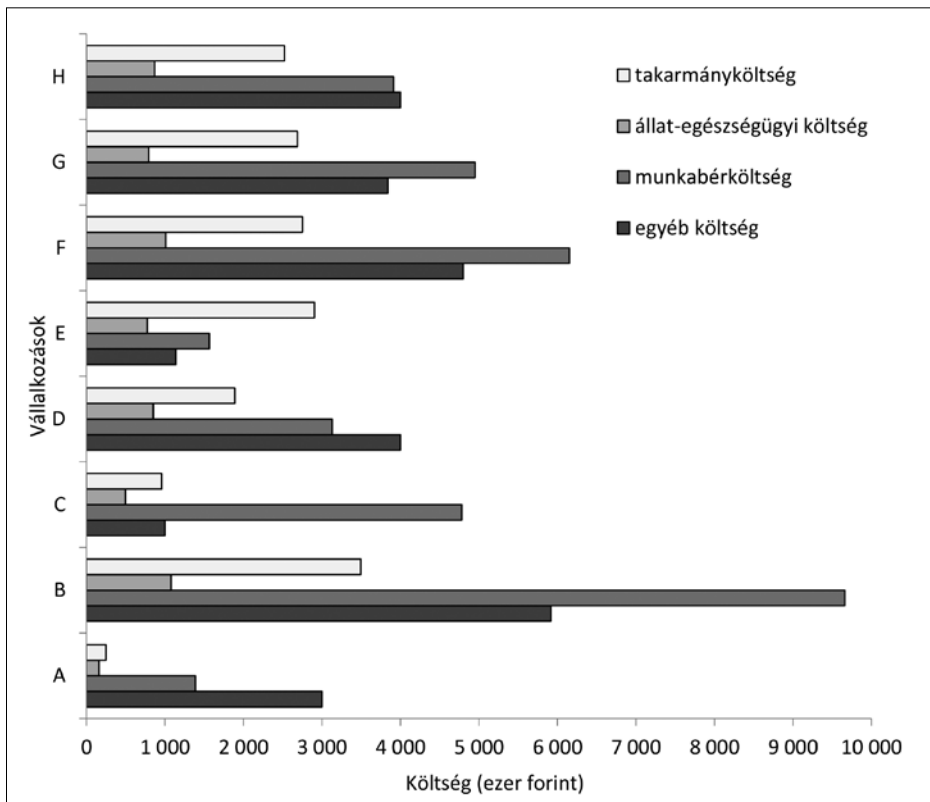
különböző kiegészítőkre nyilván nem vonatkozik). Munkánk során a vállalkozások által rendelkezésünkre bocsátott adatokat felhasználva összehasonlítottuk a különböző vállalkozások összes költségeit, illetve az egyes költségnemek alakulását, amit a 2. ábrában teszünk közzé. Továbbá elemeztük a fajlagos költségek alakulását az állatlétszám függvényében is (3. ábra).

Az eredményekből megállapítható, hogy a vizsgált vállalkozások többségénél az éves takarmányköltség 2,7-3 millió forint, az egy lóra jutó éves takarmányköltség pedig 50-120 ezer forint között mozog (mely havi szinten hozzávetőlegesen 4-10 ezer forintot jelent).

Az állat-egészségügyi költségek körébe

2. ábra

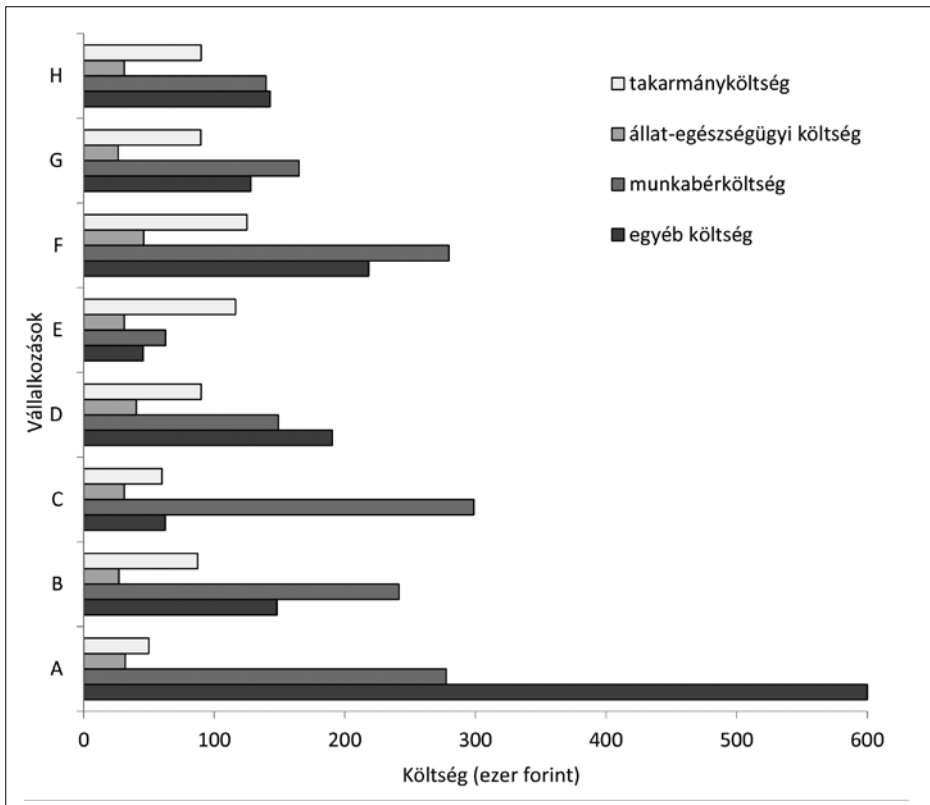
A költségnemek alakulása vállalkozásonként, évente

Forrás: saját vizsgálat

3. ábra

A fajlagos költségek alakulása vállalkozásonként, évente

Forrás: saját vizsgálat

általában a negyed- vagy félévenkénti féreghajtás, az éves vagy évente kétszeri vakcinázás és a vérvétel sorolható. Mindezekon felül az egy lóra jutó éves átlagos költség e területen körülbelül 20 ezer forint. Összességében a tervezhető éves állat-egészségügyi költség egy lóra körülbelül 30-40 ezer forint. A nyolc vizsgált vállalkozás ezen költségeinek átlaga 33 115 forint/ló/év (azaz mintegy 3 ezer forint havonta). Nem felelkezhetünk azonban meg az előre nem tervezhető kiadásokról, így például a sérülések, műtétek, betegségek kezelési költségeiről, melyek több százézer vagy milliós összeget is kitehetnek (és amelyhez a munkából történő kiesés, azaz a bevétel elmaradása is hozzáadandó).

A megkérdezett vállalkozások általában 2-3 főt alkalmaznak teljes vagy részmunkaidőben, akiknek a munkabére minimálbér vagy azt valamelyest meghaladó összeg. A kifizetett munkabért a munkaadó által kötelezően fizetendő járulékok – 1,5 százalékos szakképzési hozzájárulás és 27 százalékos szociális hozzájárulási adó – is terhelik, nagymértékben növelve ezzel a kiadásokat. 101 500 forintos minimálbér esetén a fizetendő járulékok összege 28 928 forint. A vizsgált vállalkozások által kifizetett munkabéreköltség 1,5-6 millió forint évente, átlagosan 201 745 forint/ló/év (azaz lovaként és havonta mintegy 17 ezer forint, jelentős szórással).

Az egyéb felmerülő költségekhez sorolha-

tók a rezsiköltség, bérleti díjak, különböző biztosítási díjak, karbantartási, amortizációs és javítási költségek, továbbá anyagbeszerzések vagy például a gépek és járművek üzemeltetési költségei. Ezen tételek alakulását rendkívül sok tényező befolyásolja, így az üzemméret, a tulajdonviszonyok, a tartási technológia módja vagy a vállalkozás profilja. A vizsgálatba vont vállalkozások esetében e költségek éves viszonylatban 1-6 millió forintot tesznek ki. A vizsgálatban szereplő, átlagosan 20-30 lóval működő vállalkozások fenntartása több százezer forintos nagyságrendű havonta.

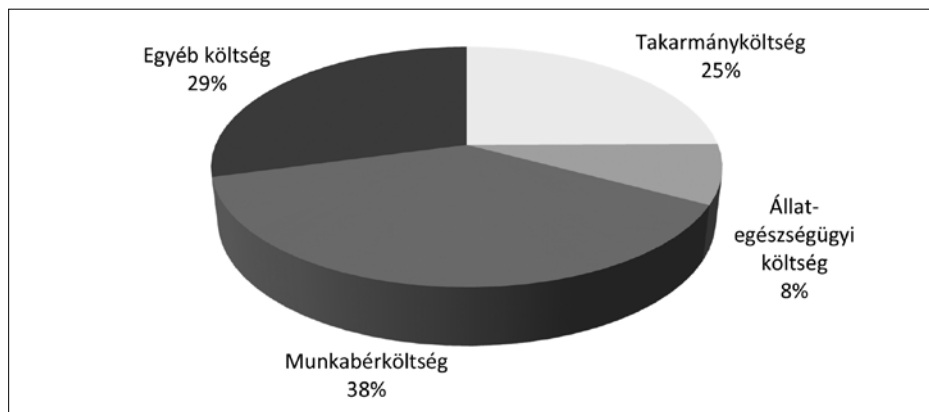
Fontosnak tartjuk annak hangsúlyozását, hogy a költségek alakulását a tartástechnológia nagymértékben befolyásolja. A termelési költségek esetében egyértelműen kimutatható a tartástechnológia hatása, mivel a szabad tartásos technológián alapuló vállalkozások (A; C; E) költségei lényegesen alacsonyabbak (5-7 millió forint) a boxos vagy vegyes tartású telepek (B; D; F; G; H) költségeinél, ahol ez az összeg éves viszonylatban jócskán meghaladja a 10 millió forintot. Fajlagos költségek tekintetében azonban ettől eltérő eredményeket kaptunk. A boxos tartástechnológiát alkalmazó vállalkozások átlagos állatállománya 20 és 30 egyed közötti. Ezek fajlagos össz-

költségei közel hasonlóak (400-500 ezer forint). A szabad tartásos lovardák közül azonban csupán annak az egynek alacsonyabb a fajlagos összköltsége, amelyik húsznál több lovat tart. Ez az összeg közel fele a boxos istállót fenntartó vállalkozások fajlagos összköltségének. Az az extenzív tartástechnológiát alkalmazó vállalkozás, amelyik húsznál kevesebb, de tíznél több ló tartásával foglalkozik, közel azonos fajlagos költséggel számolhat, mint istálló tartástechnológiájú versenytársai. Amelyiknél pedig tíznél is kevesebb ló található, annál ez az összeg közel kétszerese a boxos tartásnál tapasztalt átlagos értéknek. Megállapítható tehát, hogy a ló tartásban is – mint minden más állattartó ágazatban – az állatok egyedszáma jelentősen befolyásolja a fajlagos költségek alakulását és ezzel alapvetően határozza meg a vállalkozás gazdaságos működését. Ebben az ágazatban is fontos tehát az üzemi és üzemgazdasági szempontból egyaránt optimális állatlétszám meghatározása és kialakítása.

A következőkben a nyolc vállalkozás fajlagos költségeit együttesen vizsgálva összevetettük az azonos költségnemekhez tartozó összegeket és kiszámoltuk ezek összes költségen belüli arányát. Az egy lóra jutó éves költségeket a nyolc vállalkozás adataiból

Az egy lóra jutó éves költségek megoszlása

4. ábra

Forrás: saját vizsgálat

számolva a következőképpen alakulnak: az éves összköltség 515 316 forint, mely átlagosan havi mintegy 43 ezer forintot jelent lovanként. Ezen összegek 39 százaléka munkabéreköltség, 37 százaléka az egyéb költség, 17 százaléka takarmányozási és 6 százaléka az állat-egészségügyi költség, ahogy ezt a 4. ábra is szemlélteti.

BEVÉTELI LEHETŐSÉGEK, FORRÁSOK

Egy ló tartó vállalkozás működtetése az idő, munka és energiaráfordítás mellett jelentős anyagi terhet is jelent, így nagyon fontos – lehetőleg már előre és kellő pontossággal – tervezni, illetve a működés során folyamatosan követni, értékelni, hogy a vállalkozásnak milyen bevételi lehetőségei adódnak. Az általunk vizsgáltak közül szinte mindegyik vállalkozás bevételként számolhat a bértartás, illetve a lovaglásoktatás díjaival. Egyes lovardák foglalkoznak tenyésztéssel, versenyzéssel-versenyezetéssel, melyek szintén bevételi lehetőséget jelentenek számukra. A vizsgált körben gyakori a szállásadásból származó bevétel is (bár ez csak közvetetten kapcsolódik a ló tartáshoz).

A bértartás havi díja általában 40 000-65 000 forint, egy vállalkozás esetében 80 000 forint. A lovaglás, illetve az oktatás alkalmankénti díja általában 2000-4000 forint, mely azonban függ az időtartamtól, illetve attól, hogy futószáras, osztály- vagy tereplovaglásról, pónin vezetésről vagy egyéni foglalkozásról (esetleg versenyre történő felkészítésről) van szó. A szolgáltatások köre bővíthető még különböző gyermekprogramokkal, nyári táborokkal, szakkörök szervezésével, mely lehetőségekkel a vizsgált vállalkozások többsége él is. Végezetül, a vállalkozások pályázat útján is forráshoz juthatnak. Ilyen elnyert pályázat volt például a MOL Gyermekgyógyító Program, melynek összege 1,4 millió forint, vagy a Széchenyi Terv részeként fedett lovarda építésére biztosított ~12 millió forintos vissza nem té-

rítendő támogatás. Ezekben az esetekben azonban az utánkövetés további – főleg adminisztratív – feladatokat ró a nyertes vállalkozásokra (pl. jelentések készítése).

Ahhoz, hogy az adott vállalkozás eredményesen tudjon működni, a költségeknél nagyobb összegű bevételre kell szert tenni. Munkánk során minden egyes vizsgált vállalkozás esetében megállapítottuk a fedezeti ponthoz tartozó volument, azaz a termelésnek azt a szintjét, amely a fix költségek megtérülését éppen biztosítja. A vállalkozások bevételüket bértartásból, lovaglásoktatásból és szállásadásból szerzik. Mivel a szállásadás bizonytalan bevételi forrásnak minősül és egyébként sem kapcsolódik közvetlenül a lovas tevékenységhez, így kizárólag a bértartásból és a lovagoltatás óradijából származik előre tervezhető bevétel. Kalkulációkban tehát ez utóbbi két lehetőséget vettük csak számításba. A bértartási tevékenység esetében a költségek bizonyos hányada – a bértartási megállapodás részleteitől függően – a tulajdonosnál jelentkezik, miközben a vállalkozás biztosan számíthat az adott havi bevételre. A vizsgált lovardákban lévő lovak 25-35 százaléka bértartott ló, míg a többi egyed az adott vállalkozás saját tulajdonában van. A bértartás díja fix (átlagosan 55 000 Ft/ló/hó), így amennyiben feltételezzük, hogy egy évben állandó a bértartott lovak létszáma, akkor a vállalkozás minden hónapban ugyanazzal a bértartásból származó bevétellel számolhat.

A fedezeti ponthoz tartozó volument tehát a – bevétel másik forrását biztosító – lovaglásoktatási órák számában határoztuk meg az alábbi képlet segítségével:

$$Mkr = \frac{K_f}{\dot{a} - \dot{a}vk}, \text{ ahol } \dot{a}vk = \frac{K_v}{M},$$

ahol:

Mkr = kritikus mennyiség;

K_f = állandó (fix) költség;

\dot{a} = egységár;

$\dot{a}vk$ = átlagos változó költség;

K_v = összes változó költség;

3. táblázat

A lovas szolgáltatást végző vállalkozások fedezeti volumene

Vállalkozás	Fix költség (E Ft)	Változó költség (E Ft)	Tervezett lovagoltatási órák száma	Fedezeti volumen	
				óra/év	óra/év/ló
A	4 388	410	3 650	1 520	304
B	15 579	4 574	20 440	5 612	200
C	5 780	1 456	7 300	2 064	206
D	7 130	2 741	11 680	2 578	161
E	2 705	3 680	13 140	995	55
F	10 953	3 762	10 950	4 123	275
G	8 790	3 480	14 600	3 183	159
H	7 913	3 388	14 600	2 859	143

Forrás: saját vizsgálat

M = éves szinten tervezett előállítandó mennyiség.

Minden egyes lovarda esetében kiszámoltuk a fedezeti volument úgy, hogy a lovaglásoktatás egységárának a 3000 forintos óránkénti átlagos tarifát, míg az éves szinten előállítandó mennyiségnek a lovankénti 730 lovagolt órák számát vettük alapul (3. táblázat).

A 3. táblázat adatai jól rámutatnak a költségeknél tárgyalakra, miszerint közel azonos bértartási arány (25–35 százalék) mellett a fennmaradó költségek fedezéséhez a 20 lónál többet tartó extenzív vállalkozásnak (E) kell a legkevesebb lovaglásoktatási órát (995) beiktatnia évente, a 10 és 20 lovat tartónak (C) 1520-at, míg a boxos istállók tulajdonosainak ennek legalább kétszeresét. (Az „A” vállalkozás nem foglalozik bértartással.) Amennyiben azonban a fedezeti volument (azaz az egy év alatt oktattással töltendő órák számát) elosztjuk a lovardák saját lovainak számával, a boxos istállók oktattással töltendő óraszám kevesebb, mint extenzív versenytársaié (ez természetesen a magasabb állatlétszámból adódik). Amennyiben a lovagoltatási órák számát heti szinten vizsgáljuk, megállapítható, hogy még a legmagasabb óraszámú (304) vállalkozásnál is egy lóra egy héten hat óra lovagoltatással töltött idő jut. Ez egy egészséges ló számára még a szükséges

mozgásigényt sem éri el, azaz nem megterhelő. Ezenkívül az alkalmazottak száma is elegendő ennek megvalósításához. A felmérésben szereplő vállalkozások mindegyike évek óta eredményesen gazdálkodik, tehát az ott tartott lovak a nyereséges működéshez szükséges minimum fölötti munkát végeznek.

A lovas szolgáltatást végző vállalkozások esetében elmondható továbbá, hogy a tartástechnológiák és hasznosítási módok gazdasági hatásukat tekintve nagymértékben eltérnek egymástól. E tekintetben a tartás célja a meghatározó. Ennek megfelelően érdemes a tartástechnológiát megszabni.

KÖVETKEZTETÉSEK, ZÁRÓ GONDOLATOK

Vizsgálataink során egyértelműen kimutattuk, hogy a ló tartás során felmerülő költségek legnagyobb része munkabéreköltség, melyet az egyéb költségek, majd a takarmányozási, végül pedig az állatorvosi költségek követnek. Az adatok alapján is alátámasztást nyert tehát az a régről ismert megállapítás, hogy a ló egy idő- (és/vagy munka-) igényes állat. Természetesen annak, aki kedvtelésből foglalkozik lóval (akár a sajátjával), mindez kissé más megvilágítást nyer.

Az előzőekhez kapcsolódik az is, hogy a ló tartással összefüggésben nem elégséges csupán a takarmányozási költségeket elő-

retervezni, hiszen még számos – nagyságrendben ehhez mérhető, szintén jelentős – kiadással szembesül a lótarló a minden napok során, melyeket ugyanúgy ki kell tudni fizetni.

A vizsgálatainkba bevont vállalkozások gazdálkodási adataiból megállapítható, hogy amíg a takarmányozási és az állategészségügyi költségek nagyjából azonos nagyságrendet képviselnek, addig a munkabér és egyéb költségek – valamint természetesen az összköltség – vonatkozásában is többszörös eltéréseket tapasztaltunk. Eredményes – de legalább

nullszaldós – gazdálkodást feltételezve mindez a lovanként végzendő szükséges „minimum” munka mennyiségét is számottevően módosítja!

Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a felhasznált adatok jelentős részben az érintett vállalkozások hivatalos nyilvántartásaiból származnak. Az alapadatok, illetve a körülmények (árak, bérek, környezeti adottságok, vendégkör, tevékenység, elvárások stb.) változása természetesen kisebb-nagyobb mértékben módosíthatja az eredményeket, illetve árnyalhatja azok értékelését.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) ÁFSZ (2008): *Lovász*. Szakmaismertető információs mappa, <http://www.epalya.hu/media/mappa/lovasz.pdf> – (2) ÁFSZ (2010): *Mindig van választás. Lótarló és tenyésztő*. Szakmabemutató információs mappa, http://data.munka.hu/data/mediatar/pdf/felujitottak/lotarto_es_tenyeszto.pdf – (3) BODÓ I. – HECKER, W. (1998): *Lótenyésztők kézikönyve*. Mezőgazda Kiadó, Budapest – (4) BODÓ I. – HECKER, W. (2013): *Lótenyésztés, lótarló, lóhasználat*. Mezőgazda Kiadó, Budapest – (5) CSONTÓ Z. (2014): Lóval pénzt keresni – Speciális tudás, keresett élmények... *Lovasélet*, 15/1. 42–44. pp. – (6) DÜLE, M. – MIESNER, K. – MIESNER, S. – PLEWA, M. – PUTZ, M. – VELTJENS, C. – ERLEY, O. (2005): *A jól képzett ló*. Mezőgazda Kiadó, Budapest – (7) KSH (2014): *Hosszú idősorok – agrárcenzusok – Szarvasmarha-, sertés-, ló- és juhállomány, 1851–2013*. http://www.ksh.hu/docs/hun/agraar/html/tabl_5_1_1.html – (8) LILJENSTOLPE, C. (2009): *Horses in Europe*. Swedish University of Agricultural Sciences. – (9) MAGYAR KÖZLÖNY 144. sz. 2015. október 6. – (10) Mennyi hasznot hoz egy ló? *Haszonagrár*, 2009. május 18. – (11) NOVOTNI P. (2008): *Magyar lovak* – Fókuszban a hazai lófajták. Pro-Team Nonprofit Kht., Nyíregyháza – (12) PFAU E. – SZÉLES GY. (2001): *Mezőgazdasági üzemtan II*. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest – (13) PONGRÁCZ L. – BOKOR Á. – BURUCS B. – CZIMBER GY. – NAGY L. (2007): *Lóerő*. Equinter Kiadó, Budapest – (14) RÁSKY P. (2012): Most érdemes lótarlóban gondolkodni! *Lovasélet*, 13/11. 36–38. pp. – (15) RÁSKY P. (2014): Happy end? „Nyilvános a lovardatörvény” módosításának tervezete. *Lovasélet*, 15/3. 33. p. – (16) SCHINDELE M. (2000): Állattenyésztés. In: BALOGH M. – BEKÉNYI I. – DÁNYI D. – ÉLESZTŐS L. – HERNÁDI L. M. – OROS I. – TINER T. (szerk.): *Magyarország a XX. században. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*. Babits Kiadó, Szekszárd

Pálinkabérfőzdek fejlesztési lehetőségének vizsgálata

HARCSA IMRE MILÁN

Kulcsszavak: pálinka, beruházásgazdaságosság, nettó jelenérték, egylépcsős lepárlás, scenárióelemzés.

JEL-kód: Q00.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Magyarországon a pálinkakészítés több évszázados hagyományokkal rendelkezik. A készítés módja szerint történhet hagyományos kisüsti, vagy modernebb és egyben gazdaságosabb egylépcsős technológiával. A kisvárdai kistérség üzemei döntő többségében még a régi berendezéseket használják, melyek napjainkban kevésbé költséghatékonyak. A pálinka minőségének javítása, illetve a költségsökkentés hatékony eszköze lehet egy modern technológiába történő beruházás, melynek megvalósíthatóságát vizsgálom a cikkben beruházásgazdaságossági mutatók (nettó jelenérték, belső megtérülési ráta, jövedelmezőségi index és diszkontált megtérülési idő) segítségével. Számításaim során többféle scenáriót (optimista, realista és pesszimista) vizsgáltam. Az üzemek forgalmára – ezáltal bevételeire – kiemelt hatással bír a jogszabályi környezet változása, mely 2010 óta igen gyakori, 2015 januárjától pedig kedvezőtlen irányba mozdult el a bérfőzés jövedéki adójának újbóli bevezetésével. További problémát jelent a mezőgazdasági alapanyag-termeléstől (gyümölcsstermés) való függés, valamint a magánfőzés megléte. Összegzőképpen megállapítható, hogy csak kedvező gazdasági környezet tenné lehetővé a beruházás megvalósítását.

BEVEZETÉS

Magyarország nagy hagyományokkal rendelkezik a pálinka előállítás terén. A párlatkészítés két módja, a magyar kisüsti és a német oszlopos technológia jelentős eltérést mutat. A kisüsti módszerben kétszer desztillálnak szakaszos desztillálóval, míg az oszlopos eljárásban egyszer desztillálnak és a művelet ebben az esetben rektifikálás. A pálinkafőzés idő- és energiaigényes folyamat. Különösen igaz ez a hagyományos kisüsti technológia esetén, ahol kétszer kell hőközlést és hűtést is alkalmazni (Bánvölgyi et al., 2013; Harcsa et al., 2014).

„Minden gyártónak az a célja, hogy minél rövidebb idő alatt, minél több terméket, minél jobb minőségben, minél kevesebb

ráfordítással tudjon előállítani, és azt minél alacsonyabb eladási áron tudja tartósan kínálni (mindezek teljesülése mellett még megfelelő nyereségtartalommal).” (Szűcs – Nagy, 2004)

A Hun-Dest Drink Kft. szeszfőzde felelős vezetőjeként fontos számomra, hogy bérfőzetőink elégedettek legyenek a nálunk készített pálinka minőségével. A pálinkafőzdek története immár több mint 30 éves múltra tekint vissza: még édesapám hozta létre 1983-ban és üzemeltette 1997-ig. Sajnálatos halála után néhány év szünet következett, majd 2001-ben egy évre újraindult a termelés, ám fizetett alkalmazottal nem volt gazdaságos, így ismét zár került az ajtókra. Miután megszereztem a szükséges képesítést, nővéremmel

vállalkozást alapítottunk 2010-ben, majd hozzáálltunk az üzem újraindításához, engedélyek beszerzéséhez, mely közel egy évet vett igénybe. A kedvező jogszabályi környezetnek köszönhetően rohamosan nőtt a forgalom, azonban a 2015 januárjától visszavezetett, bérfőzést érintő jövedéki adó jelentős keresletcsökkenést okozott, az évet veszteséggel zártuk.

A költségek szinten tartása, illetve amennyire lehetséges, minimalizálása érdekében felvetődött egy korszerű, egylépcsős lepárló berendezés vásárlásának gondolata. Ezen lehetőség vizsgálatához beruházásgazdaságossági számításokat végeztem, melyeket a következőkben mutatok be.

Munkám remélhetőleg a hasonló fejlesztésben gondolkodó mikroállalkozásoknak is segítséget nyújt a feltételek mérlegelésében, illetve a döntés-előkészítésben.

VIZSGÁLATI CÉLKITŰZÉSEK

Munkám célja a hagyományos technológiával rendelkező pálinkabérfőzde fejlesztési lehetőségének vizsgálata beruházásgazdaságossági számítások segítségével. Céлом, hogy választ kapjak egy modern, egylépcsős főzőüstre befektetett összeg megtérülési idejére vonatkozóan. Számításaim során figyelembe veszek többféle prognózist (optimista, realista és pesszimista), amelyeket a következő fejezetben részletezek. Elvárás, hogy lehetőleg az eszköz értékcsökkenésének elszámolási időszakában, tehát 7 éven belül térüljön meg a befektetés. Alapvető hipotézisem, hogy az egylépcsős pálinkafőző berendezés üzemeltetése gazdaságos, gyorsan megtérülő beruházás. Mivel nem csupán az elméleti oldaláról közelíttem meg a témát – valós beruházási szándék támogatására irányul –, így az eredmények használhatók lehetnek más ilyen irányú fejlesztést fontolgató pálinkabérfőző vállalkozások számára is. Itt ugyanakkor meg kell jegyezmem, hogy jelentős különbségek lehetnek az üzemek

költség-jövedelem viszonyai között azok földrajzi elhelyezkedése, a gyümölcsök beszerzési forrása, az ügyfélkör, az értékesítési csatorna, az alkalmazott technológiai megoldások stb. tekintetében.

VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

Feltételezések, sztenderd kiindulási adatok

1. A bérfőzetés mennyiségére vonatkozó feltételek.

A 2013-as évben lefőzött párlatmennyiséget vettem kiindulási alapnak az optimista lehetőség vizsgálatakor minden egyes évben. Így állandó magas forgalom, közel teljes kapacitáskihasználás valósul meg. Az említett évben 338 bérfőzető számára 7712,9 hlf párlat készült a Hun-Dest Drink Kft. üzemében, amely 15 425,8 liter 50%-os pálinkának felel meg (1. táblázat).

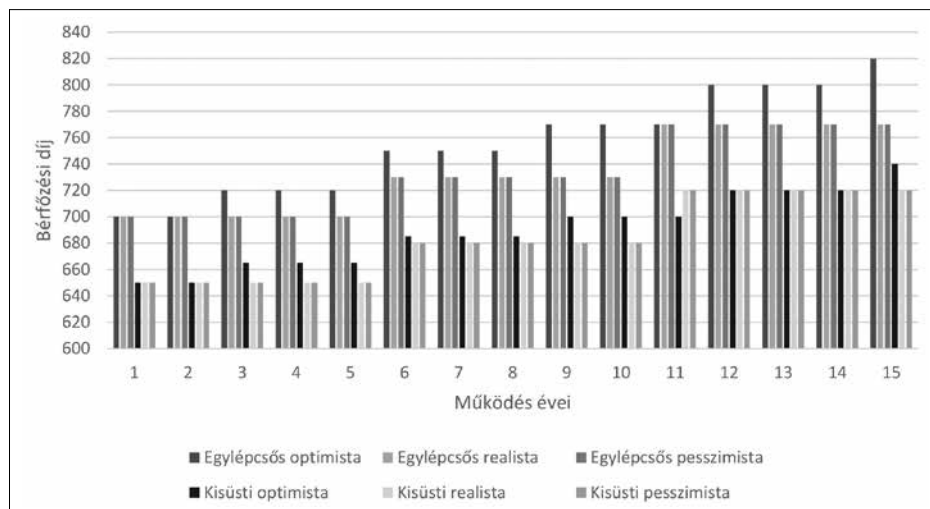
Realista, illetve pesszimista esetben a saját vállalkozás 2015-ös forgalmi adataiból indultam ki. A bérfőzési kedvet jelentősen befolyásolta a 2015. januártól visszavezetett jövedéki adó, valamint a gyümölcsök felvásárlási ára, a termés mennyisége és minősége is. További oka lehet a bérfőzetők elmaradásának a korábban felhalmozott készlet megléte, valamint a legális, illetve illegális otthoni pálinkafőzés. Az említett évben csupán 107 bérfőzető volt és 2346 hlf párlat készült az üzemben, ami 4692 liter 50%-os pálinkának felel meg. Feltételezésem szerint realista esetben a működés második évétől éves szinten 10%-kal nő a forgalom (2. táblázat).

Pesszimista esetben vélelmeztem, hogy a működés első három évében stagnál a párlatkészítés. Ezt követően a negyedik évtől éves szinten 3%-kal növekvő bérfőzési kedvet (és ezáltal pálinkamennyiséget) tartok reálisnak.

2. A bérfőzési díjakra vonatkozó feltételek.

A bérfőzetők is, mint minden magyar fogyasztó, árérzékenyek. Részben ezért is

I. ábra
Bérfőzési díjak alakulása optimista, realista és pesszimista esetben, technológiától függően,
Ft/liter, 50%-os pálinka

Forrás: saját szerkesztés

I. táblázat
Az eltérő technológia függvényében változó bevételek és költségek alakulása optimista
esetben, a működés első évében

(M. e.: ezer Ft)

	Kisüsti technológia	Egylépcsős technológia
Árbevétel	10 027	10 798
Bérköltség és járulécai	2 400	2 400
Értékcsökkenési leírás	0	870
Anyagköltség	2 023	1 556
ebből		
- tűzifa	1352	1014
- villamos energia díja	288	240
- hűtő- és mosóvíz-szükséglet	284	203
- tisztító- és mosószerek	50	50
- munkaruha	50	50
Igénybe vett szolgáltatás	1 520	1 490
- Cefre moslák elszállítása	320	320
- Marketingköltség	300	300
- Internet, telefonszámla	240	240
- Banki költségek	180	180
- Karbantartás, javítás	180	150
- Könyvelési díj	180	180
- Telephely őrzése	120	120
Egyéb költség	50	50
- Reprerentációs költség	50	50

Forrás: saját szerkesztés

2. táblázat

Az eltérő technológia függvényében változó bevételek és költségek alakulása realista, illetve pesszimista esetben, a működés első évében

(M. e.: ezer Ft)

	Kisüsti technológia	Egylépcsős technológia
Árbevétel	3 050	3 284
Bérfőzési költség és járuléka	2 400	2 400
Értékcsökkenési leírás	0	870
Anyagköltség,	617	477
ebből		
- tűzifa	406	304
- villamos energia díja	86	72
- hűtő- és mosóvíz-szükséglet	85	61
- tisztító- és mosószer	15	15
- munkaruha	25	25
Igénybe vett szolgáltatás	1 296	1 266
- Cefremoslék elszállítása	96	96
- Marketingköltség	300	300
- Internet, telefonszámla	240	240
- Banki költségek	180	180
- Karbantartás, javítás	180	150
- Könyvelési díj	180	180
- Telephely őrzése	120	120
Egyéb költség	25	25
- Reprezentációs költség	25	25

Forrás: saját szerkesztés

csábító számukra a hagyományos technológiával rendelkező, jellemzően alacsonyabb bérfőzési díjjal működő pálinkafőzde. A működés során az 1. ábra szerinti bérfőzési díjakat vettem alapul a számítások során.

Optimista esetben az üzemeltetés harmadik évében indokolt emelni az árat, majd ezt követően a 6., 9., 12., 15. években, ezáltal alkalmazkodva az emelkedő üzemeltetési költségekhez.

Realista, illetve pesszimista esetben a bérfőzési díjak öt évig változatlanok a csekély számú ügyfélkör megtartása, illetve bővítése érdekében. Áremelésre a 6., illetve a 11. évben kerülne sor. Ebből következik, hogy a költségek emelkedését kevésbé lehet ilyen módon követni.

3. A bevételre és a költségekre vonatkozó feltételezések az üzemeltetés első évében.

A második évtől minden évben várható a költségek kb. 3%-os emelkedése (saját adatok alapján).

4. A diszkontráta kialakításánál figyelembe vett tényezők.

Nábrádi és Szöllősi (2007) javaslata alapján az alábbi faktorokat építettem be a diszkontlámba:

- kockázatmentes kamatláb: a jegybanki alapkamattal megegyező, 1,35% (2015. október óta);
- kockázati prémium: a vállalkozói hitelkamat (2,5%) kétszerese, 5%;
- többlet prémium: 2%.

Így a diszkontráta értékét 8,35%-nak vettem.

SZÁMÍTÁSI MÓDSZEREK

Amennyiben egy vállalkozás értékeli a beruházási döntések pénzügyi megvalósíthatóságát, figyelembe kell venni a pénz időértékét is. Mivel a statikus mutatók ezzel nem kalkulálnak, ezért dinamikus beruházásgazdaságossági számításokat végeztem.

„A pénz időértékének kifejezésére alkalmazott kamatláb, illetve diszkontláb:

- kifejezi pénzünk hozamát, valamint
- lehetővé teszi a különböző időpontokban és nagyságrendben ki-, illetve visszaáramló pénzek összehadhatóságát.” (*Tétényi, 2001:17. p.*)

Gyakran a diszkontlábát úgy értelmezik, mint a befektetéstől elvárt minimális hozson. Néha az alternatív befektetésekhez (pl. kötvények vagy pénzpiaci alapok) viszonyítva állapítják meg az értékét.

A vállalkozó számára fontos, hogy a befektetett pénze megtérüljön, vagyis a keletkező pénzáramok meghaladják a befektetés összegét (*Anthony et al., 1992*). A beruházások elemzéséhez különböző eszközöket használnak, ugyanis a hozzájuk kapcsolódó kiadások és a bevételek eltérő időben jelentkeznek (*Kay – Edwards, 1994*). A nagyvállalatok által leggyakrabban használt beruházásértékelési technikák a belső megtérülési ráta és a nettó jelenérték. A számítás során a beérkező pénzt pozitív, míg a kiáramló pénzt – beleértve a kezdeti beruházást – negatív pénzáramként kell kezelni. Amennyiben minden pénzáram nettó jelenértéke pozitív a feltételezett megtérülési ráta mellett, a tényleges megtérülési ráta az elvártnál magasabb lesz. Ugyanakkor ha a pénzáramok nettó jelenértéke negatív, a tényleges megtérülési ráta az elvártnál alacsonyabb lesz (*Budnick, 1988*).

A nettó jelenérték számításának története igazolhatóan a XIX. századig nyúlik vissza. *Karl Marx* már foglalkozott a megtérülési idővel, azonban csak *Irving Fisher* munkásságának hatására terjedt el használata

(*Bóta, 2006*). A nettó jelenérték számítás (*Net Present Value – NPV*) a dinamikus beruházásgazdaságossági számítások egyik alapvető eszköze. A beruházások általában egy kezdeti befektetéssel kezdődnek, majd kisebb-nagyobb újabb ráfordításokat igényelnek, míg a beruházás megtérülése megkezdődik. A különböző ráfordítások és pénzhozamok azonban nem egy időpontban jelentkeznek, így hagyományosan nem lehet őket összegezni. A nettó jelenérték számítás ezt küszöböli ki, és számításba veszi a pénz időértékét, hogy a beruházás megkezdése előtt kiszámolhatóvá váljon a várható ráfordítások és hozamok ismeretében a teljes nyereség.

Az alkalmazott képlet:

$$NPV = -C_0 + \sum_{t=1}^n \frac{C_t}{(1+r)^t},$$

ahol

t – az adott pénzmozgás időpontja (pl. 3, ha a harmadik évben);

n – a teljes időtáv hossza;

r – kamatláb;

C_t – nettó pénzmozgás (a pénz összege) a t időpontban;

C_0 – a 0 időpontban befektetett pénzesz-szeg ($t = 0$).

Értékelése:

ha $NPV > 0$, akkor érdemes megvalósítani a beruházást;

ha $NPV < 0$, akkor nem érdemes megvalósítani, mert vagyonszűkülettel jár;

ha $NPV = 0$, akkor a ráfordítások egyszerűen térülnek meg a beruházás hozamaiból.

Az NPV-számítással kapcsolatos sajátosságokról számolt be *Nábrádi és Szöllősi (2007)*. Megítélésük szerint a kamatláb kialakítása során az infláció, kockázat stb. tényezőket is indokolt figyelembe venni.

Önmagában a nettó jelenérték nem elegendő a beruházási döntések meghozatalához. A nettó jelenértéket ki lehet fejezni a megtérülési ráta függvényében. A belső megtérülési ráta (*IRR, Internal Rate of Return*) az a diszkontráta, amely mellett a

nettó jelenérték zérus. Ez a módszer alkalmas arra, hogy rangsorolja az eltérő élet-tartammal és kezdeti költséggel rendelkező beruházásokat. Ebben az esetben a legmagasabb IRR-rel rendelkező alternatívát kell választani (Kay – Edwards, 1994). Az IRR az a kamatláb, amely a bejövő és a kiáramló pénzáramokat pontosan azonosossá teszi. Így kapjuk meg azt az értéket, amely mellett a nettó jelenérték zérus (Helfert, 2001). Az IRR-módszer tartalmazza a diszkontálás elvét, eredményül pedig a befektetett tőke százalékos megtérülését adja (Warren, 1982). Az IRR-t a tőke határhatékonyságának is nevezik.

$$-C_0 + \sum_{t=1}^n \frac{C_t}{(1+IRR)^t} = 0$$

Ha az IRR nagyobb (egyenlő), mint a választott leszámítolási kamatláb (r), akkor a beruházás indokolt.

A jövedelmezőségi index (PI, *Profitability Index*) segítségével megállapítható az egy-ségnyi befektetésre jutó jelenérték. A beruházást el kell fogadni, ha $PI > 1$. Azokban az esetekben, amikor korlátozott mennyiségű tőke áll rendelkezésre több, egymástól független projekt számára, hasznos eszköz a közöttük lévő rangsorolásra a jövedelmezőségi index (Lee et al., 1980; Brealey et al., 2006).

$$PI = \frac{\sum_{t=1}^n \frac{C_t}{(1+r)^t}}{-C_0}$$

A diszkontált megtérülési idő (DPP, *Discounted Payback Period*) arra ad választ, hogy hány év alatt térül meg a kezdő tőke-

befektetés a beruházásból származó pénzáramok diszkontált összegéből (3. táblázat).

Nem elegendő csupán az előbbiekben felsorolt módszerek egyikét figyelembe venni a döntéshozatalnál, hiszen mindegyikük rendelkezik előnyökkel és hátrányokkal egyaránt. Ezt kívánja szemléltetni a 4. táblázat.

A beruházásgazdaságossági számítások szakirodalmában a legtöbb szerző az adózás utáni pénzáramokkal történő kalkulációt javasolja. A számítások során figyelembe vehető tényezők közé tartoznak a beruházási hitel és az értékcsökkenés. A hitelkamat növeli a kiadásokat, ezáltal csökkenti az adóköteles jövedelmet. Az értékcsökkenés nem szerepel a pénzáramok számításánál, mivel nem pénzbeli ráfordítás. Ugyanakkor az értékcsökkenés csökkenti az adóköteles jövedelmet és ezáltal a társasági adót (Kay – Edwards, 1994; Lee et al., 1980).

EREDMÉNYEK ÉS ÉRTÉKELÉSÜK

1. A kisüsti rendszer megtartása, annak használata nélkül.

Későbbi felújítás, korszerűsítés céljából érdemes lehet megtartani a hagyományos kisüsti rendszert, ugyanis napjainkban újonnan a komplett berendezés beszerzési értéke meghaladja a 10 millió forintot.

Optimista esetben, az állandó (bérfőzdei szinten átlagos) lefőzött pálinkamennyiségnek köszönhetően 6 év alatt megtérülne a beruházás.

Realista esetben, a fentebb bemutatott feltételekkel, ha a beruházás mellett döntünk, a gép teljes leírasi időszakában, azaz 7 évig kellene veszteséget elkönyvelni.

3. táblázat

Beruházásgazdaságossági mutatók összefüggései

Nettó jelenérték (NPV)	Leszámítolási kamatláb („r”)	Belső megtérülési ráta (IRR)	Jövedelmezőségi index (PI)
Zérus	Egyenlő az IRR-rel	Egyenlő az „r”-rel	1 (egy)
Nagyobb zérusnál	Kisebb az IRR-nél	Nagyobb az „r”-nél	Nagyobb 1-nél
Negatív előjelű	Nagyobb az IRR-nél	Kisebb az „r”-nél	Kisebb 1-nél

4. táblázat

A beruházásgazdaságossági mutatók előnyei és hátrányai

Módszer	Előnye	Hátránya
NPV	- minden fontos információt figyelembe vesz - közvetlen összefüggésben van a legtöbb vállalat stratégiai céljával - a NPV additív, így könnyen kiegészíthető alternatív értékelésekkel	- az abszolút vagyonnövekedést mutatja és nem a fajlagost
IRR	- bemutatja, hogy mekkora a beruházás hozama a befektetett tőke %-ban - legtöbb esetben az NPV-vel azonos eredményt ad	- kölcsönösen kizáró programoknál félrevezető eredményhez vezethet - nem alkalmazható szabálytalan pénzáramok esetében - számítása kézzel igen nehézkes
PI	- mutatja a fajlagos vagyónváltozást	- kölcsönösen kizáró programoknál félrevezető eredményhez vezethet
DPP	- ha a fizetőképesség bizonytalan, megkerülhetetlen - figyelembe veszi a pénz időértékét	- nem veszi figyelembe a megtérülés utáni pénzáramokat - kockázatos befektetések elfogadására ösztönöz

Forrás: saját szerkesztés, Pénzügyi vezető feladatai (2016) alapján

5. táblázat

Beruházásgazdaságossági mutatók a működés 7. évében, a kisüsti rendszer megtartása mellett, annak használata nélkül

	NPV, ezer Ft	IRR, %	PI	DPP, év
Optimista	913,578	12,52	1,152	5,95
Realista	-3 295,139	-9,58	0,451	15,65
Pesszimista	-3 798,692	-14,43	0,367	Nincs megtérülés

Forrás: saját szerkesztés

A nyolcadik évben azonban megmutatkozik az olcsóbb üzemeltetés és a magasabb elérhető árbevétel előnye, a modern technológiával több mint háromszoros adózott eredményt lehetne elérni (316 vs. 1007 ezer Ft) a kisüsti technológiához képest. Ezt követően is megtartaná jelentős előnyét az egylépcsős technológia, éves szinten kb. egymillió forintos többletet eredményezve. A diszkontált megtérülési időt vizsgálva azonban még 15 év (az eszköz hasznos élettartama) alatt sem térülne meg a beruházás (5743,467 ezer Ft 15 évre vizsgálva), így elvetendő az ötlet.

Pesszimista esetben a csekély mértékű forgalomműködés nem képes fedezni a működés költségeit, az üzemeltetés tartósan veszteséges. Ebben az esetben sem a beruházás, sem a régi technológia fenntartása nem gazdaságos (5. táblázat).

2. A kisüsti rendszer megtartása annak használatával.

2.1. Optimista eset. Előfordulhat, hogy az ügyfelek ragaszkodnak a megszokott kisüsti pálinka ízvilágához, így nehezebben fogadják el az újítást. Abban az esetben is jó szolgálatot tehet a régi technológia, ha a modern berendezést javítani kell, így nincs szükség üzemszünetre, a termelés folytatható.

Amennyiben megtartjuk a régi berendezést, érdemes lenne azt, még ha kis mértékben is, kihasználni. Számításaim során arra kerestem a választ, hogy mi az a kombináció, amely rövid megtérülési időt biztosít.

Először azt feltételeztem, hogy a két technológia alkalmazása 50-50% arányban oszlik meg. Ebben az esetben a diszkontált megtérülési idő 13,87 év. A kisüsti rendszer használatához képest keletkező

többletpénzáramok jelenértéke csak a 14. évben vált pozitívra. Ekkor

NPV, ezer Ft	IRR, %	PI	DPP, év
37,340	8,45	1,006	13,87

Ezt követően csökkentettem a kisüsti rendszer termelésbeni részarányát 30%-ra. Így a diszkontált megtérülési idő 8,94 év. Ebben az esetben a 9. évben

NPV, ezer Ft	IRR, %	PI	DPP, év
32,434	8,48	1,005	8,94

Optimálisnak tekinthető az a lehetőség, ha a termelés döntő része már a modern technológiával folyik, a kisüsti rendszeren csak az ügyfelek kifejezett kérésére vagy az egylépcsős üst karbantartása alatt működne a lepárlás. Ebben az esetben a pálinkának csupán 10%-a készülne hagyományos technológiával. A diszkontált megtérülési idő ebben az esetben 6,66 év, vagyis már az értékcsökkenési leírás időszakában megtérülne a beruházás. A 7. évben

NPV, ezer Ft	IRR, %	PI	DPP, év
266,979	9,6	1,044	6,66

2.2. Realista. Realista esetben a bérfőzetők kevésbé fogadják el az újítást, egy részük mindenképpen ragaszkodik a hagyományos technológiával készülő pálinka megszokott íz- és illatvilágához. Ebben az esetben az alábbi kombinációk valósulhatnak meg.

A két eltérő lepárlási mód ugyanolyan arányban történő megoszlása esetén a DPP még éppen az eszköz hasznos élettartamán belül van.

NPV, ezer Ft	IRR, %	PI	DPP, év
244,504	8,82	1,041	14,6

Amennyiben sikerül az ügyfeleket megnyerni az illatosabb, ám valamelyest ke-

vésbé karakteres pálinkával, többen fogják választani az egylépcsős berendezésen történő párlatkészítést. Ha az arány 10%-kal eltolódik a modern technológia javára, az alábbi értékeket kapjuk:

NPV, ezer Ft	IRR, %	PI	DPP, év
105,736	8,57	1,018	13,83

Nem sokkal hamarabb, 13,11 év alatt térül meg a beruházás, ha a kisüsti technológia részaránya a termelésben csupán 30%. Ebben az esetben a 14. évben a beruházásgazdaságossági mutatók a következőképpen alakulnak:

NPV, ezer Ft	IRR, %	PI	DPP, év
576,014	9,54	1,096	13,11

2.3. Pesszimista. Ebben az esetben a leginkább elutasítják a bérfőzetők a modern technológiát. A termelés többsége a kisüsti rendszeren zajlik. A beruházás ekkor nem térül meg az eszköz hasznos élettartama alatt. Amennyiben mégis sikerülne elérni, hogy a párlatok 60%-a az egylépcsős berendezésen készüljön, a korábban vizsgált pesszimista változathoz képest keletkező többletpénzáramok biztosítanak a megtérülést a működés 10. évében. Ekkor a számítások eredménye a következő:

NPV, ezer Ft	IRR, %	PI	DPP, év
522,6	9,63	1,087	13,11

3. A kisüsti rendszer értékesítése, az egylépcsős berendezés használata.

Feltételezve, hogy az új technológiával készült párlatokat elfogadják az ügyfelek, racionális választásnak tűnik a magasabb üzemeltetési költségekkel járó kisüsti pálinkafőző berendezés értékesítése 3 millió Ft-ért. Ennek köszönhetően felére csökken a beruházáshoz szükséges kezdő pénzáram, ami által gyorsabb megtérülés érhető el. Ennek köszönhetően még pesszimista esetben is megtérül a beruházás 15 éven belül (6. táblázat).

6. táblázat
Beruházásgazdaságossági mutatók a működés 7. évében, a kisüsti rendszer értékesítése esetén

Megnevezés	NPV, ezer Ft	IRR, %	PI	DPP, év
Optimista	3 913,578	39,00	1,305	2,93
Realista	-295,139	5,65	0,902	7,81
Pesszimista	-798,692	0,15	0,734	10,35

Forrás: saját szerkesztés.

7. táblázat
Beruházásgazdaságossági mutatók a működés 7. évében, a kisüsti rendszer, valamint az egylépcsős berendezés értékesítése esetén, a leírás után

	NPV, ezer Ft	IRR, %	PI	DPP, év
Optimista	4 484,002	40,53	2,495	2,78
Realista	948,842	16,69	1,316	6,02
Pesszimista	1126,600	20,44	1,376	4,97

Forrás: saját szerkesztés.

4. A kisüsti rendszer, valamint az eszköz leírása után, annak értékesítése esetén.

Értékesítjük a régi technológiát, valamint a hétéves leírási időszak végén a használt berendezést 2 millió Ft-os áron.

Ebben az esetben mindhárom scenárió biztosítja a megtérülést (7. táblázat).

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS JAVASLATOK

Érdemes megvalósítani a beruházást

- optimista esetben, a kisüsti rendszer megtartásával, annak használata nélkül;

- optimista esetben, a kisüsti rendszer megtartásával, annak 10%-os használata mellett;

- optimista esetben, a kisüsti rendszer értékesítésével;

- optimista, realista és pesszimista esetben, a kisüsti rendszer, valamint az egylépcsős berendezés leírás utáni értékesítése esetén.

Bár az optimista esetek nagyon kecsesgetők, a jelenlegi gazdasági környezetet figyelembe véve érdemes a realitás talaján maradni, ugyanis 2015. január és október között (szinte egész évben) csupán annyi párlat került előállításra üzemünkben, mint 2014. október hónapban. A bérfőzési kedv

ugyanis jelentős mértékben csökkent a 2015. január 1-jével visszavezetett bérfőzési adó miatt, a legális magán- és az illegális zugfőzés miatt. Nagy valószínűséggel ez más pálinkafőzők esetében is igaz lehet.

Realista esetben csak az eszközök értékesítése esetén térülne meg a beruházás hét éven belül. A diszkontráta csökkentése esetén vélhetően akkor is ezen időtartamon belül termelné ki az árát a berendezés, ha annak értékesítésére nem kerülne sor, csupán a kisüsti technológiától válnánk meg. Ez azonban magában rejtje az ügyfélkör csökkenésének kockázatát, hiszen egy részük éppen olyan vállalkozástól pártolt át hozzánk, amelyik a modern technológiával készíti a párlatokat, mondván: „a húsleves is úgy jó, ha lassú tűzön fő”. Következésképpen a hagyományos technológia és fűtési módszer vonzza a kisvárdai kistérségben a legtöbb bérfőzetőt. Sokan szeretik végigkísérni a lepárlás folyamatát. Az ügyfelek számára a pálinkafőzés alkalmával olyan lehetőséget is fel lehet kínálni, amikor plusz szolgáltatásként megjelenik a közös bográcsolás, szalonna-, kenyérsütés, grillezés.

A pálinkakultúra újjáéledésével lehetőség nyílik arra, hogy a falusi turizmus még inkább fellendüljön, például a különböző

pálinkautak kiépítésével. Az innovációs törekvést abban látom, hogy a természeti adottságokat kihasználva olyan programokat szervezzenek a falusi szálláshelyen tartózkodóknak, melyek bemutatják az alapanyag termőhelyét, feldolgozását és magát a készterméket („termőföldtől az asztalig”). A kisvárdai kistérség pálinkafőzői megjelenhetnek egy közös termékvonallal a piacon, melyet be lehetne mutatni például a Békési szilvaút mintájára. Ugyanakkor előremutató lenne, ha a többleteltátásokat, szolgáltatásokat megosztanák egymás között az üzemek.

Jelen cikk keretein belül ugyan nem került kifejtésre, de lehetséges megoldásként felmerülhet a jelenlegi, hagyományos technológia modernizálása is (pl. a hagyományos fűtési mód kiváltása gyors-gőzfejlesztővel) mint a költségek, illetve a lepárlási idő csökkentésének alternatívája.

A költségek bemutatása között jól látszik, hogy a legnagyobb kiadás a (csupán egy főre vonatkozó) bér- és járulékköltségek. Ezen sajnos nem tud a vállalkozás változtatni,

azonban a munkaidő jobban kitölthető, ha egyidejűleg két lepárló berendezés is üzemel, illetve a tevékenységi kör bővítése esetén. Alternatívaként merülhet fel például a kereskedelmi főzés folytatása, melynek jövedéki letétje korlátozott mennyiség esetén már csupán 2 millió Ft.

Összességként megállapítható, hogy csak kedvező gazdasági körülmények tennék lehetővé a beruházás megvalósítását. A jelenlegi helyzet egyfajta kivárásnak tekinthető, ugyanis 2016 januárjától vált ténylegesen adókötelessé az otthoni párlatkészítés (2015-ben még csupán 1000 Ft átalányadót kellett megfizetni annak, aki bevallotta a lepárlás tényét). Egy liter magánfőzött párlat adója 700 Ft, míg a bérfőzésben készült tételé 835 Ft. Munkakörömből fakadóan gyakran találkozom a NAV munkatársaival, akik elmondták, hogy volt olyan üzem, amely a 2015-ös szezonban ki sem nyitott. Meglátásom szerint a 2016-os év tapasztalataira még mindenképpen szükség van a vállalkozás fejlesztésére irányuló beruházások előtt.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) ANTHONY, R. N. – DEARDEN, J. – GOVINDARAJAN, V. (1992): *Management Control Systems*. Seventh Edition. IRWIN, Boston, MA 02116, 290–292, 388–389. pp. – (2) BÁNVÖLGYI SZ. – GALAMBOS I. – MÁRKI E. – VATAI GY. (2013): *A pálinkakészítés műveletei és berendezései*. Egyetemi jegyzet. BCE, Budapest, 107–114. pp. – (3) BÓTA G. (2006): *Vállalati gazdasági elemzések reálopciókkal*. Doktori értekezés. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 6–20. pp. – (4) BREALEY, R. A. – MYERS, S. C. – ALLEN, F. (2006): *Corporate Finance*. Eight Edition. McGraw-Hill, 84–143., 244–272. pp. – (5) BUDNICK, F. S. (1988): *Applied Mathematics for Business, Economics, and the Social Sciences*. Third Edition. McGraw-Hill International Edition, 894–897. pp. – (6) HARCZA I. M. – NÁBRÁDI A. – TAR I. (2014): Hungarian spirits Pálinka as a hungaricum I. *APSTRACT*, vol. 8. No. 2–3. 133–141. pp. – (7) HELFERT, E. R. (2001): *Financial Analysis: Tools and Techniques. A Guide for Managers*. McGraw-Hill, 221–296. pp. – (8) KAY, R. D. – EDWARDS, W. M. (1994): *Farm Management*. Third Edition. McGraw-Hill, 281–299. pp. – (9) LEE, W. F. – BOEHLJE, M. D. – NELSON, A. G. – MURRAY, W. G. (1980): *Agricultural Finance*. Seventh Edition. Iowa State University Press, Ames, 59–80. pp. – (10) NÁBRÁDI A. – FELFÖLDI J. (2007): A mezőgazdasági vállalkozások eredményének mérése. In Nábrádi A. – Pupos T. – Takácsné György K. (szerk.): *Üzemtan I*. Debreceni Egyetem, Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, Debrecen, 85–97. pp. – (11) NÁBRÁDI A. – SZŐLLŐSI L. (2007): Key aspects of investment analysis. *APSTRACT*, vol. 1. No. 1. 53–56. pp. – (12) *PÉNZÜGYI VEZETŐ FELADATAI*. [2016. július 1.] <http://193.6.12.228/uigt/uirp/hallgatoi/befdont.pdf> – (13) SZÜCS I. – NAGY L. (2004): *Gyakorlati alkalmazások – Az üzleti tervezés gyakorlata*. Campus Kiadó, Debrecen, 55–59. pp. – (14) TÉTÉNYI V. (2001): *Pénzügyi és vállalkozásfinanszírozási ismeretek*. Perfekt Kiadó, 17–23. pp. – (15) WARREN, M. F. (1982): *Financial Management for Farmers, the Basic Techniques of Money Farming*. Third Edition. Stanly Thornes Ltd, 240–246., 259–260. pp.

Summary

THE SITUATION AND PROSPECTS OF LABOUR MANAGEMENT IN THE HUNGARIAN ARABLE CROP PRODUCTION SECTOR

By: Biró, Szabolcs

Keywords: arable crop production, labour force, productivity.

JEL Classification: Q12, J21.

Labour management in the arable crop production sector was examined according to European Union EU Member State and farm size group. Based on the results of the management, the sector has a favourable financial position, so the level of employment is stable. Based on the comparison of the EU, specific labour utilisation is favourable and the specific labour deposition is low. However the labour productivity and therefore the labour income and wages are also low, and the backlog of the Hungarian arable crop production sector from the leading market players is significant. According to the Hungarian farm size group analysis, the relatively favourable labour productivity of larger farms can be explained by the extent of the service activities. The Hungarian arable crop production sector directly employs one quarter of the agricultural workforce (115.8 thousand AWU), whereas the sector indirectly contributes to providing 23,5 thousand workplaces in the value chain with the procurement of inputs and nearly 28 thousand workplaces in the food industry also. Further research topics can be to study and demarcate the demand for workforce by logistics tasks.

EMPLOYMENT CHARACTERISTICS OF NEW GRADUATES IN THE HUNGARIAN AGRICULTURAL SECTOR

By: Dajnoki, Krisztina – Kun, András István

Keywords: employment, agricultural sector, human resources, graduate career tracking.

JEL Classification: I23, J21, J24, Q10.

Revealing connections between higher education and the labour market is always topical and is constantly in the focus of economic research. Owing to the expansion of the Hungarian higher education sector during the 1990s, together with the changes induced by the Bologna Process from 2006, a mass of new graduates appears on the labour market each year. In many cases they graduate from newly-introduced courses, programmes yet mostly unknown or unfamiliar to employers. To find employment, graduates frequently had to abandon their original career plans and consider any available occupation even if it is incongruent to their education. The competition among career entrants enhanced by changes in the environment, globalisation and accelerated business life has increased the value of abilities and skills.

The main objective of our paper is to conduct a kind of agricultural involvement study that is based on new graduates – irrespective of their area of education – who are employed in the agricultural sector and are present in the year 2014 survey database of the Hungarian Graduate Career Tracking System. Thus, we focus on those who are

hired by employers within the agricultural sector and not on those who are graduated with an agricultural degree. Our aims are to reveal the characteristics of newly-graduated employees in the agricultural segment of the labour market (gender ratio, geographical mobility, education); to find out what types of organisations (size, ownership structure) employ these types of job seekers and in what kind of jobs (job content, status). Congruence between education and employment is also tested.

Our main results show that among new graduates employed in the agricultural sector the share of males is higher and the geographical mobility is lower (especially in the case of those graduated below Masters level) compared to the combined sum of the industry and services sectors. Only 58% of our sample subjects have an agricultural qualification. Fitting into the lifelong learning concept, the dominant share of the sample has more than one higher education degree; and it is also notable that a substantial proportion of them graduated at a lower or at the same level second (or third etc.) time compared to their first degree. Most of the respondents in the survey have found occupation in domestically owned small or medium enterprises; 38% of them hold some kind of managerial position, while 14% are working in non-graduate jobs.

ANALYSIS OF FACTORS INFLUENCING WILLINGNESS TO PAY EXTRA FOR FUNCTIONAL FOODS

By: Szakály, Zoltán – Soós, Mihály – Kovács, Sándor – Polreczki, Zsolt

Keywords: consumer beliefs, attitudes, behaviour change, functional foods, willingness to pay.

JEL Classification: Q13.

Almost 100% of the population are aware of the fact that the leading causes of death in Hungary are malignant tumour and cardiovascular diseases, and many know about the connection between diabetes and cardiovascular diseases. This positive judgement is spoiled by the research result according to which 35% of the Hungarian population think that overweight and obesity cannot lead to chronic, deadly diseases, which refers to serious lack of information.

The Hungarian consumers' subjective knowledge about functional foods does not show such a positive picture. In the case of all the statements, the American consumers have higher levels of information than the Hungarian population. This lower level of knowledge is likely to explain why part of the Hungarian population is mistrustful of functional foods, and this is why it is important to make Hungarian purchasers familiar with the functional food concept.

The problem is that the population's subjective state of health, which is based on their own assessment, is significantly different from the objective situation. Obesity and overweight arise again because, compared to the true situation, the population significantly underestimates their bodyweight and only 25% of the respondents think that their bodyweight is different from (bigger than) normal. Another problem is that some of the respondents do not believe that they can control their own health, but rather they overestimate the factors that are out of their control and regard their state of health as inevitable. Hence, it is not surprising that almost 50% of the population are not planning to switch to a healthier diet.

Trust for functional foods is lower in Hungary than in the United States. But a sign

of mistrust is that in Hungary 40% think that functional foods have harmful effects on health. Hungarian consumers do not believe that health protective foods can have the same good taste as traditional foods that are available in stores. The following result is not too encouraging either: according to one in three Hungarian consumers, the functional food concept is just temporary and will soon become outdated.

After this it is not surprising that consumers are unwilling to pay extra for functional foods. Owing to the lack of “mature” attitudes, conscious behaviour is far less characteristic of the Hungarian consumers. This group mainly includes women, households with higher qualifications and income, people performing knowledge-intensive work and primary food purchasers.

A NEW APPROACH TO THE ANALYSIS OF THE HORSE INDUSTRY

By: Mihók, Zsuzsanna

Keywords: Equestrian Revolution, immaterial needs, human development, economic growth, well-being.

JEL Classification: Q19.

The horse has been an ever-present ally of mankind throughout history. Through domestication, horses were placed in the service of humans and since then the roles that the horse has played in human life have always been shaped by the human needs. The most recent change in the horse's roles has taken place approximately since the 1960s and is of such importance that it can be characterised by the expression of Equestrian Revolution.

The question arises: to what the great demand for horses and horse-related activities is owed in countries such as Iceland, Australia, Sweden, the United States, Denmark, Ireland, Canada, Belgium, Norway, the Netherlands, Spain, France, Germany, Finland, Switzerland and the United Kingdom? In the research, I focused on answering this question, to which the operational characterisation of the Hungarian horse industry and its international comparative analysis, together with the estimation of the economic impacts generated by the Hungarian horse industry in 2013 provided the basis.

The results obtained draw attention to the fact that the traditional methods applied to sectorial economics cannot be applied to the horse industry either from the perspectives of the impact categories or from the point of view of taking into account the factors that affect the demand for horses and horse-related activities. The core of the new approach applied to taking into account the factors that shape the demand for horses and horse-related activities is that the strategies for the sustainable and competitive operation of the horse industry can only be formulated in a framework that is determined by human development and economic growth.

ANALYSIS OF MANAGEMENT OF EQUESTRIAN ENTERPRISES AROUND MOSONMAGYARÓVÁR

By: Gombkötő, Nóra – Kránitz, Zsófia – Pongrácz, László

Keywords: economical horse keeping, costs, income opportunities, keeping technology, form of utilisation.

JEL Classification: Q12.

Proper and economic horse keeping is influenced by many factors. When calculating the costs of horse keeping, one should take into account the specific needs of the horse (mainly concerning the keeping technology and feeding). However, costs and income are also influenced by the form of utilisation and by the working mode of the animals. Cost-effectiveness is determined by the relationship between costs and income. In this study, costs and potential income related to horse keeping were examined at several horse farms around Mosonmagyaróvár. There were difficulties during the examination. On the one hand, secondary data related to economic effects on horse keeping were not available due to the special features of the sector. On the other hand, basic data were available as grouped by usual and common practices. The study definitely shows that labour cost is the major cost of horse keeping, which is followed by feeding cost, then cost of veterinarian and the other costs category. It should be highlighted that in terms of total costs the effect of keeping technology can be clearly shown while as regards unit costs it cannot. Therefore it is important to calculate and implement economically the optimum livestock number in this sector, as unit costs are significantly influenced by the [stocking rate](#) of each farm and thus basically determine the economical operation of the enterprises.

EXAMINING THE POSSIBLE DEVELOPMENT OF SUBCONTRACT DESTILLERIES

By: Harcsa, Imre Milán

Keywords: palinka, net present value, investment efficiency, one step distillation, scenario analysis.

JEL Classification: Q00.

Palinka production has centuries-old traditions in Hungary. Preparation can be according to the traditional - pot-still - or more modern and also more economic - one-step - technology. The vast majority of plants in the Kisvarda area still use the old equipment, which today is less cost-effective. This article examines the economic feasibility of a modern technology investment using investment efficiency ratios (net present value, internal rate of return, profitability index and the discounted payback period). I observed several scenarios (optimistic, realistic and pessimistic) in my calculations. The turnover of plants – and thus revenue - is greatly influenced by changes in the legal environment, which have been very frequent since the 2010 reintroduction of excise duty on distillation. An additional problem is the dependence on the production of agricultural raw materials (fruit crop) and the presence of private (untaxed) distilling. To conclude, only a favourable economic environment would allow the implementation of the planned project.

CONTENTS

STUDIES

<i>Biró, Szabolcs</i> : The Situation and Prospects of Labour Management in the Hungarian Arable Crop Production Sector	279
<i>Dajnoki, Krisztina – Kun, András István</i> : Employment Characteristics of New Graduates in the Hungarian Agricultural Sector	289
<i>Szakály, Zoltán – Soós, Mihály – Kovács, Sándor – Polereczki, Zsolt</i> : Analysis of Factors Influencing Willingness to Pay Extra for Functional Foods.....	305
<i>Mihók, Zsuzsanna</i> : A New Approach to the Analysis of the Horse Industry	322
<i>Gombkötő, Nóra – Kránitz, Zsófia – Pongrácz, László</i> : Analysis of Management of Equestrian Enterprises around Mosonmagyaróvár.....	336
<i>Harcza, Imre Milán</i> : Examining the Possible Development of Subcontract Distilleries	350
Summary.....	360
Contents.....	364

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Gazdálkodás előfizetőihez, olvasóihoz, szerzőihez

A **Gazdálkodás** több mint 50 éve hazánk egyetlen olyan agrárgazdasági tudományos folyóirata, amely helyt ad az agrárpolitikai, gazdálkodási, üzleti, marketing, vidékfejlesztési, üzem- és munkaszervezési, élelmiszer-feldolgozási kérdéseknek, valamint a korszak hazai és nemzetközi kihívásainak.

A **Gazdálkodás** szerzői a mező-erdőgazdaságban, az élelmiszer-feldolgozásban, a vidék- és területfejlesztésben tevékenykedő szakemberek, oktatók, kutatók, menedzserek, doktoranduszok, egyetemi és főiskolai hallgatók. A folyóirat nélkülözhetetlen segítséget nyújt a PhD-hallgatók publikációs tevékenységéhez, és ezáltal a fokozat megszerzéséhez.

A **Gazdálkodás** hozzájárul az EU agrár- és vidékfejlesztési politikájának keretében a nemzeti agrárstratégia tudományos igényű formálásához is.

A **Gazdálkodás** publikációi gyakran elsődleges forrásai új felismeréseknek, gondolatoknak, tananyagoknak és gyakorlati megoldásoknak. A megjelent cikkek aktualitásukat hosszasan megőrzik, s az egyes lapszámok könyvszerűen újra elővehetők.

A **Gazdálkodás** gondolkodásra, mérlegelésre és cselekvésre ösztönöz!

A **Gazdálkodás** nemcsak *tudástárház*, hanem *tudásközösség* is! A **Gazdálkodás** – mint minden más tudományos folyóirat – rangját, elismertségét nemcsak a megjelent közlemények színvonala, érdekes újszerűsége, a szerzők, lektorok, szerkesztők munkája fémjelzi, hanem az előfizetések, olvasók, interneten érdeklődők száma is, ami egyúttal az adott szakmai körhöz való tartozást, az előfizetők identitását is tükrözi. Ezért is örömmel üdvözöljük előfizetőink körében.

A **Gazdálkodás** rendkívül olcsó, előfizetési díja 5580 Ft/év (áfával). Ennek fejében az évi hat számot kapja kézhez az előfizető. Kérésére megrendelőlapot küldünk!

A folyóirat előfizethető készpénz-átutalási megbízással vagy átutalással, amiről számolat küld a Kiadó (Herman Ottó Intézet, 1123 Budapest, Park u. 2., tel.: 1/362-8100, e-mail: info@agrarlapok.hu, Böle Réka osztályvezető).

**A Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága
és Szerkesztősége**

A megrendelőlap visszaküldhető

Postán: Herman Ottó Intézet, 1223 Budapest, Park u. 2.

A borítékra kérjük írja rá: „Folyóirat-rendelés”

Faxon: +36/1362-8104

E-mailen: info@agrarlapok.hu

Gazdálkodás

MEGRENDELŐLAP

Előfizetési díj 2016. évre: **5.580 Ft.** Példányonkénti ár: **930 Ft**

Megrendelem a Gazdálkodás c. folyóiratot 2016. évre ... példányban.

Az előfizetési díjhoz csekket kérek

Az előfizetési díjat átutalással rendezem *

Megrendelő

Kézbesítés helye

Neve: Név:

Számlázási címe:

..... Cím:

Telefon:

E-mail:

Kiadja a Herman Ottó Intézet

1223 Budapest, Park u. 2.

Tel.: +36 1 362 8100

Web: www.agrarlapok.hu

E-mail: info@agrarlapok.hu

* Az előfizetési díjat a Herman Ottó Intézet 10032000-01743276 számú számlájára való átutalással egyenlítheti ki.

GAZDÁLKODÁS

AGRÁRÖKONÓMIAI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT
SCIENTIFIC JOURNAL ON AGRICULTURAL ECONOMICS

TÁMOGATÓINK:
FÖLDMŰVELÉSÜGYI MINISZTERIUM
HERMAN OTTÓ INTÉZET

GAZDÁLKODÁS SZERKESZTŐSÉGE:
1093 Budapest, Zsil utca 3-5.
Telefon, fax: +361-476-3295
E-mail: gazdalkodas@agrarlapok.hu
www.agrarlapok.hu

Kéziratokat a szerkesztőségbe szíveskedjenek küldeni, ahol a folyóirattal kapcsolatban minden más kérdésben is szívesen állnak rendelkezésére

KIADJA ÉS TERJESZTI:

1223 Budapest, Park utca 2.
Felelős kiadó: Dr. Mezőszentgyörgyi Dávid, +361-362-8100

LAPTULAJDONOS:

A folyóirat éves előfizetési díja 5580 Ft/év, amely az áfát is tartalmazza.
A folyóirat előfizetése történhet: készpénzátutalási megbízással
Herman Ottó Intézet
1223 Budapest, Park utca 2. „Gazdálkodás” jelöléssel. Átutalással
(megrendelésre számlát küldünk).

HU ISSN 0046-5518

Nyomtatás:
Generál Nyomda Kft.
6728 Szeged, Kollégiumi út 11.
www.generálnyomda.hu

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Biró Szabolcs, az AKI Vidékfejlesztési Kutatási Osztály tudományos főmunkatársa, osztályvezető, Budapest, Biro.Szabolcs@aki.gov.hu

Dajnoki Krisztina, a DE Gazdaságtudományi Kar Emberi Erőforrás Menedzsment Tanszék egyetemi docense, tanszékvezető, Debrecen, dajnoki.krisztina@econ.unideb.hu

Gombkötő Nóra, a SZE Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Intézet adjunktusa, Mosonmagyaróvár, gombkoto.nora@sze.hu

Harcsa Imre Milán, a DE Gazdaságtudományi Kar Ihrig Károly Doktori Iskola PhD-hallgatója; a Hun-Dest Drink Kft. szeszfőzde felelős vezetője, Debrecen, harcsa.i.milan@gmail.com

Kovács Sándor, a DE Gazdaságtudományi Kar Ágazati Gazdaságtan és Módszertani Intézet adjunktusa, Debrecen, kovacs.sandor@econ.unideb.hu

Kránitz Zsófia, a SZE Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar hallgatója, zsozo92@citromail.hu

Kun András István, a DE Gazdaságtudományi Kar Emberi Erőforrás Menedzsment Tanszék egyetemi docense, Debrecen, kun.andras.istvan@econ.unideb.hu

Mihók Zsuzsanna, a PE Georgikon Kar Vállalatökonómiai és Vidékfejlesztési Tanszék PhD-hallgatója, Keszthely, zsuzsanna.mihok82@gmail.com

Polereczki Zsolt, a DE Gazdaságtudományi Kar Marketing és Kereskedelem Intézet adjunktusa, Debrecen, polereczki.zsolt@econ.unideb.hu

Pongrácz László, a SZE Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar Állattudományi Intézet adjunktusa, Mosonmagyaróvár, pongraz.laszlo@sze.hu

Soós Mihály, a DE Gazdaságtudományi Kar Marketing és Kereskedelem Intézet tanársegédje, Debrecen, soos.mihaly@econ.unideb.hu

Szakály Zoltán, a DE Gazdaságtudományi Kar Marketing és Kereskedelem Intézet egyetemi tanára, intézetigazgató, Debrecen, szakaly.zoltan@econ.unideb.hu